

Τ.Ε.Ι ΚΡΗΤΗΣ

Σχολή Διοίκησης και Οικονομίας

ΤΜΗΜΑ ΛΟΓΙΣΤΙΚΗΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΛΟΓΙΣΤΙΚΗ ΚΑΙ ΕΛΕΓΚΤΙΚΗ»

"Θεσμοί, θεσμική αλλαγή και φοροδιαφυγή"

Διπλωματική Εργασία

που υποβλήθηκε στο Τμήμα Λογιστικής του Τ.Ε.Ι. ΚΡΗΤΗΣ

ως μέρος των απαιτήσεων για την απόκτηση

Μεταπτυχιακού Διπλώματος Ειδίκευσης στη Λογιστική και Ελεγκτική

από τον

Μανιά Ιωάννη

Ηράκλειο

Ιούνιος 2012

«Ο μεταπτυχιακός φοιτητής που εκπόνησε την παρούσα διπλωματική εργασία φέρει ολόκληρη την ευθύνη προσδιορισμού της δίκαιης χρήσης του υλικού, η οποία ορίζεται στη βάση των εξής παραγόντων: του σκοπού και χαρακτήρα της χρήσης (μη-εμπορικός, μη-κερδοσκοπικός, αλλά εκπαιδευτικός και ερευνητικός), της φύσης του υλικού που χρησιμοποιεί (τμήμα του κειμένου, πίνακες, σχήματα, εικόνες κ.λ.π), του ποσοστού και της σημαντικότητας του τμήματος που χρησιμοποιεί σε σχέση με όλο το κείμενο υπό copyright, και των πιθανών συνεπειών αυτής στην αγορά ή την γενικότερη αξία του υπό copyright κειμένου».

«Η παρούσα διπλωματική εργασία εγκρίθηκε ομόφωνα από την τριμελή εξεταστική επιτροπή η οποία ορίστηκε από την ΓΣΕΣ του Τμήματος Λογιστικής του Τ.Ε.Ι. Κρήτης, σύμφωνα με το νόμο και τον εγκεκριμένο Οδηγό Σπουδών του ΠΜΣ «Λογιστική και Ελεγκτική». Τα μέλη της Επιτροπής ήταν:

- Σταματόπουλος Θ. (Επιβλέπων)*
- Θαλασσινός Ε. (Μέλος)*
- Ιατράκης Γ. (Μέλος)*

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Τμήμα Λογιστικής του Τ.Ε.Ι. Κρήτης δεν υποδουλώνει αποδοχή των απόψεων του συγγραφέα».

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ

Η παρούσα εργασία είναι αποτέλεσμα εκτενούς έρευνας και αναζήτησης. Θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές ευχαριστίες μου στον επιβλέποντα καθηγητή μου κ. Θεόδωρο Σταματόπουλο για την καθοδήγηση και την άμεση και ουσιαστική βοήθεια που μου παρείχε κατά την διάρκεια της εκπόνησης αυτής της διπλωματικής εργασίας, αλλά και καθ' όλη την διάρκεια των σπουδών μου στο Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών στη Λογιστική και Ελεγκτική του Τ.Ε.Ι. Κρήτης.

Θα ήθελα να απευθύνω τις θερμές μου ευχαριστίες σε όλο το επιστημονικό προσωπικό του Μεταπτυχιακού Προγράμματος για τις γνώσεις και την διδασκαλία που μου παρείχαν μέσω της επιστημονικής τους κατάρτισης και εμπειρίας τους, τόσο στον ακαδημαϊκό χώρο όσο και στην αγορά εργασίας.

Μεγάλο ευχαριστώ στους συναδέλφους και φίλους μου, για τη συνεργασία που είχαμε καθ' όλη την διάρκεια των Μεταπτυχιακών μας σπουδών.

Ευχαριστώ επίσης τον κ. Ιατράκη Γεώργιο και τον κ. Θαλασσινό Ελευθέριο που με τίμησαν με την συμμετοχή τους στην τριμελή επιτροπή μου.

Τέλος οφείλω ένα μεγάλο ευχαριστώ στην οικογένειά μου, οι οποίοι με στήριξαν, με βοήθησαν και ήταν πάντα κοντά μου στην ολοκλήρωση των μεταπτυχιακών μου σπουδών.

*Η δυσκολία δεν έγκειται στις νέες ιδέες
αλλά στο να ξεφύγει κάποιος από τις παλιές.*

Λόρδος Κέινς

Αφιερώνεται στην Οικογένειά μου

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	1
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΘΕΣΜΟΙ.....	6
1.1 ΓΕΝΙΚΑ ΠΕΡΙ ΘΕΣΜΩΝ – ΟΡΙΣΜΟΣ.....	6
1.2 ΔΙΑΚΡΙΣΗ ΜΕΤΑΞΥ ΘΕΣΜΩΝ ΚΑΙ ΟΡΓΑΝΙΣΜΩΝ	8
1.3 ΕΝΔΕΙΞΕΙΣ ΚΑΙ ΚΡΙΣΗ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΘΕΣΜΩΝ	10
1.4 ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΚΑΙ ΑΡΝΗΤΙΚΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΠΟΥ ΔΗΜΙΟΥΡΓΟΥΝ ΤΗΝ ΚΡΙΣΗ ΤΩΝ ΘΕΣΜΩΝ.....	12
1.5 ΘΕΣΜΟΙ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ	14
1.6 ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΘΕΣΜΩΝ	18
1.7 ΣΥΝΑΛΛΑΚΤΙΚΟ ΚΟΣΤΟΣ	21
1.8 ΑΝΕΠΙΣΗΜΟΙ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ, ΕΠΙΣΗΜΟΙ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΕΠΙΒΟΛΗ ΠΟΙΝΩΝ	24
1.9 ΘΕΣΜΟΙ ΚΑΙ ΔΙΑΦΘΟΡΑ	27
1.10 Η ΣΥΣΧΕΤΙΣΗ ΤΗΣ ΔΙΑΦΘΟΡΑΣ ΜΕ ΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ	29
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΜΙΑ ΜΑΤΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ ΣΚΟΠΙΑ.....	33
2.1 Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ	33
2.2 ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ – ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ – ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ.....	34
2.3 ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ, ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ	36
2.4 ΠΡΟΚΑΤΑΛΗΨΗ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ.....	38
2.5 ΑΝΟΜΙΑ, ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ ΚΑΙ ΝΟΟΤΡΟΠΙΑ.....	41
3.1 ΓΕΝΙΚΑ ΓΙΑ ΦΟΡΟΛΟΓΙΑ, ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ ΤΩΝ ΦΟΡΩΝ	43
3.2 ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΜΙΑΣ ΧΩΡΑΣ	45
3.3 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ	47
3.4 ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΦΟΡΟΔΙΑΦΥΓΗΣ	49
3.5 ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΦΟΡΟΔΙΑΦΥΓΗΣ	51

3.6 Η ΜΑΚΡΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΦΟΡΟΔΙΑΦΥΓΗΣ.....	54
3.7 ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΦΟΡΟΔΙΑΦΥΓΗΣ.....	57
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΘΕΣΜΙΚΗ ΑΛΛΑΓΗ	63
4.1 Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΘΕΣΜΙΚΗΣ ΑΛΛΑΓΗΣ	63
4.2 ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΤΗΣ ΘΕΣΜΙΚΗΣ ΑΛΛΑΓΗΣ	65
4.3 ΤΡΟΠΟΙ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗΣ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΤΩΝ ΘΕΣΜΩΝ.....	67
4.4 Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΠΡΑΞΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ ΚΑΙ Η ΑΛΛΗΛΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ, ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ, ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ Η ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ.....	68
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΦΟΡΟΔΙΑΦΥΓΗ ΚΑΙ ΕΛΛΑΔΑ.....	74
5.1 ΓΕΝΙΚΑ ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΦΟΡΟΔΙΑΦΥΓΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.....	74
5.3 ΠΑΡΑΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΦΟΡΟΔΙΑΦΥΓΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ	79
5.4 ΚΡΙΣΗ ΑΞΙΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.....	83
5.5 ΤΑ ΣΗΜΑΝΤΙΚΟΤΕΡΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ	85
5.5.1 ΑΝΕΠΑΡΚΕΙΣ ΘΕΣΜΟΙ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΣ	85
5.5.2 ΔΙΑΦΘΟΡΑ ΣΤΗΝ ΔΗΜΟΣΙΑ ΔΙΟΙΚΗΣΗ.....	87
5.5.3 ΑΔΥΝΑΜΟΙ ΧΡΗΜΑΤΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΙ ΘΕΣΜΟΙ	89
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	93
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	98

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Σκοπός αυτής της εργασίας, να μας παρέχει το περίγραμμα της θεωρίας των θεσμών και της θεσμικής αλλαγής, και τον τρόπο με τον οποίο οι θεσμοί επιδρούν πάνω στην οικονομική ανάπτυξη μιας κοινωνίας και ενός κράτους. Συγκεκριμένα, γίνεται η προσπάθεια σύνδεσης της έννοιας της φοροδιαφυγής με την θεωρία των θεσμών και της ανάδειξής της ως σημαντικό κοινωνικό και οικονομικό πρόβλημα. Πως η φοροδιαφυγή λειτουργεί ως ένας ανεπίσημος περιορισμός με την ανοχή της ίδιας της κοινωνίας, όπου επιδρά αρνητικά στη σωστή λειτουργία των θεσμών, και κατ' επέκταση ενός κράτους, καθώς και πως καταλήγει να γίνει θεσμός σε κοινωνίες όπου υπάρχει διαφθορά.

Η παρούσα εργασία αποτελεί επισκόπηση της βιβλιογραφίας σε θεωρητικό επίπεδο, καθώς οι θεσμοί έχουν κατ' ουσίαν ποιοτική υπόσταση με συνέπεια να είναι δύσκολη η ποσοτικοποίηση για την μελέτη τους. Ο κύριος πυρήνας τους παραμένει αυστηρά θεωρητικός (Menard, 2001). Τα στοιχεία πρωτοτυπίας αυτής της εργασίας είναι ότι, ενώ υπάρχει αρκετή βιβλιογραφία που περιγράφει και αναλύει τη θεωρία περί θεσμών, εντούτοις δεν υπάρχει η σύνδεσή της με την φοροδιαφυγή και τον τρόπο που εξελίσσεται μέσα από τους θεσμούς σε μια κοινωνία.

Τα βασικά ερωτήματα στα οποία προσπαθεί να απαντήσει η εργασία είναι:

- Με ποιόν τρόπο εισάγονται οι θεσμοί στις συναρτήσεις κόστους της οικονομίας;
- Γιατί ορισμένες χώρες αναπτύσσονται ενώ άλλες παραμένουν υπανάπτυκτες (συσσώρευση κεφαλαίου, καινοτομία, επένδυση σε ανθρώπινο κεφάλαιο);
- Πώς μπορούμε να εξηγήσουμε την επιβίωση ορισμένων οικονομιών ακόμη και αν σταθερά έχουν κακές οικονομικές επιδόσεις για μεγάλες χρονικές περιόδους;

Λέξεις Κλειδιά

Θεσμοί, Θεσμική Αλλαγή, Φοροδιαφυγή, Φορολογία, Διαφθορά, Δημόσια Οικονομικά, Κουλτούρα, Παραοικονομία.

ABSTRACT

The purpose of this study is to present the outline of the theory of institutions and institutional change, and the way that institutions react on the economic growth of a society and of a state in general. Specifically, there is an attempt of connecting the concept of the tax evasion to the theory of institutions, and the raising of it as an important financial and social problem. How tax evasion functions as an informal constraint, with the tolerance of the society, which affects negatively in the correct operation of the institutions and of a state, and how tax evasion leads to become an institution in societies where corruption exists.

This study provides a literature review on theoretical framework, as institutions have essentially qualitative status thus it is difficult to quantify for their study. The main core remains strictly theoretical (Menard, 2001). The originality of this work is that, while there is enough literature that describes and analyzes the theory of institutions, however there is no connection with the tax evasion and how that progresses through its institutions in a society.

The key questions in which this study attempts to answer are:

- How are the institutions imported in the cost function of the economy?
- Why some countries grow while others remain underdeveloped? (Capital accumulation, innovation, investing in human capital).
- How can we explain the survival of certain economies even if they have steadily bad economic performance for long periods of time?

Keywords

Institutions, Institutional change, tax evasion, taxation, corruption, Shadow economy, Public economic, culture.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

“ ... οι θεσμοί έχουν σημασία στην διαφοροποίηση των οικονομιών και συνέπειες στην επιστημονική, τεχνολογική, και βιομηχανική εξειδίκευση των κρατών. Έτσι σε κάθε χώρα, οι θεσμοί που εκεί λειτουργούν παράγουν αλληλεπιδράσεις στην επιστήμη που παράγει ιδέες, στην τεχνολογία που παράγει τεχνουργήματα, στην βιομηχανία που παράγει εμπορεύσιμα προϊόντα. Οι θεσμικές λοιπόν περιοχές της εκπαίδευσης, του χρηματοοικονομικού συστήματος και των εργασιακών σχέσεων προσδιορίζουν τις επιδόσεις της χώρας αφού καθορίζουν την εξειδίκευσή τους” (Amable, 2003).

Οι θεσμοί έχουν εξελιχθεί σε βασική συνιστώσα της οικονομίας. Ολοένα και περισσότεροι οικονομολόγοι κατανοούν τη σημασία που έχουν οι θεσμοί για την αποτελεσματική λειτουργία της οικονομίας. Στο σημερινό πλαίσιο της διεθνούς ολοκλήρωσης των οικονομιών, των χρηματοπιστωτικών κρίσεων και της άνοιξης οικονομικής ανάπτυξης και της οικοδόμησης της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αρχίζει να κυριαρχεί η ιδέα ότι ο στόχος δεν μπορεί να επιτευχθεί χωρίς την παράλληλη δημιουργία ενός αποτελεσματικού πλαισίου θεσμών. Οι θεσμοί έχουν κατ’ ουσία ποιοτική υπόσταση με συνέπεια να είναι δύσκολη η ποσοτικοποίηση για την μελέτη τους. Ενδεικτικό ως προς αυτό είναι ο ισχυρισμός του Menard (2001), ότι παρόλο που τα Νέα Θεσμικά Οικονομικά έχουν να επιδείξουν μία αυξανόμενη στροφή προς τα εμπειρικά ερευνητικά προγράμματα τα τελευταία χρόνια, εντούτοις ο κύριος πυρήνας τους παραμένει αυστηρά θεωρητικός (Menard, 2001).

Ένα από τα θέματα που έχουν απασχολήσει οικονομολόγους, πολιτικούς αλλά και κοινωνικούς επιστήμονες γενικότερα, είναι γιατί ορισμένες χώρες αναπτύσσονται ενώ μερικές άλλες παραμένουν υπανάπτυκτες. Οι εξηγήσεις που έχουν δοθεί κατά καιρούς είναι πολλές αλλά και διαφορετικές.

Στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, ιδιαίτερη έμφαση είχε δοθεί στη συσσώρευση συντελεστών παραγωγής. Οι πρώτες όμως εμπειρικές μελέτες αδυνατούσαν να ερμηνεύσουν τις διαφορές μεταξύ των χωρών με βάση την συσσώρευση κεφαλαίων, έτσι οι οικονομολόγοι εισήγαγαν τον παράγοντα της τεχνολογικής προόδου. Το θέμα των πολιτικών, οικονομικών και άλλων θεσμών είχε σχεδόν αγνοηθεί και το μόνο που

φαινόταν να έχει σημασία ήταν οι οικονομικές πολιτικές, που οδηγούσαν σε συσσώρευση κεφαλαίου και την προώθηση των τεχνολογικών καινοτομιών.

Οι οικονομολόγοι δεν είχαν δώσει ιδιαίτερη έμφαση στα θέματα των θεσμών. Επειδή η διεξαγωγή πειραμάτων στην οικονομία είναι πολύ δύσκολη, ιδιαίτερα σε επίπεδο χωρών, για αυτό και τα θέματα πολιτικών ιδιαίτερα θεσμών είχαν σχεδόν αγνοηθεί. Παρ' όλα αυτά υπήρξαν δύο τέτοια πειράματα. Πιο συγκεκριμένα είχαμε δύο χώρες, με ακριβώς τις ίδιες αρχικές συνθήκες, οι οποίες χωρίστηκαν σε δύο ανεξάρτητα κράτη, η κάθε μία με διαφορετικό πολιτικό και οικονομικό σύστημα. Οι δύο αυτές χώρες ήταν η Γερμανία και η Κορέα. Η ιστορία τελικά έδειξε ότι το ένα σύστημα, πολιτικό και οικονομικό, υπερέφερε έναντι του άλλου. Μετά την κατάρρευση μάλιστα του υπαρκτού σοσιαλισμού, οι οικονομολόγοι άρχισαν να μελετούν συστηματικά το αν η δημοκρατία ή η δικτατορία είναι περισσότερο πρόσφορο σύστημα για οικονομική ανάπτυξη, τουλάχιστον για τα πρώτα στάδια της οικονομικής ανάπτυξης. Αν και οι εμπειρικές εργασίες στο θέμα δεν είναι απόλυτα ξεκάθαρες, κυριαρχεί η άποψη ότι η δημοκρατία υπερερεί έναντι της δικτατορίας. Και αυτή η εξήγηση όμως δεν είναι επαρκής, αφού και μέσα στο σύστημα της μεικτής οικονομίας και κοινοβουλευτικών πολιτικών συστημάτων υπάρχουν τεράστιες διαφορές στις οικονομικές επιδόσεις των χωρών.

Η βελτίωση των θεσμών σε μία χώρα είναι ένας εξαιρετικά δύσκολος στόχος, επειδή οι θεσμοί είναι μακροπρόθεσμες μεταβλητές που συνήθως αλλάζουν πολύ αργά. Η αδυναμία των θεσμών συχνά αποτελεί πολιτικοοικονομικό φαινόμενο, με πολλές αρνητικές προεκτάσεις και συνέπειες για το κοινωνικό συμφέρον ενός κράτους όπως το φαινόμενο της φοροδιαφυγής. Ενώ η αδυναμία των θεσμών είναι επιβλαβής για τη γενική οικονομική ευημερία μιας χώρας μπορεί να είναι επωφελής για σχετικά μικρές, αλλά πολιτικά οργανωμένες, κοινωνικές ομάδες που αντιτάσσονται στη βελτίωση των θεσμών. Οπότε, η μεταβολή του θεσμικού πλαισίου μιας χώρας απαιτεί την ύπαρξη ισχυρών κοινωνικοπολιτικών συμμαχιών που θα πιέσουν προς αυτή την κατεύθυνση.

Ο Αριστοτέλης στο έργο του "Αθηναίων Πολιτεία" υποστήριξε ότι κατά τον 5ο και 4ο π. Χ. αιώνα, οι πόλεις-κράτη με μεγάλη ανάπτυξη και ισχυρή θαλάσσια παρουσία, όπως η Αθήνα και η Κόρινθος και τα νησιά Σάμος, Κέρκυρα και Αίγινα, διοικούνταν από

δημοκρατικές κυβερνήσεις σε αντίθεση με τα κράτη που διέθεταν ισχυρές χερσαίες δυνάμεις και χαμηλότερο επίπεδο ευημερίας των πολιτών, όπως η Θεσσαλία, η Μακεδονία, η Ήπειρος και η Σπάρτη, τα οποία είχαν ολιγαρχικές κυβερνήσεις ή αυταρχικούς βασιλείς. Η θέση αυτή φαίνεται να ίσχυε και μεταγενέστερα. Η ισχύς στην θάλασσα συνδέθηκε με την εμφάνιση νέων θεσμών και οργανισμών οι οποίοι μείωσαν την αβεβαιότητα, δημιουργώντας σταθερές δομές για τις ανθρώπινες ανταλλαγές. Το διεθνές εμπόριο, που την εποχή εκείνη ταυτιζόταν με τις θαλάσσιες μεταφορές, επέβαλε την ανάπτυξη εξειδικευμένων οργανωτικών δεξιοτήτων και την διενέργεια υψηλών επενδυτικών δαπανών. Και οι δύο αυτοί παράγοντες δεν θα μπορούσαν να ικανοποιηθούν αν δεν θεσμοποιούνταν νέες μορφές οργάνωσης με στόχο την μείωση των αβεβαιοτήτων και των τριβών, εκείνου δηλαδή που σήμερα θα αποκαλούσαμε συναλλακτικό κόστος.

Έτσι, αν κανείς περιδιαβεί τα σχετικά θέματα στην ιστορική τους εξέλιξη, θα διαπιστώσει ότι από την αρχαιότητα μέχρι και σήμερα η οικονομική ανάπτυξη και η ευημερία ακολουθεί την δημιουργία δημοκρατικών θεσμών και οργανισμών: Για παράδειγμα, τον 3ο π. Χ. αιώνα η Ρώμη, η Ρόδος στην Ανατολική Μεσόγειο, η Μασσαλία στη Δυτική Μεσόγειο, ήταν δημοκρατίες και ισχυρές ναυτικές δυνάμεις με σημαντική ανάπτυξη. Στον Μεσαίωνα, η Βενετία, η Γένοβα, η Πίζα, το ίδιο. Παρόμοια ευρήματα μπορεί να εντοπίσει κανείς στις Ηνωμένες Επαρχίες (Ομοσπονδία των επτά ανεξάρτητων Επαρχιών της Ολλανδίας) και την Αγγλία, όπου λειτουργούσε ήδη Κοινοβούλιο κατά την βασιλεία της Ελισάβετ I τον 17ο αιώνα, οπότε έγινε και μεγάλη θαλάσσια δύναμη μετά την Ένδοξη Επανάσταση του 1688. Ιστορικά και μέχρι τις μέρες μας, οι οικονομικές και κοινωνικές διεργασίες που έχουν επιτελεστεί σε παγκόσμιο επίπεδο, προκάλεσαν ανακατατάξεις μεταξύ των χωρών τόσο ως προς το επίπεδο διαβίωσης και ευημερίας των ανθρώπων όσο και ως προς την δυνατότητα επιβίωσης των οικονομιών και των κοινωνιών.

Τα τελευταία είκοσι χρόνια οι οικονομολόγοι, μετά και από σημαντικές προόδους στις μεθόδους εμπειρικών εκτιμήσεων, άρχισαν πλέον να διερευνούν ποιοι άλλοι παράγοντες, εκτός από την συσσώρευση φυσικού και ανθρώπινου κεφαλαίου επηρεάζουν την οικονομική ανάπτυξη. Οι οικονομολόγοι άρχισαν να διερευνούν το γιατί μερικές χώρες συσσωρεύουν κεφάλαιο και άλλες όχι, γιατί μερικές χώρες

επενδύουν σε ανθρώπινο κεφάλαιο και άλλες όχι, γιατί μερικές χώρες καινοτομούν και άλλες όχι. Οι απαντήσεις σε αυτά τα ερωτήματα με κάποια θεμελιώδη θέματα που αφορούν τους θεσμούς, τη γεωγραφία και την κουλτούρα, τις διαφορετικές ικανότητες που οφείλονται σε διαφορετικές γλώσσες, έθιμα, παραδόσεις, νοοτροπίες και προκαταλήψεις. Οι πρώτες εμπειρικές διερευνήσεις για την γεωγραφία και την κουλτούρα δεν φαίνεται να εξηγούν επαρκώς τις διαφορές οικονομικών επιδόσεων. Έτσι τα τελευταία χρόνια οι οικονομολόγοι έχουν στρέψει το ενδιαφέρον τους στα θέματα που αφορούν τους θεσμούς των εκάστοτε χωρών.

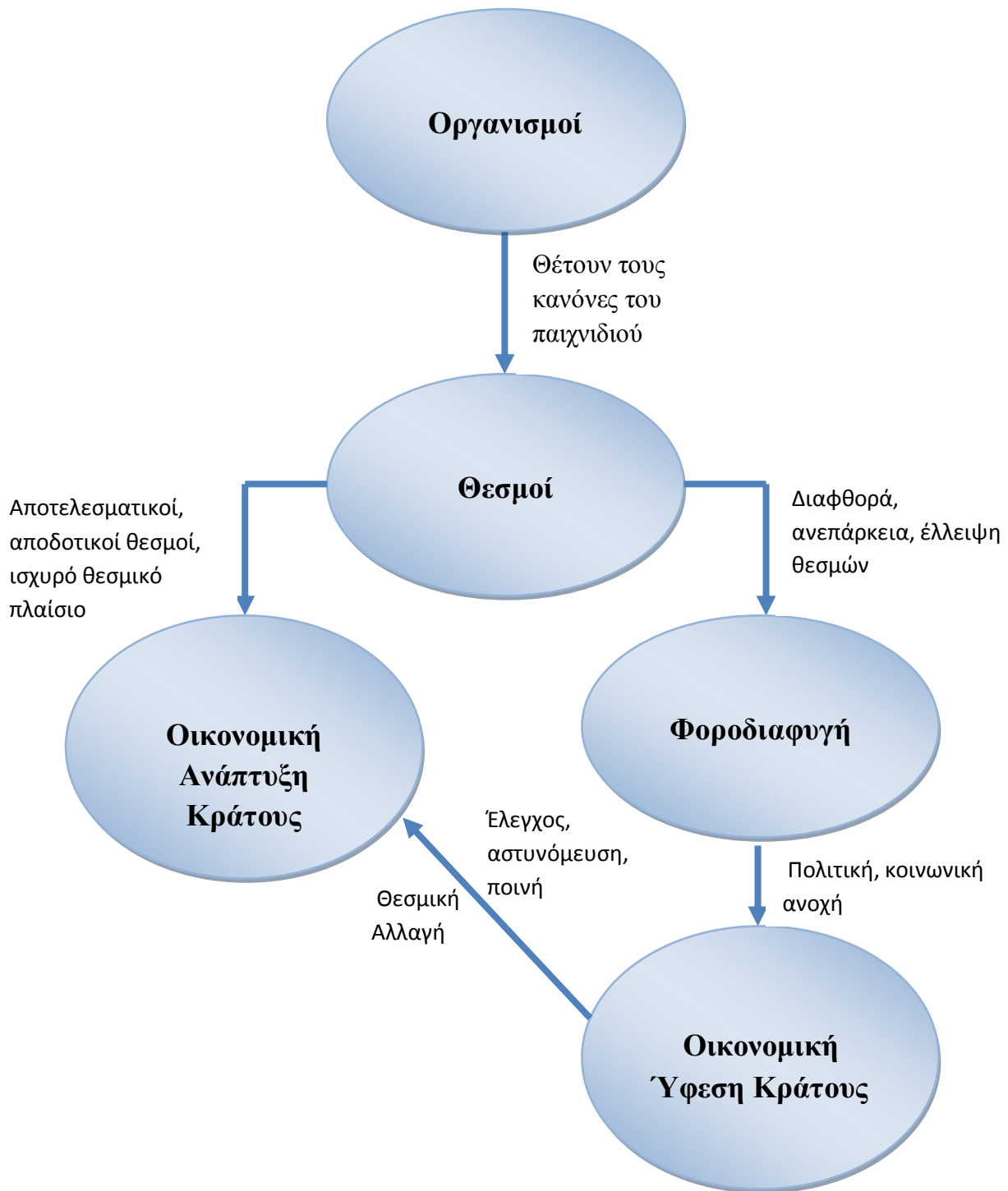
Σε αυτή την εργασία αρχικά, εξετάζεται η θεωρία περί θεσμών μέσα από το πρίσμα επιστημονικών έργων σπουδαίων επιστημόνων από το παρελθόν έως σήμερα, και γίνεται μία σύνδεση της οικονομικής θεωρίας των θεσμών με την κοινωνική ψυχολογία. Στη συνέχεια αναλύεται το φαινόμενο της φοροδιαφυγής και οι διάφορες διαστάσεις που παίρνει μέσα σε μία κοινωνία, ενώ παρουσιάζεται και μια μακροοικονομική προσέγγιση του συγκεκριμένου φαινομένου. Ακολουθεί η προσέγγιση της θεωρίας της θεσμικής αλλαγής, ενώ τέλος, εξετάζεται το φαινόμενο της φοροδιαφυγής στην ελληνική οικονομία, καταλήγοντας στην παρουσίαση της χρησιμότητας της θεσμικής αλλαγής για την καταπολέμηση του φαινομένου της φοροδιαφυγής. Τα βασικά ερωτήματα στα οποία προσπαθεί να απαντήσει η εργασία είναι:

Με ποιόν τρόπο εισάγονται οι θεσμοί στις συναρτήσεις κόστους της οικονομίας;

Γιατί ορισμένες χώρες αναπτύσσονται ενώ άλλες παραμένουν υπανάπτυκτες (συσώρευση κεφαλαίου, καινοτομία, επένδυση σε ανθρώπινο κεφάλαιο);

Πώς μπορούμε να εξηγήσουμε την επιβίωση ορισμένων οικονομιών ακόμη και αν σταθερά έχουν κακές οικονομικές επιδόσεις για μεγάλες χρονικές περιόδους;

Η δομή της εργασίας καθώς και ο τρόπος με τον οποίο συνδέονται οι θεσμοί με την φοροδιαφυγή και πως αυτή καταλήγει σε άτυπο ή ανεπίσημο θεσμό μέσα σε μία κοινωνία, παρουσιάζονται στο παρακάτω διάγραμμα ροής:

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΘΕΣΜΟΙ

1.1 ΓΕΝΙΚΑ ΠΕΡΙ ΘΕΣΜΩΝ – ΟΡΙΣΜΟΣ

Κάθε κοινωνία από την πρωτόγονη μέχρι τη σύγχρονη μορφή της, για να λειτουργήσει και να διατηρηθεί πρέπει να ικανοποιεί τις βασικές της ανάγκες όπως αναπαραγωγή νέων μελών, μετάδοση γνώσης, επίλυση συγκρούσεων κ.α. Για να ικανοποιηθούν αυτές οι ανάγκες δημιουργήθηκαν:

- οι οικογενειακοί θεσμοί, για να εξασφαλίσουν την αναπαραγωγή και την φροντίδα των νέων μελών,
- οι εκπαιδευτικοί θεσμοί, για να εξασφαλίσουν την μετάδοση και την παραγωγή γνώσεων και αξιών,
- οι οικονομικοί θεσμοί, για την παραγωγή αναγκαίων αγαθών,
- οι πολιτικοί θεσμοί, για την εξισορρόπηση των συγκρούσεων μεταξύ των ομάδων,
- οι θρησκευτικοί θεσμοί, για τις σχέσεις με το θείο.

Τα μέλη επομένως της κοινωνίας για να ικανοποιήσουν τις παραπάνω ανάγκες τους αναπτύσσουν σταθερές και οργανωμένες σχέσεις και δραστηριότητες. Αυτές οι οργανωμένες σταθερές σχέσεις και δραστηριότητες που έχουν σκοπό να ικανοποιήσουν σημαντικές κοινωνικές ανάγκες αποτελούν τους θεσμούς. Βασικά τους χαρακτηριστικά είναι ότι έχουν σημαντικούς κοινωνικούς σκοπούς όπως είναι η μόρφωση, η παραγωγή αγαθών, η ασφάλεια κ.λ.π., και παραμένουν σχετικά σταθεροί, όπως για παράδειγμα ο θεσμός της οικογένειας ή του σχολείου, παρά τις μεταβολές τους, διατηρούν σχετικά σταθερές τις βασικές σχέσεις μεταξύ των ατόμων και των ρόλων τους. Εάν θεωρήσουμε την κοινωνία ως έναν οργανισμό, οι θεσμοί αποτελούν τα επιμέρους όργανά του και τα άτομα τα κύτταρα αυτών των οργάνων. Μέσα στους θεσμούς διαμορφώνονται οι κοινωνικοί κανόνες με βάση τους οποίους τα άτομα παίρνουν τις θέσεις τους και ασκούν τους ρόλους τους. Μέσα στον θεσμό του σχολείου για παράδειγμα, διαμορφώνονται οι κοινωνικοί κανόνες με τους οποίους τα άτομα ασκούν τους συγκεκριμένους ρόλους που αντιστοιχούν στις εργασιακές τους θέσεις. Με τους θεσμούς επομένως η κοινωνία οργανώνεται και εξασφαλίζει την διάρκειά της μέσα

στον χρόνο, αν και τα μέλη της, όπως και τα κύτταρα του οργανισμού, διαρκώς ανανεώνονται. Τα άτομα μαθαίνουν τις αξίες, τους κανόνες και τους ρόλους τους και με αυτόν τον τρόπο εξακολουθεί να υπάρχει κοινωνική ζωή. Όσο βέβαια οι κοινωνίες εξελίσσονται και εκσυγχρονίζονται, νέες κοινωνικές ανάγκες δημιουργούνται και μαζί τους νέοι θεσμοί.

Ως θεσμός, στην επιστημονική του έννοια, ορίζεται το σύνολο των σταθερών και τυποποιημένων τρόπων δράσης (ατομικών και κοινωνικών) που ανταποκρίνονται στους αντίστοιχους κοινωνικούς ρόλους που αναθέτει μια κοινωνία σε κάθε μέλος της. Θεσμός είναι πιο απλά, ένα σύνολο από πράξεις, ιδέες, κανόνες συμπεριφοράς που τα άτομα μιας κοινωνίας επιβάλλουν στον εαυτό τους. Προέρχεται από την αρχαία δωρική λέξη τεθμός, δηλαδή εκείνο που έθεσαν ή ισχύει, που επίσης προέρχεται από το αρχαίο ελληνικό ρήμα τίθημι δηλαδή τοποθετώ. Είναι τελικά καθετί που η παράδοση και η συνήθεια έχουν καθιερώσει ως κανόνα δικαίου, καθετί που η κοινωνικότητα επιβάλλει στην ατομικότητα. Η διαφορά του εθίμου με το θεσμό βρίσκεται στο ότι το έθιμο αναφέρεται σε λεπτομέρειες της ζωής, ενώ ο θεσμός αναφέρεται σε θέματα βασικής σημασίας που αποβλέπουν στο γενικό συμφέρον. Τα ήθη δημιουργούνται γύρω από τα συμφέροντα και εξελίσσονται, όπου τα συμφέροντα είναι σπουδαία, σε θεσμούς. Οι κοινωνικοί θεσμοί σε κάθε εποχή σχετίζονται με την ομαλή λειτουργία της κοινωνίας και ικανοποιούν ανάγκες, ατομικές και συλλογικές. Ανάλογα με το κριτήριο που χρησιμοποιείται κάθε φορά οι κοινωνικοί θεσμοί ομαδοποιούνται ως εξής: σε κύριους (οικογένεια) και επικουρικούς (ψυχαγωγία), με βάση τη σημασία τους για τη δομή και τη λειτουργία του κοινωνικού οργανισμού, σε τυπικούς (εκπαίδευση) και άτυπους (ψυχαγωγία), με βάση τη νομική θέσπιση, σε αυστηρούς (στρατός) και χαλαρούς (οικογένεια) με βάση τα περιθώρια πρωτοβουλίας των ατόμων.

Όταν ένας θεσμός δημιουργείται με νόμο, τότε ο θεσμός είναι τυπικός και η διαδικασία δημιουργίας του ονομάζεται θεσμοθέτηση. Όταν αντίθετα εφαρμόζεται με πρωτοβουλία ορισμένων ατόμων και αποτελεί συνήθεια, τότε ο θεσμός είναι άτυπος και η διαδικασία δημιουργίας του ονομάζεται θεσμοποίηση. Στις σύγχρονες κοινωνίες σχεδόν όλοι οι θεσμοί είναι τυπικοί, με εξαίρεση ορισμένους άτυπους θεσμούς όπως κάποια έθιμα και παραδόσεις. Κάθε κοινωνικός θεσμός για να εξυπηρετήσει τους σκοπούς και τις

ανάγκες για τις οποίες δημιουργήθηκε, έχει συγκεκριμένες λειτουργίες. Οι λειτουργίες των θεσμών είναι:

- Κύριες ή δευτερεύουσες. Το σχολείο για παράδειγμα έχει ως κύρια λειτουργία τη μετάδοση γνώσεων και ως δευτερεύουσες την κοινωνικοποίηση των νέων ή τον επαγγελματικό τους προσανατολισμό.
- Φανερές (έκδηλες) ή κρυφές (λανθάνουσες). Τα ΜΜΕ για παράδειγμα, έχουν ως φανερές λειτουργίες την ενημέρωση, μόρφωση και ψυχαγωγία, αλλά ταυτόχρονα έχουν ως αποτέλεσμα την καλλιέργεια προτύπων συμπεριφοράς, όπως τα καταναλωτικά πρότυπα ή τα πρότυπα βίας (λανθάνουσα λειτουργία).

Η αναγκαιότητα των κοινωνικών θεσμών είναι δεδομένη και η λειτουργία τους συνδράμει στην ατομική και συλλογική πρόοδο. Βοηθούν το άτομο να διαμορφώσει προσωπικότητα, να ωριμάσει και συμβάλλουν στην ψυχική υγεία και ισορροπία του, αφού με την κανονικότητά τους απλοποιούν την ανθρώπινη δραστηριότητα. Προσδιορίζουν το πλαίσιο δράσης των ατόμων και αποσαφηνίζουν δικαιώματα και υποχρεώσεις, με αποτέλεσμα να κοινωνικοποιούν ομαλά κάθε κοινωνικό μέλος. Ωθούν στη σύμπνοια και στη συνεργατικότητα και διασφαλίζουν την κοινωνική ομαλότητα. Αποτελούν τη βάση του πνευματικού πολιτισμού και προσδιορίζουν ως ένα βαθμό τον τρόπο σκέψης των ατόμων. Συχνά ωστόσο δύνανται να καταργήσουν την ατομικότητα και να καταστήσουν το άτομο ένα ον ετεροπροσδιοριζόμενο, δημιουργώντας αισθήματα καταπίεσης. Όταν καταργούν τα περιθώρια πρωτοβουλίας οδηγούν σε τυποποίηση της σκέψης και μονολιθικότητα, ενώ όταν διατηρούν ξεπερασμένα κοινωνικά δεδομένα και αξίες, παρεμβαίνουν σε κοινωνικές αλλαγές και ανακόπτουν την πορεία προς την πρόοδο.

1.2 ΔΙΑΚΡΙΣΗ ΜΕΤΑΞΥ ΘΕΣΜΩΝ ΚΑΙ ΟΡΓΑΝΙΣΜΩΝ

Οι θεσμοί έχουν χαρακτηριστεί ως παράγοντες οι οποίοι μειώνουν την καθημερινή αβεβαιότητα με το να προσφέρουν κανόνες και δομές στην καθημερινή ζωή (North, 1990). Επομένως σημαντικό θέμα αναφορικά με τους θεσμούς είναι ο τρόπος με τον οποίο εισέρχονται αυτοί στις συναρτήσεις κόστους της οικονομίας. Οι θεσμοί

επηρεάζουν την επίδοση των οικονομιών και οι αλλαγές των σχετικών τιμών είναι η πηγή των θεσμικών αλλαγών (North & Thomas, 1973), γιατί δημιουργούνται κίνητρα για την δημιουργία περισσότερο αποδοτικών θεσμών. Η ύπαρξη θεσμικού πλαισίου προκαλεί κόστος. Οι θεσμοί επηρεάζουν την επίδοση της οικονομίας μέσα από την επίδρασή τους στο κόστος των συναλλαγών και της παραγωγής. Σε συνδυασμό με την τεχνολογία που χρησιμοποιείται καθορίζουν το συναλλακτικό και παραγωγικό (μεταποιητικό) κόστος άρα και το συνολικό κόστος. Σημαντικό θέμα της θεωρίας των θεσμών είναι το κόστος της διαπίστωσης των παραβιάσεων και η αυστηρότητα της τιμωρίας. Πολλοί θεσμοί όμως δεν προκάλεσαν οικονομική ανάπτυξη, π.χ. διάφορα δικαιώματα ιδιοκτησίας τα οποία θεσπίστηκαν με βάση ατομικά συμφέροντα. Επομένως σημαντικό θέμα αναφορικά με τους θεσμούς είναι ο τρόπος με τον οποίο εισέρχονται αυτοί στις συναρτήσεις κόστους της οικονομίας.

Οι Θεσμοί σε συνδυασμό με τους καθιερωμένους περιορισμούς της οικονομικής θεωρίας καθορίζουν τις ευκαιρίες σε κάθε κοινωνία. Οι οργανισμοί, παρέχουν και αυτοί μία δομή στην ανθρώπινη αλληλεπίδραση, είναι κοινωνικοί φορείς με σχετική αυτονομία που στηρίζονται στη συλλογική βούληση των μελών τους, δηλαδή συνδέονται με ένα κοινό σκοπό. Εδώ οι κανόνες ως προϊόντα συλλογικών αποφάσεων είναι στενά δεμένοι με τα πρόσωπα που τους έχουν δημιουργήσει και τους λειτουργούν. Π.χ. πολιτικά σώματα (κόμματα, δημοτικό συμβούλιο), οικονομικά σώματα (εταιρείες, συνδικάτα, συνεταιρισμοί), κοινωνικά σώματα (σχολεία, πανεπιστήμια). Δημιουργούνται για να εκμεταλλευθούν τις ευκαιρίες τις οποίες καθορίζουν οι θεσμοί και καθώς εξελίσσονται τροποποιούν τους θεσμούς.

Το είδος των οργανισμών επηρεάζει και επηρεάζεται από το υπάρχον θεσμικό πλαίσιο. Η αλληλεπίδραση αυτή διαμορφώνει την κατεύθυνση της θεσμικής αλλαγής. Επομένως η τελευταία διαμορφώνεται από την σχέση μεταξύ θεσμών και οργανισμών και από την διαδικασία ανατροφοδότησης με βάση την οποία τα άτομα αντιλαμβάνονται και αντιδρούν στις αλλαγές στο σύνολο των ευκαιριών που τους παρέχονται. Η ύπαρξη θεσμικού πλαισίου προκαλεί κόστος το οποίο επηρεάζεται επί πλέον και από τους οργανισμούς που αναπτύχθηκαν ως απόρροια του (North, 1990).

Η οικοδόμηση μιας θεωρίας των θεσμών στη βάση των ατομικών επιλογών προκαλεί προσέγγιση των οικονομικών και των άλλων κοινωνικών επιστημών. Μία θεωρία ανθρώπινης συμπεριφοράς εξηγεί τις ατομικές επιλογές σε όλες τις εκφράσεις της ανθρώπινης ζωής. Μία έκφραση αυτής, της ανθρώπινης ζωής, είναι η οικονομική συμπεριφορά, όπως περιγράφεται από την νεοκλασική οικονομική θεωρία. Η ισχύς της λοιπόν βασίζεται σε υποθέσεις που αφορούν την ατομική συμπεριφορά. Η προσέγγιση αυτή είναι ουσιώδης επειδή μπορεί να οικοδομήσει ένα σύνολο υποθέσεων λογικά συνεπές πάνω σε μια θεωρία ανθρώπινης και ατομικής συμπεριφοράς. Επομένως η θεωρία των θεσμών ξεκινά από το άτομο και μελετά τις ατομικές επιλογές σε σχέσεις με αυτές του συνόλου της κοινωνίας, όπως καθορίζονται από τους θεσμούς. Η σύγχρονη επιστροφή στην ατομιστική παράδοση διαχωρίζει κανόνες και παίκτες, και στρέφει το ενδιαφέρον στο συντονιστικό ρόλο των θεσμών, ως εργαλείων δημιουργίας κοινωνικής τάξης και άσκησης κοινωνικού ελέγχου.

1.3 ΕΝΔΕΙΞΕΙΣ ΚΑΙ ΚΡΙΣΗ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΘΕΣΜΩΝ

Οι κοινωνικοί θεσμοί, ιδιαίτερα αν εξετασθούν διαχρονικά, μεταβάλλονται, αφού κάθε κοινωνική μεταβολή επιδρά σε αυτούς. Στην περίπτωση που οι στόχοι και η λειτουργία του θεσμού πάψουν να θεωρούνται αποδεκτοί και μεταβληθούν οι κοινωνικές αξίες ή οι κοινωνικές σχέσεις, τότε ο θεσμός αυτός διέρχεται κρίση, τροποποιείται ή καταργείται. Στην περίπτωση που οι κοινωνικές αλλαγές πραγματοποιούνται ραγδαία, χωρίς να υπάρξει το περιθώριο αναπροσαρμογής ή δημιουργίας νέων θεσμών, τότε υπάρχει γενικευμένη κρίση θεσμών και αδυναμία κοινωνικής οργάνωσης. Η κρίση των κοινωνικών θεσμών είναι ένα χαρακτηριστικό της εποχής μας κατά κοινή ομολογία των μελετητών. Ωστόσο διαφωνία παρατηρείται όσον αφορά την αποτίμησή της και τα πιθανά αποτελέσματά της. Κάποιοι μελετητές αντιμετωπίζουν το πρόβλημα με ιδιαίτερη ανησυχία, πιστεύοντας ότι η γενικευμένη αυτή κρίση εμπεριέχει μεγάλες πιθανότητες καταστροφής ή οπισθοδρόμησης της ανθρωπότητας. Άλλοι αντιπροτείνουν μια περισσότερο λογική αντιμετώπιση του θέματος, κατά την οποία η κρίση των θεσμών δε θα πρέπει να εμπνέει έντονη ανησυχία, αφού οι πρωταρχικοί κοινωνικοί θεσμοί (οικογένεια, οικονομικοί θεσμοί, κράτος, θρησκεία, εκπαίδευση) στους οποίους

στηρίζεται κατά κύριο λόγο η κοινωνική οργάνωση είναι αποδεκτοί από την πλειοψηφία. Τέλος κάποιοι μελετητές, υπογραμμίζοντας τις ιδιαιτερότητες της εποχής (παγκοσμιοποίηση), έλλειψη συλλογικών οραμάτων, ιλιγγιώδης εξέλιξη σε όλους τους τομείς, αντιμετωπίζουν σκεπτικιστικά το πρόβλημα χωρίς να μπορούν να αποφανθούν με βεβαιότητα για την έκβασή του.

Στα πλαίσια του θεσμού της οικογένειας, και μάλιστα στην παραδοσιακή του μορφή, εμφανίζονται προβλήματα που αναδεικνύουν ότι η σύγχρονη οικογένεια δε δύναται να στηρίξει και να βοηθήσει τα μέλη της. Η αύξηση των διαζυγίων, η βία, η προσφυγή στους ειδικούς (συμβούλους γάμου, ψυχολόγους) προκειμένου να επιλυθούν τα προβλήματα των οικογενειακών σχέσεων μαρτυρούν την κρίση των θεσμών. Ακόμη η αμφισβήτηση του θεσμού από τους νέους, οι νέοι τύποι οικογενειακής οργάνωσης, η χειραφέτηση της γυναίκας και η αδυναμία των γονέων να ανταποκριθούν στον καθοδηγητικό τους ρόλο παραπέμπουν στη γενική αμφισβήτηση του θεσμού. Στον τομέα της εκπαίδευσης είναι επίσης αισθητή η σύγχυση στους στόχους και στις μεθόδους. Οι ταχύρυθμες αλλαγές, οι αυξημένες απαιτήσεις και η αναγκαιότητα αναπροσαρμογής της εκπαίδευσης προκειμένου να δοθεί έμφαση και στα ανθρωπιστικά ιδεώδη, καθιστούν σαφές ότι η δημόσια εκπαίδευση με τη σημερινή οργάνωση και λειτουργία δεν μπορεί να ανταποκριθεί στις ανάγκες της σύγχρονης κοινωνίας. Τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν την κρίση του θεσμού του κράτους είναι η αμφισβήτηση σχετικά με τη σκοπιμότητα παρέμβασής του στην οικονομία, στην πρόνοια και στην εκπαίδευση.

Το πρότυπο του συγκεντρωτικού και παντοδύναμου κράτους τείνει να υποχωρήσει και προβάλλεται περισσότερο η ατομική πρωτοβουλία, η οποία γεννά νέα προβλήματα, καθώς περιθωριοποιεί ένα τμήμα του πληθυσμού που δεν είναι ανταγωνιστικό. Ακόμη ο συγκεντρωτισμός του κράτους δε μπορεί να εξασφαλίσει τα δικαιώματα του πολίτη ούτε να αμβλύνει τα φαινόμενα κοινωνικής παθογένειας. Από την άλλη, η πολιτική αλλοτρίωση οξύνεται με τα οικονομικά σκάνδαλα, την πελατειακή σχέση πολιτικού ηγέτη και ψηφοφόρου και την ομοιογενοποίηση των πολιτικών κομμάτων σε επίπεδο τακτικής, με αποτέλεσμα τη συνολική κρίση των πολιτικών θεσμών. Οι οικονομικές δραστηριότητες με τα νέα δεδομένα της τεχνολογίας και τις σύγχρονες ανακατατάξεις είναι εξαιρετικά σύνθετες για το μέσο πολίτη. Η αυξανόμενη ένδεια ομάδων, ακόμη και

σε οικονομικά ισχυρές χώρες, η όξυνση του χάσματος μεταξύ πλούσιων και φτωχών κοινωνικών ομάδων αλλά και χωρών, προαναγγέλλουν οικονομικές ανακατατάξεις αλλά και πιθανές κοινωνικές συγκρούσεις. Στο χώρο της θρησκείας υπάρχει μια έντονη αμφισβήτηση του αλάνθαστου των Εκκλησιών και της δυνατότητας της να προσεγγίσει και να επιλύσει τα σύγχρονα προβλήματα. Για τα δε υπαρξιακά προβλήματα, ο σύγχρονος άνθρωπος αναζητά πολλές φορές απαντήσεις σε άλλες θεωρίες και οπτικές (φιλοσοφία, επιστήμη). Τέλος η έξαρση του θρησκευτικού φανατισμού συμβάλλει στην κρίση του θεσμού.

1.4 ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΚΑΙ ΑΡΝΗΤΙΚΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΠΟΥ ΔΗΜΙΟΥΡΓΟΥΝ ΤΗΝ ΚΡΙΣΗ ΤΩΝ ΘΕΣΜΩΝ

Η κρίση είναι μεταπολεμική. Είναι απότοκος ραγδαίων μεταβολών και αναγκών που σημειώθηκαν στους καιρούς μας και έθεσαν σε αμφισβήτηση κάθε παγιωμένο κοινωνικό μόρφωμα. Βλέπουμε τις κοινωνικές συνθήκες να μεταβάλλονται, συνεπώς μεταβάλλονται και οι θεσμοί. Οι μεγαλύτεροι σε ηλικία, που αποτελούν και τους κύριους εκφραστές των θεσμών, παρουσιάζουν δυσκολία προσαρμογής στο νέο περιβάλλον που αλλάζει πολύ γρήγορα μορφή. Η ταχύρυθμη τεχνολογική ανάπτυξη που οδηγεί σε νέες ιδεολογίες και νοοτροπίες. Κάποτε οι ιδέες άλλαζαν αργά. Ελάχιστες διαφορές υπάρχουν ανάμεσα στην ιδεολογία του παππού μας και του πατέρα μας. Σήμερα οι διαφορές έχουν πλέον λάβει την έννοια του χάσματος. Η έλλειψη έγκαιρης τροποποίησης των θεσμών με βάση τα νέα δεδομένα είχε ως αποτέλεσμα την κρίση τους. Η τεχνολογία επηρέασε και την ανθρώπινη σκέψη με άμεσο αποτέλεσμα τη μηχανοκρατία, που οδηγεί το άτομο στη μηχανοποίηση. Το κυρίαρχο πνεύμα του υλισμού και του ατομικισμού επιδρά αλλοτριωτικά και καταλύει τη συλλογικότητα στην οποία εδράζονται οι θεσμοί. Τα καταναλωτικά πρότυπα που οδηγούν σε μια νέα κοσμοθεωρία. Υπερισχύουν οι οικονομικά εύρωστοι, καταδυναστεύονται οι οικονομικά ασθενέστεροι. Εντείνεται η αμφισβήτηση παραδοσιακών αξιών, υπό το πρίσμα της ψυχρής λογικής το οποίο καθορίζεται μόνο από οικονομικούς παράγοντες. Προκειμένου ο άνθρωπος να θεωρηθεί μοντέρνος απορρίπτει καθετί το παραδοσιακό, συνεπώς καθετί που εμπίπτει στην σφαίρα του κατεστημένου.

Υπήρχε βέβαια μια μεγάλη χρονική περίοδος που ο άνθρωπος καταπιεζόταν με «ταμπού» και ηθικούς φραγμούς. Τώρα απελευθερωμένος από αυτές τις δεσμεύσεις γκρεμίζει άκριτα όλα όσα έχει χτίσει ως αντίδραση στην πρότερη καταπίεση. Το άγχος, η αβεβαιότητα και η καχυποψία οδηγούν στον κλονισμό της ανθρώπινης επικοινωνίας, ο οποίος δυναμιτίζει τα θεμέλια του θεσμού του δημοκρατικού πολιτεύματος. Η έλλειψη συλλογικών οραμάτων που είναι το αποτέλεσμα της απομόνωσης και του ατομικισμού του σύγχρονου ανθρώπου, που έχει αποξενωθεί από το συνάνθρωπο, έχει αποστασιοποιηθεί από τα προβλήματά του και επιδιώκει να ικανοποιήσει μόνο το προσωπικό του συμφέρον. Η παγκοσμιοποίηση θα οδηγήσει στην κρίση των θεσμών, αφού η δημιουργία ενός οικουμενικού πολιτισμού θα έχει ως αποτέλεσμα την εισαγωγή νέων ηθών και εθίμων με την ταυτόχρονη αλλοτρίωση των παραδοσιακών, ιδίως στις χώρες που δεν διαθέτουν πολιτισμικές άμυνες. Οι πατροπαράδοτοι θεσμοί θα θεωρηθούν παρωχημένοι και θα αντικατασταθούν άκριτα και γρήγορα, καθώς οι πολίτες δεν θα θέλουν να μείνουν πίσω στις εξελίξεις (Γιωτάκου Κωνσταντίνα).

Οι θεσμοί αποτελούν το έρεισμα της κοινωνίας. Η κρίση τους προοιωνίζεται τη διάλυση του κοινωνικού οικοδομήματος. Τα άτομα χάνουν τα σημεία αναφοράς τους, αποπροσανατολίζονται και δρουν πλέον με βάση τα ένστικτα και όχι με βάση το πρόπον. Η κρίση λοιπόν των θεσμών έχει ως αποτέλεσμα την προβληματική κοινωνικοποίηση του ατόμου. Το ενδιαφέρον για τα κοινά προβλήματα και ο κοινωνικός προσανατολισμός δεν αναπτύσσονται, σε αντίθεση με τον ατομικισμό. Έτσι παρατηρούνται φαινόμενα κοινωνικής παθογένειας. Ο αμοραλισμός, η ανομία και η έλλειψη σωστά κοινωνικοποιημένων ατόμων οδηγεί σε αστάθεια οικονομική, πνευματική, πολιτική και σε διατάραξη των κοινωνικών σχέσεων. Η κοινωνική ομαλότητα παρεμποδίζεται, ενισχύεται η κοινωνική αλλοτρίωση, ενώ το άτομο νιώθει ανασφάλεια και ψυχική ανισορροπία. Αναστέλλεται η κοινωνική πρόοδος και επέρχεται η στασιμότητα και η αποτελμάτωση (Γιωτάκου Κωνσταντίνα).

Για την αντιμετώπιση όμως αυτής της κρίσης των θεσμών, θα πρέπει να υπάρξει Αναδιάρθρωση των πολιτικών θεσμών. Οι βουλευτές θα πρέπει να επιλύουν τα προβλήματά τους με το διάλογο, αποφεύγοντας τον λαϊκισμό και την ξύλινη γλώσσα. Η πολιτεία θα πρέπει να σέβεται τα δικαιώματα του πολίτη, να εργάζεται για να τα διατηρήσει και να τα προάγει και να προσπαθεί να περιορίσει τις κοινωνικές αντιθέσεις

και ανισότητες δημιουργώντας ένα κλίμα εμπιστοσύνης και σιγουριάς στον πολίτη. Τέλος με τις ενέργειές της θα πρέπει να τον πείθει ότι δεν αποτελεί αυτοσκοπό, αλλά δημιουργήθηκε για να συμβάλλει στην υλική ευημερία και στην ηθικοπνευματική ανάπτυξη του ατόμου (Γιωτάκου Κωνσταντίνα).

1.5 ΘΕΣΜΟΙ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Ένας από τους βασικούς στόχους της μακροοικονομικής πολιτικής είναι και η οικονομική ανάπτυξη. Πολλές είναι οι θεωρίες που διαχρονικά διατυπώθηκαν για το θέμα της οικονομικής μεγέθυνσης, η οποία αναγνωρίζεται ως βασική συνιστώσα της οικονομικής ανάπτυξης, και των παραγόντων που την επηρεάζουν. Ο Adam Smith (1776), θεωρούσε ότι η συσσώρευση κεφαλαίου, αλλά και η τεχνολογική πρόοδος και οι διάφοροι θεσμικοί και κοινωνικοί παράγοντες παίζουν καθοριστικό ρόλο στη διαδικασία της οικονομικής μεγέθυνσης μιας χώρας. Οι αντιλήψεις αυτές επηρέασαν πολλές γενεές οικονομολόγων από τον David Ricardo μέχρι τον Roy Harrod. Η σημασία των επενδύσεων στην οικονομική μεγέθυνση και ανάπτυξη αναλύθηκε κατά πρώτον από τους Harrod (1939) και Domar (1946). Παρά τις περιοριστικές υποθέσεις των προσεγγίσεων αυτών, οι βασικές θέσεις που προκύπτουν από τις θεωρίες αυτές είναι ότι, η οικονομική μεγέθυνση καθίσταται δυνατή εξαιτίας της αποταμίευσης, ο ρυθμός οικονομικής μεγέθυνσης μπορεί να αυξηθεί λόγω της τεχνολογικής προόδου που αυξάνει την παραγωγικότητα του κεφαλαίου και ότι ο εγγυημένος ρυθμός μεγέθυνσης είναι ένας ρυθμός ισορροπίας και δε συμπίπτει κατ' ανάγκη με τον πραγματικό ρυθμό οικονομικής μεγέθυνσης.

Με βάση το κλασικό Κεϋνσιανό μοντέλο μεγέθυνσης, οι πολιτικές των κυβερνήσεων μπορούν να επηρεάσουν το μακροχρόνιο ρυθμό αύξησης του πραγματικού προϊόντος της οικονομίας. Αντίθετα το Νεοκλασικό μοντέλο μεγέθυνσης (Ramsey, 1928; Solow, 1956; Swan, 1956; Koopmans, 1965) θεωρεί ότι οι δημόσιες δαπάνες μπορούν να επηρεάσουν το επίπεδο του κατά κεφαλή εισοδήματος, αλλά δεν έχουν καμία επίπτωση στο μακροχρόνιο ρυθμό διεύρυνσης της οικονομίας. Αυτό οφείλεται στο ότι τα υποδείγματα αυτά εκτιμούν ότι ο ρυθμός της σταθερής οικονομικής μεγέθυνσης (steady state growth rate), εκτός της τεχνολογικής προόδου, είναι μηδέν. Στις δεκαετίες του '80

και του '90, τα ενδογενή υποδείγματα μεγέθυνσης (endogenous growth models), π.χ. Romer (1986, 1990), Lucas (1988), Becker (1990), Rebelo (1991), δίνουν έμφαση στο σημαντικό ρόλο που παίζει η δημοσιονομική πολιτική (εκπαίδευση, υγεία, τεχνολογία) στη διαδικασία της οικονομικής μεγέθυνσης και θεωρούν ότι το ανθρώπινο κεφάλαιο, σε αντίθεση με το φυσικό κεφάλαιο, δε συνδέεται με φθίνουσες αποδόσεις κλίμακας, και έτσι αυτό επιτρέπει στην οικονομική μεγέθυνση να διευρύνεται συνεχώς. Αντίθετα, τα υποδείγματα μεγέθυνσης που δε στηρίζονται στις αποδόσεις κλίμακας (Jones, 1995; Turnovsky, 2000), θεωρούν ότι ο ρυθμός της σταθερής οικονομικής μεγέθυνσης είναι ανεξάρτητος των παραδοσιακών μακροοικονομικών πολιτικών.

Η νεοκλασική θεωρία έχει στηριχτεί σε περιοριστικές υποθέσεις. Γι' αυτό, άλλωστε, και μεταξύ άλλων επικρίθηκε και από την παλαιά σχολή θεσμικής οικονομικής ανάλυσης (old institutional economics)¹, η οποία έδινε έμφαση στους θεσμούς οι οποίοι περιβάλλουν την οικονομία, που όμως δεν κατόρθωσε να διαμορφώσει ένα ολοκληρωμένο, πλήρως ορισμένο σύστημα ερμηνείας, μεθοδολογίας και έρευνας (Rutherford, 1994). Για το λόγο αυτό δεν καθιερώθηκε ως μια εναλλακτική προς τη νεοκλασική θεώρηση σχολή σκέψης.

Η επανάκτηση του ακαδημαϊκού ενδιαφέροντος για τη λειτουργία των θεσμών στο πλαίσιο της οικονομικής δραστηριότητας έγινε από τη νέα θεσμική οικονομική (new institutional economics)², η οποία υποστηρίζει ότι οι θεσμοί είναι σημαντικοί και υπόκεινται σε ανάλυση (Matthews, 1986). Αντικείμενό της είναι να εξηγήσει πως το πρόβλημα της άριστης κατανομής των πόρων διαμορφώνεται όταν οι θεσμοί που πλαισιώνουν τη λειτουργία της αγοράς δεν ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα στις τέλει υποθέσεις του νεοκλασικού υποδείγματος. Η νεοκλασική προσέγγιση στηρίζεται στις αφαιρετικές απλουστεύσεις του μηδενικού κόστους συναλλαγών αλλά και της τέλει ορθολογικότητας. Μια τέτοια προσέγγιση αντιμετωπίζει το θεσμικό περιβάλλον ως εξωγενή μεταβλητή την οποία παίρνει ως δεδομένη κατά την ανάλυση (Richter, 2000). Αυτό που διαχωρίζει την παλαιά από τη νέα θεσμική σχολή είναι ότι η

¹ Τα κυριότερα έργα που καθιέρωσαν την παλαιά σχολή θεσμικής οικονομικής ανάλυσης είναι «The Theory of the Leisure Class» (Veblen, 1899) και «Institutional Economics: Its Place in Political Economy» (Commons, 1934), των οποίων οι συγγραφείς ανήκουν στην αμερικανική θεσμική σχολή (american institutionalism). Για ανασκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας, βλ. Chavance (2008).

² Τον όρο «νέα θεσμική οικονομική» εισήγαγε ο Williamson (1975).

τελευταία δεν απορρίπτει τη νεοκλασική μεθοδολογία, αλλά αντίθετα διατηρεί εργαλεία από τη νεοκλασική παράδοση προσθέτοντας έννοιες, όπως το συναλλακτικό κόστος και τα δικαιώματα ιδιοκτησίας, τα οποία έμελλαν να καταστούν τα σημαντικότερα σημεία αναφοράς στην ανάλυση των νέων θεσμικών οικονομικών³.

Με τον όρο θεσμούς εννοούμε τους κανόνες του παιχνιδιού, και σύμφωνα με τον ορισμό του North (1990)⁴, θεσμοί είναι οι κανόνες του παιχνιδιού σε μία κοινωνία ή πιο τυπικά οι ανθρωπίνως δημιουργηθέντες περιορισμοί που διαμορφώνουν τις συνεργασίες μεταξύ ατόμων. Με τους θεσμούς έχουμε την οργάνωση της κοινωνίας και εξασφάλιση της διάρκειάς της μέσα στον χρόνο, ενώ μας παρέχουν γνώση των αξιών, των κανόνων και των ρόλων των ατόμων στην κοινωνία. Επομένως τα βασικά στοιχεία των θεσμών είναι ότι αποτελούν δημιούργημα του ανθρώπου, θέτουν περιορισμούς και διαμορφώνουν κίνητρα. Κατά συνέπεια, διαμορφώνουν κίνητρα στις ανθρώπινες συναλλαγές είτε είναι πολιτικής ή κοινωνικής ή οικονομικής φύσεως. Σε ένα πιο αναλυτικό επίπεδο μπορούμε να διακρίνουμε τους θεσμούς σε τυπικούς αλλά και σε άτυπους.

Οι τυπικοί κανόνες δημιουργούνται με νόμο (θεσμοθέτηση), ενώ οι άτυποι θεσμοί εφαρμόζονται με πρωτοβουλία ορισμένων ατόμων και στην ουσία αποτελούν συνήθεια (θεσμοποίηση). Η διάκριση αυτή μπορεί να έχει μεγάλη σημασία αφού πολλές χώρες μπορεί να έχουν τυπικά τους ίδιους θεσμούς στην πράξη όμως οι θεσμοί αυτοί να λειτουργούν εντελώς διαφορετικά. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το πολιτικό σύστημα πολλών χωρών της Λατινικής Αμερικής, όπου είναι σχεδόν αντιγραφή εκείνων των ΗΠΑ, στην πράξη όμως η λειτουργία τους είναι τελείως διαφορετική. Ο North, διακρίνει τους θεσμούς σε επίσημους κανόνες (formal rules) και ανεπίσημους περιορισμούς (informal constraints), ενώ δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην επιβολή τους. Στο πλαίσιο της ανάλυσης του North η πολιτεία είναι ο φορέας που διαμορφώνει την οικονομική συμπεριφορά, καθώς ορίζει και επιβάλλει τους οικονομικούς κανόνες του παιχνιδιού. Συνεπώς, στο επίκεντρο της αναπτυξιακής πολιτικής θα πρέπει να είναι η διερεύνηση των βασικών θεσμών οι οποίοι την επηρεάζουν.

³ Σπουδαίο ρόλο στη θεμελίωση των νέων θεσμικών οικονομικών κατέχει ο North (1990) αλλά και ο Coase (1937, 1960), οι οποίοι έκαναν την κρίσιμη σύνδεση μεταξύ θεσμών, δικαιωμάτων ιδιοκτησίας και συναλλακτικού κόστους με τη νεοκλασική θεωρία.

⁴ Douglass C. North (1990), "Institutions, Institutional Change and Economic Performance", Part I.

Έτσι, πολλοί ερευνητές θεωρούν ότι η οικονομική μεγέθυνση και κατά συνέπεια και η οικονομική ανάπτυξη επηρεάζονται τόσο από μακροοικονομικούς παράγοντες όσο και από διάφορες θεσμικές μεταβλητές, δεδομένου ότι το θεσμικό πλαίσιο ασκεί σημαντικές επιπτώσεις στο κόστος των συναλλαγών και στο κόστος παραγωγής (Aron, 2000). Το κόστος των συναλλαγών είναι πολύ υψηλότερο όταν τα δικαιώματα ιδιοκτησίας δεν είναι σαφώς προσδιορισμένα ή δεν επικρατεί ο κανόνας του δικαίου, οπότε οι οικονομικές μονάδες έχουν μεγαλύτερες δυνατότητες στροφής στην παραοικονομία, τη φοροδιαφυγή και τη διαφθορά κατά την ανάπτυξη των δραστηριοτήτων τους. Παράλληλα, το κόστος μετασχηματισμού στο πλαίσιο της κύριας παραγωγικής διαδικασίας αυξάνεται στο μέτρο που δε διασφαλίζεται το εκτελεστό των συμβάσεων, γεγονός που περιορίζει τόσο την αποτελεσματική χρήση των πόρων όσο και την ανταγωνιστικότητα των οικονομικών δραστηριοτήτων (Aron, 2000). Χρήσιμη θεωρείται η αναφορά σε ορισμένες από τις μελέτες που παρέχουν εμπειρική στήριξη στη σχέση μεταξύ θεσμικού περιβάλλοντος και οικονομικής μεγέθυνσης.

Εξέχουσα θέση στη σχετική εμπειρική βιβλιογραφία κατέχει η εργασία των Hall and Jones (1999), οι οποίοι καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι οι διαφορές στην παραγωγικότητα και τη μακροχρόνια οικονομική απόδοση των χωρών προσδιορίζονται από την κοινωνική υποδομή (social infrastructure), την οποία ορίζουν ως τους θεσμούς και τις κυβερνητικές πολιτικές που καθορίζουν το οικονομικό περιβάλλον μέσα στο οποίο τα άτομα αποκτούν δεξιότητες και οι επιχειρήσεις συσσωρεύουν κεφάλαιο και παράγουν εμπορεύματα. Οι Chong and Calderón (2000) αποδεικνύουν την ύπαρξη αντιστρόφως αιτιώδους σχέσης μεταξύ θεσμικού και οικονομικού περιβάλλοντος, δηλαδή ότι και η οικονομική μεγέθυνση επιδρά στη θεσμική ποιότητα. Μια άλλη οικονομετρική μελέτη που χρησιμοποιείται ως κλασική αναφορά στη διερεύνηση της σχέσης μεταξύ θεσμικού περιβάλλοντος και οικονομικής μεγέθυνσης είναι των Acemoglu, Johnson and Robinson (2001) οι οποίοι καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι οι καλοί θεσμοί είναι απαραίτητοι για τη μακροχρόνια οικονομική μεγέθυνση. Την επίδραση του θεσμικού περιβάλλοντος στη μακροχρόνια οικονομική ανάπτυξη επιβεβαιώνουν εμπειρικά και οι Rodrik, Subramanian and Trebbi (2004).

1.6 ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΘΕΣΜΩΝ

Για την μέτρηση της οικονομικής αποτελεσματικότητας των θεσμών έχουν πραγματοποιηθεί αρκετές μελέτες τις τελευταίες δύο δεκαετίες. Για τη διερεύνηση της σχέσης που υπάρχει ανάμεσα σε θεσμούς και οικονομική ανάπτυξη, ο Mauro (1995) χρησιμοποιεί τη γραφειοκρατική διαφθορά και την αποτελεσματικότητα ως δείκτες για την ποιότητα των θεσμών. Τα εμπειρικά αποτελέσματα δείχνουν ότι η γραφειοκρατική αποτελεσματικότητα προκαλεί υψηλότερες επενδύσεις και περισσότερη ταχεία ανάπτυξη. Επιπλέον συμπεραίνει ότι η γραφειοκρατική αποτελεσματικότητα θεωρείται το ίδιο σημαντική με την πολιτική σταθερότητα, στη διαμόρφωση του ύψους των επενδύσεων και περαιτέρω της οικονομικής ανάπτυξης. Πιο πρόσφατα οι Keefner και Shirley (2000) οδηγήθηκαν στο συμπέρασμα ότι χώρες με υψηλά επίπεδα ποιότητας των θεσμών, μετρήθηκε σε όρους ασφάλειας των συμβολαίων και δικαιωμάτων ιδιοκτησίας, και αδύναμες μακροοικονομικές πολιτικές αναπτύχθηκαν διπλάσια σε σχέση με χώρες που παρουσιάζουν τον αντίθετο συνδυασμό. Για το λόγο αυτό οι συγγραφείς υποστηρίζουν ότι μία καλή μακροοικονομική πολιτική δεν είναι αρκετή για να πυροδοτήσει την ανάπτυξη. Χρησιμοποιώντας δείγμα 84 χωρών για την περίοδο 1982-1994, διερευνήθηκε αν η ποιότητα των θεσμών επηρεάζει τρεις μεταβλητές πολιτικής, δηλαδή την ανάπτυξη της κυβερνητικής κατανάλωσης, της δημόσιας επένδυσης και του δημόσιου χρέους.

Τα αποτελέσματα καταδεικνύουν ότι οι καλές μακροοικονομικές πολιτικές μπορούν να είναι αναποτελεσματικές όσον αφορά την προώθηση της ανάπτυξης σε μια περιοχή, τουλάχιστον βραχυχρόνια, εάν υλοποιούνται σε χαμηλής ποιότητας θεσμικά πλαίσια. Μια ενδιαφέρουσα συνεισφορά παρέχεται από τον Acemoglu (2001). Για να υπολογιστεί η επίδραση των θεσμών διερευνάται η επίδραση της θεσμικής διαφοροποίησης ανάμεσα σε χώρες που έχουν αποικηθεί από Ευρωπαίους. Χρησιμοποίησαν τους δείκτες θνησιμότητας των κατοίκων των αποικιών ανάμεσα στο 17ο και 19ο αιώνα και διερεύνησαν την πιθανότητα επιλογής της πολιτικής αποικιοκρατίας να επηρεάζεται από την τιμή αυτού του δείκτη. Ειδικότερα υποστηρίζουν ότι όσο υψηλότερη η τιμή του δείκτη θνησιμότητας ήταν σε μια χώρα τόσο μεγαλύτερη πιθανότητα για την εγκαθίδρυση ενός αποικιοκρατικού οικισμού, στον οποίο δεν υπήρχε προστασία των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας, η οποία σήμερα

αντανακλάται σε ανεπαρκής θεσμούς και χαμηλή οικονομική απόδοση. Στη μελέτη χρησιμοποιήθηκε δείγμα 75 χωρών και παλινδρομήθηκε το κατά κεφαλήν ΑΕΠ με τους τρέχοντες θεσμούς, με χρησιμοποίηση του δείκτη θνησιμότητας. Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι οι υπάρχοντες θεσμοί που προέρχονται από το παρελθόν έχουν σημαντική επίδραση στο κατά κεφαλήν εισόδημα. Μια ενδιαφέρουσα συνεισφορά στο θέμα των θεσμικών συμπληρωματικοτήτων έχει προταθεί από τον Ernst (2003). Η μελέτη αυτή διερευνά τις ενδεχόμενες σχέσεις ανάμεσα σε θεσμικές συμφωνίες σε αγορές εργασίας και χρήματος και στις επιδράσεις που μπορούν να έχουν στα μακροοικονομικά αποτελέσματα. Για την ανάλυση χρησιμοποιούνται δεδομένα για την ανάπτυξη σε 27 μεταποιητικές βιομηχανίες, 19 χωρών του ΟΟΣΑ για την περίοδο 1979-1995. Τα εμπειρικά αποτελέσματα παρέχουν ισχυρή στήριξη στην υπόθεση των θεσμικών συμπληρωματικοτήτων ανάμεσα σε συγκεκριμένες ρυθμίσεις των χρηματοοικονομικών και βιομηχανικών σχέσεων: εξηγούν ένα σημαντικό μέρος της ενδοβιομηχανικής διακύμανσης ανάμεσα στις χώρες. Για το λόγο αυτό η συγκριτική θεσμική προσέγγιση φαίνεται να επαληθεύεται απ' αυτήν την έρευνα.

Επιπλέον υπάρχει η ένδειξη συγκέντρωσης στην διάρθρωση του ιδιοκτησιακού καθεστώτος και οι συνδικαλιστικές βιομηχανικές ενώσεις είναι συμπληρωματικές στην προώθηση της ανάπτυξης σε βιομηχανίες με υψηλά επίπεδα δεξιοτήτων ενώ σε ατομικό επίπεδο τα χαρακτηριστικά αυτά αποτυγχάνουν να δημιουργήσουν τα απαραίτητα κίνητρα για επενδύσεις. Παρομοίως, η συγκέντρωση στις δομές ιδιοκτησίας και η προστασία της απασχόλησης είναι πιθανότερο να προωθήσουν την ανάπτυξη σε βιομηχανίες που χρηματοδοτούνται από τράπεζες ενώ η διασπορά της ιδιοκτησίας και η ευελιξία της αγοράς εργασίας προωθούν την ανάπτυξη σε βιομηχανίες που χρηματοδοτούνται με ίδια κεφάλαια. Για το λόγο αυτό ένα σημαντικό συμπέρασμα είναι ότι οι αλλαγές στην πολιτική για την παρέμβαση σε μια αγορά πρέπει να προσφέρουν κίνητρα σύμφωνα με αυτά που παρέχονται από τις θεσμικές διευθετήσεις που επικρατούν σε άλλες αγορές. Μια πηγή δεδομένων για την εμπειρική ανάλυση ήταν επίσης οι κατατάξεις του διεθνούς οδηγού αβεβαιότητας ανά χώρα (International Country Risk Guide - ICRG). Οι τιμές του ICRG υπολογίζουν στοιχεία για 130 χώρες σε σχέση με 24 κατηγορίες. Οι Knack και Keefer (1995) δημιούργησαν έναν δείκτη χρησιμοποιώντας τον μέσο όρο από 5 από αυτές τις κατηγορίες, ρυθμίσεις του νόμου, ποιότητα γραφειοκρατίας, διαφθορά, κίνδυνος απαλλοτρίωσης και κυβερνητική

αποκήρυξη των συμβολαίων, για τα έτη 1986-1995. Οι συγγραφείς συμπεραίνουν ότι ο δείκτης ICRG έχει σημαντική στατιστική συσχέτιση με την ανάπτυξη σε παλινδρομήσεις σταθερής ανάπτυξης, ακόμη και μετά τον έλεγχο μεταβλητών όπως η εκπαίδευση, το αρχικό εισόδημα και άλλων τυπικών μεταβλητών που χρησιμοποιούνται σε παλινδρομήσεις σχετικά με την ανάπτυξη. Για το λόγο αυτό υποστηρίζουν ότι το θεσμικό περιβάλλον μέσα στο οποίο λαμβάνει χώρα η οικονομική δραστηριότητα, είναι καθοριστικός παράγοντας της επίδοσης μιας χώρας. Οι Hall και Jones (1999) χρησιμοποιούν τους ίδιους δείκτες που χρησιμοποίησαν οι Knack και Keefer (1996) για 127 χώρες με σκοπό να διερευνήσουν τις διαφορές της συσσώρευσης κεφαλαίου και της παραγωγικότητας και των εκροών ανά εργαζόμενο σε σχέση με τις κοινωνικές υποδομές. Με την τελευταία έκφραση εννοούν το σύνολο των θεσμών και των δημόσιων πολιτικών που ορίζουν το οικονομικό περιβάλλον. Υποστηρίζουν ότι οι κοινωνικές υποδομές τείνουν να οδηγούν σε υψηλότερα επίπεδα εκροών ανά εργαζόμενο, όταν αυτές υποστηρίζουν τα άτομα στη συσσώρευση δεξιοτήτων.

Τα εμπειρικά αποτελέσματα από αυτή την ανάλυση υποδεικνύουν ότι υπάρχει στενή σχέση ανάμεσα σε εκροές ανά εργαζόμενο και στις μονάδες μέτρησης των κοινωνικών υποδομών. Πράγματι, χώρες με μακροχρόνιες πολιτικές ελκυστικές σε παραγωγικές δραστηριότητες τείνουν να παράγουν περισσότερες εκροές ανά εργαζόμενο. Το αποτέλεσμα αυτό ισχυροποιείται από το γεγονός ότι φτωχότερες χώρες δεν έχουν τους πόρους για να δημιουργήσουν αποτελεσματικές κοινωνικές υποδομές. Η αγορά στο σύνολό της είναι ένα μείγμα από θεσμούς. Κάποιοι αυξάνουν την αποτελεσματικότητα και κάποιοι τη μειώνουν. Αντιπαραβάλλοντας το θεσμικό πλαίσιο σε χώρες όπως οι ΗΠΑ, η Αγγλία, η Γαλλία, η Γερμανία και η Ιαπωνία, με χώρες του Τρίτου Κόσμου ή με το θεσμικό πλαίσιο του παρελθόντος σε αναπτυγμένες βιομηχανικές χώρες, καθίσταται σαφές ότι αυτό το θεσμικό πλαίσιο είναι το βασικό κλειδί για τη σχετική επιτυχία των οικονομιών, τόσο σε κάθε τομέα όσο και διαχρονικά. Στις χώρες του Τρίτου Κόσμου, τα τηλεφωνικά συστήματα που δεν λειτουργούν, η αδυναμία να βρει κανείς ανταλλακτικά, οι αμέτρητες διακοπές παραγωγής, οι μεγάλες ουρές και οι ατελείωτες ώρες αναμονής για να πάρει κανείς άδειες και η ποιοτική διακύμανση των προϊόντων, συνιστούν εντυπωσιακές αποδείξεις ότι δεν υπάρχει αποτελεσματική θεσμική υποδομή.

1.7 ΣΥΝΑΛΛΑΚΤΙΚΟ ΚΟΣΤΟΣ

Εξέχοντα ρόλο στην θεμελίωση της Νέας Θεσμικής Οικονομικής έχει ο Ronald Coase, όπου με τα άρθρα του «The Nature of the Firm» (1937) και «The Problem of Social Cost» (1960) επιχειρεί να αναλύσει τους θεσμούς της επιχείρησης και του δικαίου αντίστοιχα. Σήμερα, μολονότι ο θεσμός της επιχείρησης εξακολουθεί να προσελκύει την μερίδα του λέοντος του ερευνητικού ενδιαφέροντος των οικονομολόγων, η νέα θεσμική οικονομική έχει στραφεί και στην μελέτη θεσμών όπως το δίκαιο και το κράτος. Η Νέα Θεσμική Οικονομική επιχειρεί να κατανοήσει την εμφάνιση, τη λειτουργία και την εξέλιξη των θεσμών με βάση την ίδια την μέθοδο της νεοκλασικής θεωρίας. «Αυτό που διακρίνει τους σύγχρονους θεσμικούς οικονομολόγους δεν είναι ούτε το ότι ομιλούν περί θεσμών, αλλά το γεγονός ότι χρησιμοποιούν την τρέχουσα θεωρία για την ανάλυση της λειτουργίας αυτών των θεσμών και για την ανακάλυψη του ρόλου, τον οποίον παίζουν στην λειτουργία της οικονομίας» (Coase, 1984). Το 1937 ο Ronald Coase προσπαθεί να δώσει πειστικές απαντήσεις γύρω από το ζήτημα της ύπαρξης της επιχείρησης.

Η νεοκλασική θεωρία περί “μαύρου κουτιού”, σύμφωνα με την οποία η επιχείρηση δεν είναι παρά μία συνάρτηση παραγωγής που σαν οργανισμός μετατρέπει τις εισροές σε εκροές, μάλλον συσκοτίζει παρά φωτίζει την ανάγκη κατανόησης ύπαρξης των επιχειρήσεων (Klein, σ.464). Ο Coase στην προσπάθειά του να απαντήσει στο ερώτημα που τον ταλανίζει, εισάγει την έννοια του συναλλακτικού κόστους (transaction cost)⁵, που μερικές δεκαετίες αργότερα έμελλε να γίνει το σημείο αναφοράς στην θεωρία των νέο-θεσμικών. Κατά την προσέγγιση αυτή οι ανταλλαγές στην ελεύθερη αγορά είναι μεν σε θέση να οδηγήσουν το σύστημα στο άριστο σημείο, υπό την προϋπόθεση ότι δεν δημιουργούν οι ίδιες οποιοδήποτε κόστος, όταν όμως η πραγματοποίηση μίας συγκεκριμένης ανταλλαγής δημιουργεί κάποιο κόστος, τότε οι συναλλασσόμενοι θα την πραγματοποιήσουν μόνο εάν, συνυπολογίζοντας αυτό το συναλλακτικό κόστος στην δραστηριότητά τους, εκτιμούν ότι το όφελος της συγκεκριμένης συναλλαγής το υπερβαίνει. Σε περίπτωση που δεν το υπερβαίνει, η ανταλλαγή δεν θα πραγματοποιηθεί.

⁵ Ο πρώτος που χρησιμοποιεί τον όρο συναλλακτικό κόστος ήταν ο Αργω το 1969 (Ιωαννίδης, σ.69-70).

Ο Coase αναφέρει συγκεκριμένα τρεις κατηγορίες συναλλακτικού κόστους. Το κόστος της ανακάλυψης των τιμών (search and information costs), το κόστος που ένας συναλλασσόμενος θα ήταν υποχρεωμένος να καταβάλει για διαπραγμάτευση στην ανοιχτή αγορά (bargaining and decision costs) και το κόστος που αφορά τις συμβάσεις με μακροχρόνια ισχύ για την προμήθεια κάποιου αγαθού ή υπηρεσίας (policing and enforcement costs). Σύμφωνα με την λογική του Coase, η ύπαρξη της επιχείρησης ερμηνεύεται ως ένα σύνολο παραγωγικών συντελεστών που λειτουργούν υπό ενιαία διεύθυνση, αντί να ανταλλάσσονται στην αγορά, πράγμα που σημαίνει ότι οι ιδιοκτήτες αυτών των συντελεστών, υπολογίζοντας το συναλλακτικό κόστος κρίνουν ότι η υπέρβαση του μηχανισμού των τιμών είναι συμφέρουσα. Μα άλλα λόγια ο Coase υποστηρίζει ότι είναι αυτή ακριβώς η προσπάθεια αποφυγής ενός κόστους, που υπερβαίνει το όφελος από την ελεύθερη διαπραγμάτευση των τιμών των συντελεστών στην ελεύθερη αγορά, που εξηγεί την σύσταση οργανώσεων του τύπου της επιχείρησης στην σύγχρονη κοινωνία⁶ (Eggertsson, σ.14-15).

Η ερμηνευτική του συναλλακτικού κόστους δεν μπορεί να ιδωθεί πέρα και έξω από το εννοιολογικό πλαίσιο που προσδιορίζεται από τους περιορισμούς που εισάγουν τα δικαιώματα ιδιοκτησίας. Αυτή ακριβώς η συσχέτιση έχει σημαντικότερες προεκτάσεις στο επίπεδο της οικονομικής πολιτικής, δεδομένου ότι οποιαδήποτε πρόταση για την άσκηση πολιτικής πρέπει πλέον να είναι σε θέση να συνυπολογίσει όλες τις παραμέτρους της αμφίδρομης σχέσης μεταξύ ατομικής δράσης και της λειτουργίας των θεσμών. Κάτω από αυτό το πρίσμα η παρεμβατική δημόσια πολιτική συνίσταται στη θέσπιση και διατήρηση θεσμών, όπως είναι τα δικαιώματα ιδιοκτησίας, εφόσον η ενδυνάμωση και η προστασία τους μπορούν να επιτευχθούν από μία κυβέρνηση με χαμηλότερο κόστος από αυτό που θα μπορούσε να υλοποιηθεί από την ιδιωτική πρωτοβουλία (Eggertsson, σ.16). Συμπερασματικά, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι η Νέα Θεσμική Οικονομική αντιπροσωπεύει μία, καθυστερημένη σχετικά, απόπειρα ανάλυσης των οικονομικών θεσμών με βάση δανειζόμενα εργαλεία από τη νεοκλασική θεώρηση

⁶ Στη βιβλιογραφία της Νέας Θεσμικής Οικονομικής συναντά κανείς δύο ακόμα προσεγγίσεις του θεσμού της επιχείρησης: εκείνη που βασίζεται στην θεωρία των παιγνίων (game theory) και εκείνη που βασίζεται στην εξελικτική θεωρία (evolutionary theory). Πολλοί είναι αυτοί που πιστεύουν ότι υπάρχει μία εγγενής αντίφαση (contradiction) μεταξύ της τελευταίας και της αρχής του μεθοδολογικού ατομισμού (Ιωαννίδης, σ.31).

και την προσθήκη σε αυτά του συναλλακτικού κόστους και των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας (Ankarloo, 2002, σ.11).

Η έννοια του συναλλακτικού κόστους γνώρισε τα τελευταία χρόνια μία άνθιση, συμβάλλοντας αποφασιστικά στην κατανόηση της ύπαρξης της επιχείρησης, κυρίως λόγω του έργου του Oliver Williamson, ο οποίος προσπαθεί να οικοδομήσει πάνω σε αυτή την έννοια μία ολοκληρωμένη θεωρία των οικονομικών θεσμών του καπιταλισμού. Κατά τον Williamson, οι οικονομικοί θεσμοί προκύπτουν από την προσπάθεια των συναλλασσόμενων να μειώσουν το κόστος των συναλλαγών τους, οι συναλλασσόμενοι ουσιαστικά καταλήγουν να δημιουργούν ρυθμιστικές δομές, πετυχαίνοντας με αυτό τον τρόπο, αποτελεσματικότερη χρήση των πόρων που κατέχουν. Σ' αυτή την έννοια, εμπίπτει η συνεχής προσπάθεια των ατόμων να επιτύχουν την αποτελεσματικότητα που εξηγεί την εμφάνιση θεσμών, οι οποίοι οδηγούν στη μείωση του συναλλακτικού κόστους. Η μεθοδολογική οπτική του Williamson υποκαθιστά τις αρχές της ορθολογικότητας και της μεγιστοποίησης, που η νεοκλασική θεωρία εισάγει, με τις υποθέσεις της περιορισμένης ορθολογικότητας (bounded rationality)⁷ και του καιροσκοπισμού (opportunism).

Η πρώτη υπόθεση σημαίνει ότι ναι μεν τα άτομα δρουν εκ προθέσεως ορθολογικά, αλλά στην πραγματικότητα η εκφρασμένη ορθολογικότητά τους υπόκεινται σε περιορισμούς που ο ίδιος ο ανθρώπινος νους εγγενώς θέτει με τις πεπερασμένες υπολογιστικές ικανότητες που διαθέτει. Επομένως, η εκ των προτέρων θεώρηση ότι οποιαδήποτε εκ προθέσεως ορθολογική ενέργεια αποτελεί ταυτοχρόνως και πράξη άριστη, καταρρίπτεται, εφόσον τα άτομα έχουν περιορισμένη αντίληψη όλων των μελλοντικών καταστάσεων και συνεπώς δεν είναι σε θέση να συνυπολογίσουν κατά το σχεδιασμό της πράξης όλες τις δυνατές παραμέτρους (Williamson, 1985, σσ.45-46). Ο Williamson ορίζει, στη συνέχεια, την έννοια του καιροσκοπισμού ως την «δια δόλου επιδίωξη του ατομικού συμφέροντος», (self interest seeking guile), (Williamson, σ.175). Είναι δηλαδή μία συμπεριφορά που αποσκοπεί στην ικανοποίηση του ατομικού συμφέροντος, όπως αυτό γίνεται αντιληπτό από τον εκάστοτε πράττοντα, στην προσπάθειά του να εξαπατήσει αυτούς με τους οποίους συναλλάσσεται. Είναι λοιπόν η συνύπαρξη των δύο αυτών υποθέσεων η οποία δημιουργεί το συναλλακτικό κόστος, το

⁷ Τον όρο αυτό τον εισάγει (δανείζεται) από το έργο του Herbert Simon (1959).

οποίο οι συναλλασσόμενοι προσπαθούν να μειώσουν μέσω των συμβάσεων και των ρυθμιστικών δομών που αυτές οι υποθέσεις θεσμοθετούν (Ιωαννίδη, σ.79).

1.8 ΑΝΕΠΙΣΗΜΟΙ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ, ΕΠΙΣΗΜΟΙ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΕΠΙΒΟΛΗ ΠΟΙΝΩΝ

Οι θεσμοί μειώνουν την αβεβαιότητα παρέχοντας μια δομή στην καθημερινότητα, και λειτουργούν και ως εργαλεία επίλυσης κοινωνικών προβλημάτων. Τους θεσμούς αποτελούν οι ανθρωπίνως επινοημένοι περιορισμοί που διαμορφώνουν την ανθρώπινη αλληλεπίδραση. Δηλαδή διαμορφώνουν κίνητρα για την ανθρώπινη ανταλλαγή (πολιτική, κοινωνική, οικονομική). Οι περιορισμοί που τα άτομα επιβάλλουν στον εαυτό τους ή καθορίζουν και περιορίζουν το σύνολο των επιλογών του ατόμου (North). Οι θεσμοί επηρεάζουν την επίδοση των οικονομιών και οι αλλαγές των σχετικών τιμών είναι η πηγή των θεσμικών αλλαγών (North & Thomas, 1973), γιατί δημιουργούνται κίνητρα για την δημιουργία περισσότερων αποδοτικών θεσμών. Η ύπαρξη θεσμικού πλαισίου προκαλεί κόστος. Οι θεσμοί επηρεάζουν την επίδοση της οικονομίας μέσα από την επίδρασή τους στο κόστος των συναλλαγών και της παραγωγής. Σε συνδυασμό με την τεχνολογία που χρησιμοποιείται καθορίζουν το συναλλακτικό και παραγωγικό κόστος άρα και το συνολικό κόστος. Σημαντικό θέμα της θεωρίας των θεσμών είναι το κόστος της διαπίστωσης των παραβιάσεων και η αυστηρότητα της τιμωρίας. Πολλοί θεσμοί όμως δεν προκάλεσαν οικονομική ανάπτυξη, π.χ. διάφορα δικαιώματα ιδιοκτησίας τα οποία θεσπίστηκαν με βάση ατομικά συμφέροντα. Επομένως σημαντικό θέμα αναφορικά με τους θεσμούς είναι ο τρόπος με τον οποίο εισέρχονται αυτοί στις συναρτήσεις κόστους της οικονομίας.

Οι θεσμοί εμπεριέχουν επίσημους και ανεπίσημους περιορισμούς. Σε όλες τις κοινωνίες, από τις πιο πρωτόγονες μέχρι στις πιο ανεπτυγμένες, οι άνθρωποι θέτουν περιορισμούς στους εαυτούς τους για να δομήσουν τις σχέσεις τους με τους άλλους. Κάτω από συνθήκες περιορισμένης πληροφόρησης και υπολογιστικής ικανότητας, οι περιορισμοί μειώνουν το κόστος της ανθρώπινης αλληλεπίδρασης σε σύγκριση με έναν κόσμο χωρίς θεσμούς. Παρόλα αυτά είναι ευκολότερο για κάποιον να περιγράψει με ακρίβεια τους επίσημους κανόνες που επινοούν οι κοινωνίες, από το να περιγράψει με

ακρίβεια τους ανεπίσημους τρόπους με τους οποίους οι άνθρωποι έχουν διαμορφώσει την ανθρώπινη αλληλεπίδραση. Στον σύγχρονο δυτικό κόσμο η ζωή και η οικονομία καθορίζονται από επίσημους νόμους και δικαιώματα ιδιοκτησίας. Όμως οι επίσημοι κανόνες αποτελούν ένα μικρό μέρος του συνόλου των περιορισμών που διαμορφώνουν τις επιλογές, ενώ μια απλή ματιά στην καθημερινότητά μας, αρκεί για να διαπιστώσουμε την ύπαρξη των ανεπίσημων περιορισμών. Στην καθημερινή αλληλεπίδρασή μας με τους άλλους, είτε μέσα στην οικογένεια, είτε στις εξωτερικές κοινωνικές σχέσεις και στις επαγγελματικές δραστηριότητες, η δομή διακυβέρνησης ορίζεται σε πολύ μεγάλο βαθμό από κανόνες και κώδικες συμπεριφοράς. Στην βάση αυτών των ανεπίσημων περιορισμών βρίσκονται οι επίσημοι κανόνες, αλλά αυτοί είναι σπάνια η εμφανής και άμεση πηγή των επιλογών στις καθημερινές αλληλεπιδράσεις.

Οι ανεπίσημοι περιορισμοί προέρχονται από πληροφορίες που μεταδίδει η κοινωνία και αποτελούν μέρος της κληρονομιάς που αποκαλούμε πολιτισμό. Ο τρόπος που το μυαλό επεξεργάζεται τις πληροφορίες εξαρτάται από την ικανότητα του εγκεφάλου να μάθει, μέσω του προγραμματισμού του με μία ή περισσότερες περίπλοκα δομημένες φυσικές γλώσσες που μπορούν να κωδικοποιήσουν πληροφόρηση που προέρχεται από την αντίληψη, τον τρόπο σκέψης, την ηθική (συμπεριφορική) στάση καθώς και εμπειρική πληροφόρηση. Ο πολιτισμός μπορεί να οριστεί ως η μετάδοση από γενιά σε γενιά, μέσω διδασκαλίας και μίμησης, της γνώσης, των αξιών και άλλων παραγόντων που επηρεάζουν την συμπεριφορά (Boyd and Richerson 1985). Ο τρόπος που το μυαλό επεξεργάζεται τις πληροφορίες δεν αποτελεί μόνο την βάση για την ύπαρξη των θεσμών, αλλά και το κλειδί για την κατανόηση του τρόπου με τον οποίο οι ανεπίσημοι περιορισμοί διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση του συνόλου των επιλογών τόσο στην βραχυπρόθεσμη όσο και στην μακροπρόθεσμη εξέλιξη των κοινωνιών. Βραχυπρόθεσμα, ο πολιτισμός καθορίζει τον τρόπο με τον οποίο τα άτομα επεξεργάζονται και χρησιμοποιούν την πληροφόρηση και, συνεπώς μπορεί να επηρεάσει τον τρόπο προσδιορισμού των ανεπίσημων περιορισμών. Μακροπρόθεσμα η πολιτισμική επεξεργασία της πληροφορίας που υποστηρίζει ανεπίσημους περιορισμούς παίζει σημαντικό ρόλο στον επαυξητικό τρόπο με τον οποίο εξελίσσονται οι θεσμοί. Άρα ανεπίσημοι περιορισμοί είναι ουσιαστικά οι περιορισμοί που θέτονται σε μία συναλλαγή, χωρίς αυτοί οι περιορισμοί να έχουν θεσμοθετηθεί από την κοινωνία.

Η διαφορά ανάμεσα στους επίσημους και στους ανεπίσημους περιορισμούς έγκειται στον βαθμό τους. Έθιμα, ταμπού και παραδόσεις στην μία άκρη έως τα γραπτά συντάγματα στην άλλη άκρη. Η κίνηση αυτή, που είναι μακριά και ανόμοια, από τις άγραφες παραδόσεις και τα έθιμα στους γραπτούς νόμους έγινε προς μια κατεύθυνση από τις απλούστερες στις πιο περίπλοκες κοινωνίες και είναι συνδεδεμένη με την αυξανόμενη εξειδίκευση και καταμερισμό της εργασίας που συνδέεται με τις πιο πολύπλοκες κοινωνίες. Οι επίσημοι κανόνες μπορούν να συμπληρώσουν και να αυξήσουν την αποτελεσματικότητα των ανεπίσημων περιορισμών. Μπορούν να μειώσουν το κόστος της πληροφόρησης, της παρακολούθησης και της επιβολής, και κατά συνέπεια να κάνουν τους ανεπίσημους περιορισμούς πιθανές λύσεις ακόμη και για τις πιο πολύπλοκες ανταλλαγές. Μπορούν επίσης να τεθούν σε ισχύ για να τροποποιήσουν, αναθεωρήσουν ή ακόμη και να αντικαταστήσουν ανεπίσημους περιορισμούς. Οι επίσημοι κανόνες περιλαμβάνουν πολιτικούς και νομικούς κανόνες, οικονομικούς κανόνες και συμβόλαια. Οι πολιτικοί κανόνες ορίζουν γενικά την ιεραρχική δομή της κάθε πολιτείας, τις βασικές δομές λήψης αποφάσεων καθώς και τους τρόπους ελέγχου της τήρησης των κανόνων. Οι οικονομικοί κανόνες ορίζουν τα δικαιώματα ιδιοκτησίας που αφορούν στην χρήση και στο εισόδημα που προκύπτει από την ιδιοκτησία και την ικανότητα μεταβίβασης της κυριότητας ενός περιουσιακού στοιχείου ή πόρου. Τα συμβόλαια περιλαμβάνουν τις προβλέψεις που αφορούν μια συγκεκριμένη συμφωνία ανταλλαγής.

Οι θεσμικοί περιορισμοί που ορίζουν το σύνολο των ευκαιριών των ατόμων είναι ένα σύμπλεγμα από επίσημους και ανεπίσημους περιορισμούς. Αποτελούν ένα αλληλοσυνδεδεμένο δίκτυο των επιλογών σε διάφορα πλαίσια, και ένα από τα χαρακτηριστικά των θεσμών είναι η σταθερότητα, καθώς παράγουν πολλά διαφορετικά όρια στα οποία πραγματώνονται οι επιλογές. Οι κανόνες επινοούνται γενικά λαμβάνοντας υπόψη το κόστος συμμόρφωσης πράγμα που σημαίνει ότι πρέπει να δημιουργηθούν μέθοδοι για να βεβαιώσουν ότι ένας κανόνας έχει παραβιαστεί, για να μετρηθεί το μέγεθος αυτής της παραβίασης και για να συλληφθεί ο παραβάτης.

Σύμφωνα με την νεοκλασική θεωρία, τα κέρδη από το εμπόριο πραγματοποιούνται με μηδενικό συναλλακτικό κόστος. Δηλαδή, τα μέρη που ανταλλάσσουν χωρίς κόστος γνωρίζουν τα πάντα για την άλλη πλευρά και η επιβολή είναι τέλεια. Σε έναν κόσμο

τέλειας πληροφόρησης δεν χρειάζονται θεσμοί. Με ατελή πληροφόρηση όμως, οι συνεργατικές λύσεις θα καταρρεύσουν εκτός εάν δημιουργηθούν θεσμοί που παρέχουν επαρκή πληροφόρηση στα άτομα για να αστυνομεύσουν τις αποκλίσεις. Υπάρχουν δύο μέρη στην διαφύλαξη της συνεργασίας από έναν θεσμό. Πρώτον, χρειάζεται να διαμορφωθεί ένας μηχανισμός επικοινωνίας που να παρέχει την απαραίτητη πληροφόρηση ούτως ώστε να γίνει γνωστό πότε χρειάζεται ποινή, και με αυτόν τον τρόπο οι θεσμοί να καθιστούν δυνατή την αστυνόμευση της παρατυπίας. Δεύτερον, εξαιτίας του γεγονότος ότι η τιμωρία είναι συνήθως ένα δημόσιο αγαθό από το οποίο η κοινωνία ωφελείται αλλά το κόστος το επωμίζεται ένας μικρός αριθμός ατόμων, οι θεσμοί πρέπει επίσης να παρέχουν κίνητρα για εκείνα τα άτομα να επιβάλουν την τιμωρία όταν καλούνται να το κάνουν (Douglass C. North, 1990). Έτσι η επιβολή σημαίνει την ανάπτυξη του κράτους ως μιας εξαναγκαστικής δύναμης που είναι σε θέση να παρακολουθεί τα δικαιώματα ιδιοκτησίας και να επιβάλλει την αναγκαστική τήρηση των κανόνων προς το κοινωνικό όφελος. Η αγορά στο σύνολό της είναι ένα μείγμα από θεσμούς, όπου κάποιοι αυξάνουν την αποτελεσματικότητα και κάποιοι την μειώνουν. Το θεσμικό πλαίσιο είναι το βασικό κλειδί για την σχετική επιτυχία των οικονομιών, τόσο σε κάθε τομέα όσο και διαχρονικά.

1.9 ΘΕΣΜΟΙ ΚΑΙ ΔΙΑΦΘΟΡΑ

Η διαφθορά δεν είναι ένα σύγχρονο φαινόμενο. Ήταν γνωστή και στην αρχαιότητα. Από τα πρώτα μάλιστα στάδια του ανθρώπινου πολιτισμού αναγνωριζόταν ότι όποιος είναι σε θέση που ασκεί δημόσια εξουσία, δελεάζεται να χρησιμοποιήσει τη δημόσια θέση του για προσωπικό όφελος⁸. Αυτό που έχει αυξηθεί πρόσφατα είναι το ενδιαφέρον για το φαινόμενο αυτό και ιδιαίτερα για τη συστηματική ανάλυσή του. Είναι χαρακτηριστικό ότι πριν από είκοσι περίπου χρόνια, η έρευνα για το θέμα της διαφθοράς και των σχέσεών της με την παραοικονομία και την επίσημη οικονομία ήταν σχεδόν ανύπαρκτη. Όμως σήμερα, το επιστημονικό, πολιτικό και κοινωνικό ενδιαφέρον, καθώς και η έρευνα για το θέμα αυτό παρουσιάζονται αυξανόμενα. Μεταξύ των παραγόντων που συνέβαλαν σε αυτή τη στροφή είναι και το ενδιαφέρον

⁸ Caiden (2001).

που δημιουργήθηκε και ο δραστικός ρόλος που έπαιξαν, διεθνείς οργανισμοί (κυρίως το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και η Παγκόσμια Τράπεζα) και μη κυβερνητικές οργανώσεις (όπως ο οργανισμός Διεθνής Διαφάνεια), ειδικά μετά το τέλος της δεκαετίας του '80⁹. Εκτός από το αυξημένο ενδιαφέρον, η στροφή στη διερεύνηση της διαφθοράς που παρατηρείται πρόσφατα, οφείλεται και στη διόγκωση του φαινομένου κατά τις τελευταίες δεκαετίες και ιδιαίτερα κατά τη δεκαετία του '90¹⁰.

Η διαφθορά παρατηρείται τόσο στον ιδιωτικό, όσο και στο δημόσιο τομέα. Τα τελευταία χρόνια, ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει αποκτήσει η αποκάλυψη «κακών πρακτικών» από μεγάλες ιδιωτικές εταιρίες, που έχει σχέση με τη διαφάνεια των στοιχείων τους, τη δημοσίευση ψευδών λογιστικών καταστάσεων, την εξαπάτηση μικρομετόχων κλπ. Το φαινόμενο αυτό μπορεί να οριστεί ως διαφθορά «αποκλειστικά» του ιδιωτικού τομέα, η οποία όμως είναι δύσκολο να μετρηθεί, ενώ ακόμη δεν υπάρχουν δείκτες που να κάνουν διεθνείς συγκρίσεις. Ως διαφθορά του δημόσιου τομέα ορίζεται η κατάχρηση δημόσιας εξουσίας για ιδιωτικό όφελος¹¹. Η διαφθορά αναφέρεται στην εξασφάλιση διάφορων ρυθμίσεων, στην προνομιακή πρόσβαση σε δημόσια αγαθά και υπηρεσίες, στη χαριστική εξασφάλιση δημόσιων προμηθειών και συμβάσεων, σε παράνομες προσλήψεις στο δημόσιο, κλπ. Έτσι, η δωροδοκία - χρηματισμός, η κατάχρηση - υπεξαίρεση χρημάτων, η απάτη, και ο εκβιασμός αποτελούν μορφές διαφθοράς¹². Η διαφθορά δε συνδέεται αναγκαστικά με ατομικό όφελος, αφού σε πολλές περιπτώσεις οι ωφελούμενοι είναι η οικογένεια, οι φίλοι, το πολιτικό κόμμα κ.ά. Σε πολλές μάλιστα χώρες, ορισμένες από τις προσόδους της διαφθοράς διαθέτονται για τη χρηματοδότηση πολιτικών κομμάτων¹³.

Από την παραπάνω ταξινόμηση προκύπτει ότι η διαφθορά δε συνδέεται κατ' ανάγκη με δωροδοκία ή χρηματισμό. Ανάλογα με τη θέση του δημόσιου λειτουργού που εμπλέκεται στη διαφθορά, αυτή μπορεί να διακριθεί σε πολιτική και γραφειοκρατική. Η πολιτική διαφθορά λαμβάνει χώρα στα ανώτατα επίπεδα των πολιτικών αρχών (πχ. αρχηγοί κρατών, υπουργοί, ανώτατοι κρατικοί λειτουργοί), ενώ η γραφειοκρατική

⁹ Abed and Gupta (2002).

¹⁰ Tanzi (2000).

¹¹ Tanzi (1998) και Tanzi (2000). Ο ορισμός αυτός χρησιμοποιείται από την Παγκόσμια Τράπεζα

¹² Amundsen (1999).

¹³ Tanzi (2000).

διαφθορά γίνεται από τη δημόσια διοίκηση κατά τη φάση της καθημερινής παροχής υπηρεσιών (πχ. νοσοκομεία, τελωνεία, εφορίες κλπ). Από την ανάλυση της έννοιας του φαινομένου συμπεραίνεται ότι η διαφθορά συνδέεται άμεσα με την κρατική ισχύ. Αυτό όμως δεν υποδηλώνει ότι ο περιορισμός του κράτους οδηγεί αναγκαστικά και στη μείωση της διαφθοράς. Από την επισκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας προκύπτει ότι γενικά υπάρχει μικρή συσχέτιση μεταξύ του μεγέθους του δημόσιου τομέα και της έκτασης της διαφθοράς¹⁴. Σημαντικότερες επιδράσεις στην έκταση του φαινομένου ασκεί ο τρόπος με τον οποίο το κράτος επιτελεί τις λειτουργίες του, παρά η έκταση των δραστηριοτήτων του¹⁵. Δεν υπάρχουν άμεσες μέθοδοι μέτρησης της διαφθοράς. Η μέτρηση του φαινομένου γίνεται έμμεσα και κυρίως με έρευνες που χρησιμοποιούν ως βάση ερωτηματολόγια. Με αυτές γίνεται προσπάθεια να εκτιμηθεί ο βαθμός διαφθοράς όπως γίνεται αντιληπτός.

1.10 Η ΣΥΣΧΕΤΙΣΗ ΤΗΣ ΔΙΑΦΘΟΡΑΣ ΜΕ ΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Οι περισσότεροι μελετητές συμφωνούν ότι η διαφθορά έχει σημαντικές αρνητικές επιπτώσεις στην οικονομική ανάπτυξη μιας χώρας, μέσω της επίδρασής της στα διάφορα μεγέθη που προσδιορίζουν το ΑΕΠ, αρχής γενομένης από τις επενδύσεις. Θεωρητικά, η μείωση των επενδύσεων δημιουργείται λόγω του μεγαλύτερου κόστους και της αβεβαιότητας που δημιουργεί η διαφθορά. Εμπειρικά, ο Mauro (1995, 1997), διαπίστωσε ότι η διαφθορά επηρεάζει αρνητικά το λόγο επενδύσεων προς κεφάλαιο. Οι Keefer and Knack (1996), οι Brunetti, Kisunko and Weder (1997) και Brunetti and Weder (1998), επιβεβαιώνουν τα ευρήματα του Mauro. Οι Campos, Lien and Pradhan (1999), προσθέτουν ότι και το είδος της διαφθοράς, αλλά και η προβλεψιμότητα της διαφθοράς επηρεάζουν τις επενδύσεις. Αντίθετα ο Lambsdorff (1999), εκτιμά ότι μπορεί η διαφθορά να οδηγήσει σε αύξηση του λόγου επενδύσεων προς ΑΕΠ. Η εξήγηση είναι ότι μπορεί η διαφθορά να επηρεάσει την παραγωγικότητα του κεφαλαίου και καθώς αυτή θα μειώνεται, το ΑΕΠ θα πέφτει σε σχέση με το απόθεμα κεφαλαίου, που σημαίνει ότι ο λόγος επενδύσεων και ΑΕΠ είναι πιθανό να αυξηθεί σε αντίδραση

¹⁴ Lambsdorff (2007).

¹⁵ Tanzi (2000), κεφ. 7.

της διαφθοράς. Η αρνητική επίπτωση της διαφθοράς στις επενδύσεις αποτελεί το βασικότερο θεωρητικό λόγο που εκτιμάται ότι υπάρχει αρνητική συσχέτιση μεταξύ του κατά κεφαλή ΑΕΠ και της διαφθοράς.

Ο Wei (1997), διερεύνησε την επίπτωση της διαφθοράς στις ξένες άμεσες επενδύσεις, όπου βρήκε ότι η διαφθορά επηρεάζει αρνητικά τις ξένες επενδύσεις σε μια χώρα. Ο λόγος είναι ότι η διαφθορά λειτουργεί ως ένας επιβαλλόμενος «φόρος», με τις αρνητικές επιπτώσεις που αυτός δημιουργεί στους ξένους επενδυτές.

Η επίπτωση της διαφθοράς στις δημόσιες επενδύσεις εξετάστηκε από τους Tanzi and Davoodi (1997), όπου βρήκαν ότι η διαφθορά αυξάνει τις δημόσιες επενδύσεις. Το αποτέλεσμα αυτό εξηγείται από το ότι ο τομέας αυτός δημιουργεί προϋποθέσεις για διαφθορά στα άτομα που αποφασίζουν για τα επενδυτικά προγράμματα σε μια χώρα. Οι ίδιοι συγγραφείς βρήκαν επίσης ότι η διαφθορά επηρεάζει αρνητικά και την «ποιότητα» των επενδύσεων.

Ο Mauro (1997, 1998), εξετάζοντας τη σχέση δημόσιων δαπανών και διαφθοράς, βρήκε ότι η διαφθορά μειώνει τις δαπάνες για υγεία και παιδεία, αφού οι τομείς αυτοί δεν είναι εύκολο να επηρεαστούν από τις πρακτικές της διαφθοράς. Το αποτέλεσμα αυτό επιβεβαιώνεται και από τους Gupta, Davoodi and Alonso and Terme (1998).

Η επίπτωση της διαφθοράς στο διεθνές εμπόριο έχει εκτιμηθεί εμπειρικά ότι είναι μάλλον μικρή Wei, (2000). Ο Lambsdorff (1998), εξετάζοντας το διμερές εμπόριο μεταξύ πολλών χωρών βρήκε ότι μερικές χώρες, όπως το Βέλγιο, η Γαλλία, η Ιταλία, η Ολλανδία και η Ν. Κορέα, έχουν συγκριτικά πλεονεκτήματα σε σχέση με χώρες που ίσως παρουσιάζουν διαφθορά.

Διάφορες μελέτες δείχνουν ότι οι κοινωνικοί δείκτες χειροτερεύουν όπου η διαφθορά είναι υψηλή, ενώ τα φορολογικά έσοδα μειώνονται στις χώρες που παρουσιάζουν μεγάλη διαφθορά. Παράλληλα, οι χώρες με την μεγαλύτερη διαφθορά τείνουν να έχουν και χαμηλότερο κατά κεφαλή εισόδημα, περισσότερη φτώχεια και μεγαλύτερη ανισοκατανομή του εισοδήματος (Gupta, Davoodi and Alonso and Terme, 1998). Ιδιαίτερα όσον αφορά τις σχέσεις μεταξύ διαφθοράς και κατανομής του εισοδήματος, υποστηρίζεται η άποψη ότι η διαφθορά αυξάνει την ανισοκατανομή του εισοδήματος,

αφού επιτρέπει σε ορισμένα άτομα να εκμεταλλεύονται τη θέση τους σε βάρος των υπολοίπων.

Η διαφθορά μπορεί να επηρεάσει και τις αμυντικές δαπάνες. Θεωρητικά ο επηρεασμός μπορεί να γίνει είτε από την πλευρά της προσφοράς οπλικών συστημάτων, είτε από την πλευρά της ζήτησης όπλων. Στην πρώτη περίπτωση, οι ξένες εταιρίες προμήθειας όπλων μπορεί να χρηματίσουν άτομα, έτσι ώστε να εξασφαλίσουν συμβόλαια, ενώ στη δεύτερη, τα άτομα που αποφασίζουν για τα συμβόλαια, μπορεί να απαιτήσουν να λάβουν ένα «δώρο» για την απόφασή τους. Οι Gupta, Mello and Sharan (2000), εκτιμούν ότι η διαφθορά συνδέεται με υψηλότερες αμυντικές δαπάνες ως ποσοστό του ΑΕΠ και ως ποσοστό των συνολικών δημόσιων δαπανών, καθώς και ότι υπάρχει σύνδεση της διαφθοράς με μεγαλύτερες προμήθειες σε σχέση με το ΑΕΠ και τις δημόσιες δαπάνες.

Η διαφθορά συνδέεται με σημαντικές ποιοτικές επιπτώσεις στην οικονομία, δεδομένου ότι περιορίζει την ικανότητα των κυβερνήσεων να εφαρμόσουν τις αναγκαίες ρυθμίσεις για τη διόρθωση των ατελειών της αγοράς, καθώς και την αποτελεσματικότητά τους να προστατεύουν τα δικαιώματα ιδιοκτησίας και να επιβάλουν την εφαρμογή των συμβάσεων, ενώ παράλληλα λειτουργεί και ως ένας αυθαίρετος φόρος (Tanzi, 2000).

Τέλος, η διαφθορά επηρεάζει την ανάπτυξη μιας χώρας μέσω της σχέσης της με την παραοικονομία. Είναι επιστημονικά αποδεκτό ότι χώρες με υψηλό δείκτη διαφθοράς παρουσιάζουν και μεγάλη παραοικονομία. Παράνομες οικονομικές δραστηριότητες οδηγούν σε διαφθορά και η διαφθορά οδηγεί πολλές επιχειρήσεις στην παραοικονομία (Andvig, 2000). Οι Johnson, Kaufmann και Zodo - Lobaton (1998), εξετάζοντας τη σχέση που υπάρχει μεταξύ διαφθοράς και παραοικονομίας, βρήκαν ότι, με τους λοιπούς παράγοντες να μη μεταβάλλονται, μια αύξηση του δείκτη διαφθοράς¹⁶ (International Corruption Index) κατά 1 μονάδα, που σημαίνει μείωση της διαφθοράς, οδηγεί σε μείωση της οικονομίας κατά 5,1 εκατοστιαίες μονάδες. Η σχέση αυτή επαληθεύεται από τους ίδιους μελετητές Johnson, Kaufmann και Zoido - Lobaton (1999), χρησιμοποιώντας έναν άλλο δείκτη διαφθοράς, το δείκτη πολιτικού κινδύνου

¹⁶ Η κλίμακα του δείκτη ICRG είναι από το 0 (πολύ διεφθαρμένη χώρα) έως το 6 (ελάχιστα διεφθαρμένη χώρα).

(International Country Risk Guide - ICRG). Μια βελτίωση του δείκτη διαφθοράς κατά 1 μονάδα, οδηγεί σε μείωση της παραοικονομίας κατά 8 έως 11 εκατοστιαίες μονάδες. Οι Tanzi and Davoodi (1997, 2000) και Johnson, Kaufmann και Zoido - Lobaton (1999), έχουν δείξει ότι χώρες με μεγάλη διαφθορά τείνουν να έχουν μικρότερη είσπραξη φορολογικών εσόδων ως ποσοστό του ΑΕΠ τους. Η στενή σχέση μεταξύ διαφθοράς και παραοικονομίας είναι δεδομένη και από την ίδια τη φύση της τελευταίας. Η έκταση της παραοικονομίας σε μια χώρα είναι το αποτέλεσμα του συνδυασμού των κινήτρων που έχουν οι οικονομικές μονάδες να στραφούν σε αυτή και των δυνατοτήτων που τους παρέχονται σχετικά από το κράτος. Προσδιορίζεται δηλαδή από τη ροπή προς την παραοικονομία και την ικανότητα των αρμόδιων υπηρεσιών να την περιορίσουν. Η ικανότητα αυτή εξαρτάται από πολλούς παράγοντες, όπως είναι ο βαθμός οργάνωσης των αρμόδιων υπηρεσιών και η διάρθρωση του ισχύοντος συστήματος βεβαίωσης και είσπραξης των φόρων. Εξαρτάται όμως σημαντικά και από την έκταση της διαφθοράς. Όσον αφορά την επίδραση της διαφθοράς του ιδιωτικού τομέα στην αναπτυξιακή διαδικασία, αυτή μπορεί να θεωρηθεί ότι έχει διττή διάσταση. Αφενός η εξαπάτηση των φορολογικών αρχών περιορίζει τα δημόσια έσοδα, αλλά και ελαττώνει τους βαθμούς ελευθερίας στην άσκηση οικονομικής πολιτικής και έτσι μπορεί να επηρεαστεί και ο στόχος για μεγαλύτερη ανάπτυξη. Αφετέρου η παραπλάνηση των μικρομετόχων και η αβεβαιότητα που δημιουργείται μπορεί να απομακρύνει πολλά άτομα από τη συμμετοχή τους σε τέτοιες επιχειρήσεις, μέσω της αποχής τους για παράδειγμα από το χρηματιστήριο και να επηρεάσει έτσι την αναπτυξιακή διαδικασία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΜΙΑ ΜΑΤΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ ΣΚΟΠΙΑ

2.1 Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

Ο Durkheim θέτει ένα κατεξοχήν κοινωνιοψυχολογικό ερώτημα: Πώς μπορούμε να εξηγήσουμε ότι ενώ το άτομο γίνεται όλο και πιο αυτόνομο εξαρτάται ταυτόχρονα όλο και πιο πολύ από την κοινωνία; Όλες οι δραστηριότητες στην κοινωνία, οικονομικές, πολιτικές, καλλιτεχνικές εστιάζονται στους ανθρώπους, τα κίνητρά τους, τις ανάγκες τους, τις αντιλήψεις τους. Όλες οι κοινωνικές επιστήμες έχουν τη δική τους αντίληψη για τον άνθρωπο, τη φύση του, τους στόχους και τις ικανότητες του. Οι δραστηριότητες που βλέπουμε στην κοινωνία, βιομηχανίες, εμπόριο, πόλεις, στρατοί, δεν θα ήταν δυνατές αν οι άνθρωποι δεν είχαν μία ιδιαίτερος αποτελεσματική ικανότητα ψυχολογικής κατανόησης. Ο ανθρώπινος χαρακτήρας αναπτύσσεται μόνο μέσα στην κοινωνία: ο άνθρωπος είναι κοινωνικά καθορισμένος. Υπάρχουν μεγάλες διαφορές μεταξύ κοινωνιών που δεν μπορούν να εξηγηθούν με βάση βιολογικές διαφορές αλλά με βάση τις κοινωνικές συνθήκες. Οι θεσμοί και η κοινωνική δράση αποτελούν αποτέλεσμα της ατομικής ψυχολογίας. Υπάρχει μια κατηγορία κοινωνικών γεγονότων με αυτόνομες αρχές που δεν μπορεί να συρρικνωθεί στο επίπεδο των ατομικών γεγονότων. Αυτές οι κοινωνικές αρχές μπορούν να φανερωθούν μέσα από τη μελέτη των κοινωνικών κινημάτων και θεσμών, των μεταξύ τους σχέσεων και των αλλαγών που τις διέπουν (Durkheim).

Ξεκινώντας από τα δεδομένα της Ατομικής Ψυχολογίας και τα πορίσματα της Κοινωνιολογίας, η Κοινωνική Ψυχολογία προσπαθεί να ερμηνεύσει τον τρόπο με τον οποίο διαμορφώνεται μια συλλογικού χαρακτήρα ψυχολογία που είναι καθοριστική για τη στάση και τη συμπεριφορά των ανθρώπων μέσα σε στενότερα ή ευρύτερα κοινωνικά σύνολα. Αν προσπαθήσουμε να δώσουμε έναν ορισμό θα μπορούσαμε να πούμε ότι η Κοινωνική Ψυχολογία εξετάζει την αλληλεπίδραση του ανθρώπου και του περιβάλλοντος. Από τον παραπάνω ορισμό μπορούμε να επισημάνουμε τα χαρακτηριστικά στοιχεία της που είναι το άτομο, το περιβάλλον, και η αλληλεπίδραση των δύο παραπάνω στοιχείων.

Το άτομο είναι γενικά το αντικείμενο της Ψυχολογίας. Τόσο η Γενική Ψυχολογία, όσο και οι άλλοι κλάδοι της Ψυχολογίας, το εξετάζουν από τη δική τους σκοπιά. Οι νόμοι και οι κανόνες των ψυχολογικών παραμέτρων, η δομή της προσωπικότητας, τα στάδια εξέλιξης της νοημοσύνης, οι ατομικές διακυμάνσεις της προσωπικότητας είναι μερικά από τα θέματα της Κοινωνικής Ψυχολογίας.

Η έννοια του περιβάλλοντος είναι πολύ βασική και αναφέρεται στις κοινωνικές παραμέτρους που επηρεάζουν το άτομο. Έτσι έχουμε τη δημιουργία:

- Δυναμικών σχέσεων μεταξύ δύο ατόμων,
- Οικογένειας, δηλαδή σχέσεων με περισσότερα από δύο άτομα,
- Κοινωνικών ομάδων. Στην κατηγορία αυτή μπορούμε να αναφέρουμε τη σχολική τάξη, τη στρατιωτική ομάδα, την πολυκατοικία, τους εργαζόμενους σε ένα εργοστάσιο ή σε ένα γραφείο.
- Κοινωνικών θεσμών. Όπως είναι: Το εκπαιδευτικό σύστημα, η θρησκεία, το πολιτικό σύστημα διακυβέρνησης.
- Οικολογικών στοιχείων. Τέτοια είναι το φυσικό περιβάλλον (κλίμα) η διαμονή σε ένα χωριό, οικισμό ή την πόλη κ.λ.π., γιατί ο άνθρωπος και το περιβάλλον συνυπάρχουν και αλληλοεπηρεάζονται.

Η αλληλεπίδραση είναι ο όρος κλειδί που συνδέει το άτομο και το περιβάλλον. Η Κοινωνική Ψυχολογία όμως δεν θεωρεί το άτομο σαν μια αφηρημένη αυθύπαρκτη οντότητα, αλλά ως μέλος μιας κοινωνικής ομάδας. Δεν παραγνωρίζει την ατομική ιδιαιτερότητα αλλά ενδιαφέρεται για τον ψυχισμό που είναι αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης ατόμου-περιβάλλοντος.

2.2 ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ – ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ – ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ

Η αστικοποίηση του ανθρώπου συνέτεινε στην ανάπτυξη του πολιτισμού του, του συνόλου δηλαδή των τεχνικών και πνευματικών του επιτευγμάτων ανά την υφήλιο. Το έδαφος που καλλιεργήθηκε ο ανθρώπινος πολιτισμός ήταν η συγκέντρωση ανθρώπων σε πόλεις και η προσαρμογή τους στον εξελιγμένο αυτό τρόπο ζωής

Με τον όρο “Πολιτισμός” εννοούμε τον εθνικό πολιτισμό μιας συγκεκριμένης κοινωνίας, τον πολιτισμό μιας ομάδας κοινωνιών (π.χ. δυτικός πολιτισμός), τον πολιτισμό ως στάδιο ή φάση στην εξελικτική θεώρηση της κοινωνικής ιστορίας του ανθρώπου.

Ο πολιτισμός και στα ελληνικά συγγέεται συχνά με ένα γνήσιο υποσύνολό του, τον όρο «κουλτούρα». Ιστορικά, οι δύο αυτοί όροι αντανακλούν μέσα από τις διαφορετικές σημασίες που τους έχουν κατά καιρούς αποδοθεί και τις διαφορετικές χρήσεις στις οποίες έχουν αξιοποιηθεί πολλές καίριες ιδέες, συνθήκες, εμπειρίες και συγκρούσεις που προσδιόρισαν τη φυσιογνωμία και την εξέλιξη της σύγχρονης εποχής. Η λέξη πολιτισμός, καθώς και η συγγενής της και συχνά χρησιμοποιούμενη σήμερα ως συνώνυμη λέξη κουλτούρα εμφανίστηκαν ίσως απροσδόκητα αργά στην ιστορία. Τις περισσότερες φορές ο όρος αυτός ταυτίζεται με τον όρο πολιτισμός. Ο Bottomore, υποστηρίζει ότι ο όρος κουλτούρα περιλαμβάνει γνώσεις, πεποιθήσεις, ήθη, έθιμα, δίκαιο και κάθε άλλη ικανότητα που αποκτά ο άνθρωπος ως μέλος της κοινωνίας. Άλλοι με τον όρο κουλτούρα εννοούν την πνευματική καλλιέργεια και άλλοι τον ταυτίζουν με τον όρο “παιδεία” με την ευρύτερη της έννοια (πνευματική παράδοση μιας κοινωνίας). Τέλος άλλοι δίνουν την έννοια της παράδοσης ή καλύτερα του παραδοσιακού πολιτισμού.

Με τον όρο προσωπικότητα εννοούμε το μέσο με το οποίο κάθε άτομο εκφράζει κατά ένα μοναδικό τρόπο τον ψυχικό του κόσμο, ενεργεί και αντιδρά στους ερεθισμούς του περιβάλλοντος, αντιμετωπίζει τη ζωή, εκπληρώνει τις ανάγκες, πετυχαίνει τις επιδιώξεις και αναπτύσσει τα ιδεώδη και τις αξίες που κατευθύνουν τη δραστηριότητα του.

2.3 ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ, ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ

Την Κοινωνική Ψυχολογία ενδιαφέρει περισσότερο η αλληλεπίδραση των κοινωνικών παραγόντων στην προσωπικότητα του ατόμου. Οι κοινωνικοί παράγοντες που επιδρούν στη διαμόρφωση της προσωπικότητας είναι:

- Η προσαρμογή στις απαιτήσεις του περιβάλλοντος
- Η οργάνωση σε κοινωνίες για επιβίωση.
- Η διαμόρφωση "αξιών" και "στάσεων".
- Η οργάνωση "παιδείας".
- Η κοινωνικοποίηση του ατόμου.

Τα στοιχεία της προσωπικότητας είναι:

- Ο χαρακτήρας
- Η συναισθηματική ιδιοσυγκρασία
- Τα κίνητρα
- Η νοημοσύνη
- Η φυσική διάπλαση.

Τέλος ένας ιδιαίτερα σημαντικός παράγοντας που διαμορφώνει την προσωπικότητα του εκάστοτε ατόμου είναι ο κοινωνικός παράγοντας, όπως είναι η οικογένεια, το σχολείο και η πολιτεία.

Συμπεριφορά είναι η στάση που ακολουθείται με βάση, πρότυπα, δείγματα ή καταστάσεις στις οποίες το άτομο τείνει να ενταχτεί. Στην Κοινωνική Ψυχολογία χρησιμοποιείται ο όρος κοινωνική συμπεριφορά. Τα πρότυπα κοινωνικής συμπεριφοράς διευκολύνουν τον προσανατολισμό του ατόμου. Με τον όρο συμπεριφορά εννοούμε τον τρόπο αντιμετώπισης προσώπων καταστάσεων και γεγονότων από το ένα άτομο προς το άλλο.

Όπως είναι γνωστό η κοινωνία αποτελείται από άτομα και ομάδες ατόμων που αποτελούν μέρος του κοινωνικού περιβάλλοντος. Η ένταξη όμως του ατόμου στο

περιβάλλον γίνεται με την προϋπόθεση - κατά κανόνα - της ρύθμισης της προσωπικής του συμπεριφοράς με ένα γενικό πλαίσιο συμπεριφοράς (κοινωνικής συμπεριφοράς) που χαρακτηρίζει μια κοινωνία. Λέγοντας ρύθμιση συμπεριφοράς εννοούμε μια πολύπλοκη διαδικασία εκμάθησης τρόπων συμπεριφοράς. Το άτομο οφείλει κατ' αρχάς να μάθει τον τρόπο σκέψης, αίσθησης, συμπεριφοράς και δράσης που του επιβάλλει η κοινωνία. Αυτή η διαδικασία όμως δεν είναι καθόλου απλή. Συνήθως γίνεται μέσα από πολύπλοκους ψυχοκοινωνικούς μηχανισμούς, οι οποίοι βοηθούν το άτομο να βιώσει μέσα από την προσωπικότητά του τις απαιτήσεις της κοινωνίας. Κάνει λοιπόν κτήμα του - ως ένα σημείο - τις κοινωνικές επιταγές και έτσι όλη η προσωπικότητα του προσαρμόζεται προς εκείνη που κατά κανόνα η κοινωνία απαιτεί. Άρα η εκμάθηση και βίωση των κοινωνικών προτύπων έχουν ως αποτέλεσμα τη ρύθμιση της συμπεριφοράς του σύμφωνα με αυτά. Επιπλέον η κοινωνία επιβάλλει τα πιστεύω της στο άτομο, έτσι ώστε αυτό να μη δημιουργεί προβλήματα στη συνοχή της, παρόλο που το κάθε άτομο προσπαθεί να διαφυλάξει την ατομικότητά του, τον τρόπο σκέψης του.

Στην πραγματικότητα όμως κάθε άτομο κοινωνικοποιείται με ένα ξεχωριστό τρόπο, γιατί ο καθένας αφενός μεν έχει τη δική του προσωπικότητα, την οποία και επιβάλλει κατά τη διαδικασία της κοινωνικοποίησης, αφετέρου δε και το κοινωνικό περιβάλλον διαφοροποιεί τη στάση του σε κάθε μια περίπτωση. Έτσι, η κοινωνικοποίηση του ατόμου διαφοροποιείται από κοινωνία σε κοινωνία και από εποχή σε εποχή, από άτομο σε άτομο, από κοινωνική τάξη και από οικογένεια σε οικογένεια. Φορείς της κοινωνικοποίησης του ατόμου είναι η οικογένεια, το σχολείο, η φιλική μας παρέα, ο συνδικαλισμός, τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, η εκκλησία, το κράτος, ο στρατός. Από αυτούς άλλοι έχουν μεγάλη και άλλοι μικρότερη συμβολή. Η οικογένεια, η εκπαίδευση, και το κράτος είναι από τους πιο βασικούς φορείς κοινωνικοποίησης.

Ένας από τους κυριότερους φορείς που επηρεάζει άμεσα τους θεσμούς και την οικονομία γενικότερα, είναι το κράτος. Το κράτος με τη δύναμη της επιβολής που διαθέτει (νόμοι, δικαστήρια, δημόσια τάξη), κατευθύνει ως ένα σημείο τη διαδικασία της κοινωνικοποίησης. Το Οικογενειακό Δίκαιο για παράδειγμα, ρυθμίζει τις σχέσεις οικογένειας και παιδιών, το Συνταγματικό Δίκαιο ρυθμίζει τις σχέσεις πολιτείας και πολιτών, το Υπουργείο Παιδείας με νόμους και εγκυκλίους καθορίζει τον τρόπο φοίτησης, τη συμπεριφορά των μαθητών στο σχολείο. Έτσι η παρέμβαση της πολιτείας

είναι άμεση με τελικό σκοπό να βοηθήσει και να καθοδηγήσει την ένταξη του ατόμου στο κοινωνικό σύνολο, σύμφωνα με τις αρχές και τις επιθυμίες της άρχουσας τάξης, ή τις βασικές επικρατούσες αρχές στην μεταβιομηχανική κοινωνία, για αρμονική συνύπαρξη των κοινωνικών ομάδων ή τάξεων.

Μέσα στις σύγχρονες κοινωνίες όμως υπάρχουν και κοινωνικοί κανόνες, που είναι οι κοινωνικά αποδεκτοί τρόποι συμπεριφοράς και δράσης σύμφωνα με τους οποίους το άτομο πρέπει ως ένα βαθμό να συμμορφωθεί για να ενταχθεί αρμονικά στο κοινωνικό σύνολο. Οι κοινωνικοί κανόνες δεν έχουν αυτοτέλεια, αλλά συνδέονται μεταξύ τους. Έτσι όταν μιλάμε για κοινωνικούς κανόνες στην ουσία αναφερόμαστε όχι απλά σε κανόνες, αλλά σε ένα σύστημα κανόνων. Συστήματα κανόνων που αφορούν την οικογενειακή ζωή, τις επαγγελματικές δραστηριότητες, την κοινωνική ζωή κ.λ.π. Οι κοινωνικοί κανόνες ρυθμίζουν την κοινωνική ζωή των ανθρώπων. Από αυτούς άλλοι ρυθμίζουν προσωπικά θέματα και άλλοι γενικά. Άλλοι καθορίζουν τί επιτρέπεται και τί απαγορεύεται, ενώ άλλοι είναι χαλαροί και ελαστικοί. Μερικοί από τους κοινωνικούς κανόνες αφορούν τον τρόπο ζωής όλης της κοινωνίας, ενώ άλλοι απευθύνονται μόνο σε ορισμένες ομάδες. Οι περισσότεροι κοινωνικοί κανόνες έχουν σχέση με το εθνικό δίκαιο, ενώ πολύ λίγοι περιέχονται σε νόμους. Οι κοινωνικοί κανόνες πολλές φορές με τη μακροχρόνια χρήση τους και κυρίως με την καθολική αποδοχή τους από την κοινωνία εξελίσσονται σε θεσμούς. Συμπερασματικά θα πρέπει να τονίσουμε ότι η φυσιογνωμία που έχει μια κοινωνία σε μια δεδομένη χρονική στιγμή παρουσιάζεται ανάγλυφα στους κοινωνικούς κανόνες. Θα ήταν όμως μεγάλη παράλειψη αν δεν αναφερθούμε και στο κύριο ρόλο που παίζει η ανθρώπινη προσωπικότητα στη διαμόρφωση των κοινωνικών κανόνων και θεσμών.

2.4 ΠΡΟΚΑΤΑΛΗΨΗ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ

Οι διαδικασίες βάσει των οποίων τα άτομα ευαισθητοποιούνται ως προς τα σύμβολα, τους κανόνες και τους στόχους του θεσμού του οποίου αποτελούν μέρος, σχετίζονται σε ένα μεγάλο ποσοστό με τον τρόπο με τον οποίο μπορούν να εσωτερικεύσουν και να συντηρήσουν τους κανόνες και τα κριτήρια αξιολόγησής των κανόνων αυτών. Και αυτό γιατί οι στάσεις των ατόμων και τα συναισθήματά τους απέναντι στον θεσμό, καθώς

και η όποια αλληλοεπίδραση μεταξύ τους, αποτελούν τον βασικό παράγοντα αναπαραγωγής όλου του συστήματος των συμβολικών, φαντασιακών αναπαραστάσεων των επί μέρους ατόμων. Αυτό το πλέγμα των συμβολικών φαντασιακών αναπαραστάσεων σε συλλογική πλέον μορφή αντιστέκεται στην όποια αλλαγή του θεσμού, είτε σε τυπικό είτε σε άτυπο πλαίσιο. Οι αναπαραστάσεις αυτές μας συνδέουν αμέσως με το θεωρητικό, πλαίσιο της προκατάληψης. Η ψυχοδυναμική προσέγγιση της προκατάληψης θεωρεί την προκατάληψη ως αποτέλεσμα των μηχανισμών άμυνας, όπως η προβολή και η μετάθεση, που ενεργοποιούνται για την επίλυση μιας ενδοψυχικής σύγκρουσης και το στερεότυπο ως γνωστική δομή που περιέχει τις γνώσεις, τις πεποιθήσεις και τις προσδοκίες που έχει ένα άτομο για μια ομάδα. Σε ένα γενικό ορισμό θα μπορούσαμε να ορίσουμε την προκατάληψη ως μία, φαινομενικά, αδικαιολόγητη αρνητική συμπεριφορά, μία ανεπιθύμητη και άδικη στάση απέναντι σε ένα άτομο ή σε μια ορισμένη ομάδα. Ο όρος προκατάληψη στην ελληνική γλώσσα σημαίνει ότι πείθω κάποιον να σχηματίσει γνώμη εκ των προτέρων πριν να μελετήσει κάτι επακριβώς, προδιαθέτω κάποιον για κάτι. Η προκατάληψη συνεπάγεται μία συγκεκριμένη στάση υπέρ ή κατά, μία αντίστοιχη θετική ή αρνητική αξία καθώς και την συνοδεύουσα συγκινησιακή κατάσταση.

Ταυτόχρονα, τόσο το άτομο που είναι φορέας προκαταλήψεων όσο και το άτομο που υφίσταται τις προκαταλήψεις, είναι έτοιμα να εκφραστούν μέσω δράσης. Υπάρχει, δηλαδή, εγγενές και το στοιχείο της ετοιμότητας προς δράση, που αποτελεί τη συμπεριφορική άποψη της προκατάληψης. Τόσο ο φορέας όσο και το υποκείμενο στην προκατάληψη άτομο αντιδρούν σε όλα όσα νομίζουν ή αισθάνονται, συμπεριφέρονται, δηλαδή, με τρόπο που αντανακλά την αποδοχή ή την απόρριψη από τους άλλους. Η οργάνωση κάθε θεσμού, όπως αναφέρεται και παραπάνω, εμφανίζει σε επίπεδο δομής δύο σημαντικές παραμέτρους, την τυπική και άτυπη οργάνωση. Με τον όρο τυπική οργάνωση αναφερόμαστε, συνήθως, στην οργάνωση όπως αυτή μπορεί να αποτυπωθεί σ' ένα οργανόγραμμα και αφορά την διαδικαστική λειτουργία. Πρόκειται για τον επίσημο τρόπο λειτουργίας ενός οργανισμού, τους κανόνες, την ιεραρχία. Αποτέλεσμα του είδους τυπικής οργάνωσης που έχει επιλεγεί είναι και η γραφειοκρατία. Η γραφειοκρατία επιβάλλει μια βίαιη μορφή τάξης στον οργανισμό, συχνά εις βάρος των ίδιων των ατόμων αλλά και των χρηστών των υπηρεσιών που προσφέρονται από τον οργανισμό. Ας μην ξεχνάμε ότι η τυπική οργάνωση είναι αυτή που ορίζει ποια είναι τα

καθήκοντα, τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις του κάθε εργαζομένου στον οργανισμό. Η άτυπη οργάνωση που αποτελεί όπως και η τυπική οργάνωση αναπόσπαστο στοιχείο της λειτουργίας ενός οργανισμού, αναφέρεται στις σχέσεις μεταξύ των ατόμων και στις ανεπίσημες μεθόδους που αυτοί επιστρατεύουν για να παρακάμψουν τις τυπικές, γραφειοκρατικές διαδικασίες. Μορφές άτυπης οργάνωσης της λειτουργίας αποτελούν τα άτυπα δίκτυα επικοινωνίας των ατόμων, τα κουτσομπολιά, η δημιουργία μικρών ομάδων με κοινό τρόπο ή σκοπό λειτουργίας. Σε κανονικές συνθήκες, η άτυπη οργάνωση εξυπηρετεί την ευελιξία του οργανισμού και είναι θεμιτή. Αν η τυπική οργάνωση, η γραφειοκρατία, επιτρέπει να δημιουργείται η εντύπωση ότι ένας θεσμός λειτουργεί όπως πρέπει, όπως ορίζουν δηλαδή οι νόμοι και ο επίσημος κανονισμός του Οργανισμού, η άτυπη οργάνωση επιτρέπει στους εργαζομένους να λειτουργούν όπως αυτοί θέλουν. Ενώ σ' επίσημο επίπεδο μπορεί να είναι πολύ δύσκολο κάποιος εξωτερικός παρατηρητής να αντλήσει πληροφορίες για τον θεσμό, στο εσωτερικό του, μία πληροφορία (απόφαση, φήμη, κουτσομπολιά) κυκλοφορεί αμέσως, μπορεί να παρουσιαστεί με τον τρόπο που κάθε άτομο ή ομάδα ατόμων επιθυμεί και να χρησιμοποιηθεί ανάλογα με τα προσωπικά συμφέροντα του καθενός. Το μέγεθος της γραφειοκρατικής αγκύλωσης του οργανισμού είναι αυτό που, συχνά, καθιστά απαραίτητο, το κάθε άτομο να ακολουθήσει μία σειρά ανεπίσημων, άτυπων διαδικασιών, ώστε να αντεπεξέλθει στα καθήκοντά του.

Στο πλαίσιο ενός θεσμού, όμως, όπου κυριαρχεί μία εικόνα ακινησίας, η άτυπη οργάνωση μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως μέσο κάλυψης της ακινησίας αυτής. Η άτυπη οργάνωση καθιερώνει ένα παγιωμένο τρόπο αντίληψης των σχέσεων μεταξύ των ατόμων που απαρτίζουν τον θεσμό και ένα συγκεκριμένο τρόπο λειτουργίας. Η διατάραξη αυτού του συντεχνιακού τρόπου λειτουργίας οδηγεί στην δημιουργία εντάσεων, που υποκρύπτονται πίσω από φαινομενική ηρεμία και, τελικά, σε μία σειρά από συγκρούσεις και συμπεριφορές ετεροκαταστροφικότητας, αλλά και σε αυτοκαταστροφικού τύπου αποσύρσεις (Λίλυ Στυλιανούδη, 2006). Οι αλλαγές που μπορεί να προτείνει και να προωθή η Διοίκηση ταρασσουν την στασιμότητα που η γραφειοκρατική αλλά και η άτυπη οργάνωση των ατόμων έχουν επιφέρει σε μία περίοδο πολλών ετών. Το αποτέλεσμα είναι οι διαδικασίες αλλαγής να αντιμετωπίζονται με συνεχή καχυποψία και να γίνονται προσπάθειες ακύρωσης της όλης παρουσίας του φορέα της αλλαγής (Λίλυ Στυλιανούδη, 2006).

Η ουσιαστική απειλή προέρχεται από τον φόβο της αδυναμίας αντίδρασης με τους κανόνες που έχουν ήδη θεσπιστεί και ο φόβος της συνάντησης με μια διαφορετική κοινωνικότητα που θέτει σε αμφισβήτηση την προηγούμενη ταυτότητα του ατόμου και του θεσμού. Η διαδικασία διαμόρφωσης μιας νέας συλλογικής ταυτότητας, σε αντιπαράθεση με την παλιά, προκαλεί φαινόμενα παρανοϊκών αντιδράσεων, παλινδρομήσεων ή εκλογικευτικών αντιστάσεων μέσω τεράστιων και ανυπέρβλητων γραφειοκρατικών και διοικητικών εμποδίων. Όλα αυτά τα στοιχεία συγκροτούν μια ισχυρή ύφανση προκαταλήψεων, ανομολόγητων και ανεπεξέργαστων, τόσο ψυχικά όσο και νοητικά, που δημιουργούν φαντασιώσεις καταστροφικότητας και αφανισμού του θεσμού και των μελών του. Η τάση να αποσυνδέονται σχέσεις, δεσμοί, συναισθήματα, να ακυρώνεται κάθε ευχαρίστηση του κατανοείν, του σκέπτεσθαι και του πράττειν, αυξάνει την εντροπία του συστήματος, την ανομία, την σύγχυση, την αποδιοργάνωση και επιφέρει μία διαδικασία παγώματος, μία διαδικασία ψυχικού θανάτου. Οι θεσμοί, ως συστήματα και σχηματισμοί, πολιτισμικοί, συμβολικοί, φανταστικοί και κοινωνικοί, λειτουργούν ως εμπεριέχοντα σύνολα, με αποτέλεσμα να εντυπώνουν το διακριτικό στίγμα τους στο σώμα, στην σκέψη και στην ψυχή σε κάθε ένα από τα μέλη τους. Οι θεσμοί συγκροτούνται, επίσης, μέσα από ασυνείδητους οργανωτές και μέσα από μεικτούς σχηματισμούς που διασφαλίζουν, για τα υποκείμενα, για τους δεσμούς, τις διαδικασίες επένδυσης που έχουν ανάγκη, τις ικανοποιήσεις των επιθυμιών των μελών τους και τις αναγκαίες άμυνες, τα ανάλογα στηρίγματα στην ψυχική, νοητική και κοινωνική λειτουργία των ατόμων.

2.5 ΑΝΟΜΙΑ, ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ ΚΑΙ ΝΟΟΤΡΟΠΙΑ

Είναι γνωστό ότι η σύγχρονη κοινωνία είναι ανταγωνιστική. Έτσι κάθε άτομο προσπαθεί να ξεχωρίσει, να επιτύχει την κοινωνική του άνοδο και καταξίωση. Για να γίνει όμως αυτό χρειάζεται να καταβάλλει συνεχώς μεγάλη προσπάθεια. Στην προσπάθειά του όμως αυτή, υπάρχει ο κίνδυνος της αποτυχίας. Εξάλλου και η πίεση που ασκείται στο άτομο από το στενό του περιβάλλον είναι πολύ μεγάλη. Αν και η κοινωνία βάζει κάποιους στόχους στο άτομο που αν τους επιτύχει καταξιώνεται κοινωνικά, ενώ αν αποτύχει του δημιουργούνται προβλήματα και ατομική αποτυχία. Σε ορισμένες όμως περιπτώσεις το άτομο αδυνατεί ή αρνείται να συμφιλιωθεί με τις πιέσεις και τους εξαναγκασμούς που του ασκεί η ίδια η κοινωνία. Έτσι η ένταξή του

δεν είναι ομαλή ή η άρνηση είναι δεδομένη. Το φαινόμενο αυτό ονομάζεται ανομία. Ανομία δεν είναι μια απλή δυσαρμονία ανάμεσα στο άτομο και τους κανόνες μιας κοινωνίας. Οι μεγάλες κοινωνικές αλλαγές αναστατώνουν την κοινωνική πραγματικότητα. Εισάγουν καινούριες αξίες που συνυπάρχουν με τις παλιές με αποτέλεσμα να αντιφάσκουν και να συγκρούονται αμοιβαία. Έτσι γίνονται αβέβαιοι οι αρχές, αξίες και οι στόχοι των ατόμων, ενώ η κουλτούρα παύει να λειτουργεί ως παράγοντας ομαλοποίησης. Αποτέλεσμα είναι η δυσκολία στην κοινωνικοποίηση ενώ τα άτομα δεν έχουν ιδανικά, προσδοκίες, στόχους και ζουν στην ανασφάλεια. Αυτό μπορεί να οδηγήσει στην αποδιοργάνωση της κοινωνίας (Durkheim). Ένα φαινόμενο αποδιοργάνωσης της κοινωνίας είναι και η φοροδιαφυγή.

Με βάση τα παραπάνω, ανομία είναι ο όρος που υποδηλώνει μια κατάσταση κοινωνικής αποδιοργάνωσης κατά την οποία μια σύγκρουση κανόνων ισοδυναμεί για κείνους που τη ζουν με μια απουσία των κανόνων αυτών. Η κουλτούρα εδώ θα πρέπει να παίζει ουσιαστικό ρόλο βοηθούμενη από μια κριτική στάση των ηγετών απέναντι στα σύγχρονα προβλήματα της κοινωνίας ώστε να βοηθήσει το κοινωνικό σύνολο να απεμπλακεί από την ανομική κατάσταση. Στη συνέχεια, ο αναπροσδιορισμός των αξιών, και η κοινωνική ευαισθησία από τη μεριά του κράτους θα πρέπει να βοηθήσουν ώστε η ανομία να μην εξελιχθεί σε διαμαρτυρία, εξέγερση ή στάση. Είναι γνωστό πως κατά τη διαδικασία της κοινωνικοποίησης τα άτομα και οι ομάδες αφομοιώνουν, προσαρμόζουν και διαμορφώνουν εκείνες τις ιδέες, πεποιθήσεις και αξίες που εξυπηρετούν και ικανοποιούν τις ανάγκες και τα συμφέροντά τους. Μέσα από αυτή τη διαδικασία διαμορφώνεται τελικά ο προσανατολισμός του ατόμου και των ομάδων. Η εξάρτηση λοιπόν του ατόμου από την ομάδα δεν είναι τίποτα άλλο παρά η αποδοχή από μέρους τους ενός κοινού συστήματος γενικών αρχών, κανόνων, αξιών που αποτελούν τα θεμέλια του φαινομένου που ονομάζουμε νοοτροπία. Συνεπώς η νοοτροπία είναι ένα από τα πιο χαρακτηριστικά γνωρίσματα της συμπεριφοράς κάθε ατόμου, για το λόγο αυτό και οι τρόποι συμπεριφοράς μας θεωρούνται ως οι χειροπιαστές εκδηλώσεις της νοοτροπίας μας. Έτσι, σημαντικός παράγοντας που συντελεί στην αύξηση του φαινομένου της φοροδιαφυγής, όπου αποτελεί και μία μορφή ανομίας και εμφανίζεται πολύ έντονο σε κοινωνίες με χαλαρά θεσμικά πλαίσια, είναι και η νοοτροπία των μελών της εκάστοτε κοινωνίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΦΟΡΟΔΙΑΦΥΓΗ

3.1 ΓΕΝΙΚΑ ΓΙΑ ΦΟΡΟΛΟΓΙΑ, ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ ΤΩΝ ΦΟΡΩΝ

Κάθε ανθρώπινη δραστηριότητα στα πλαίσια της εκάστοτε κοινωνίας χαρακτηρίζεται από δυο όψεις, την ορατή και τη μη ορατή. Κατ' αντιστοιχία, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι η οικονομική δραστηριότητα στο σύνολο της αποτελείται από δυο όψεις: την επίσημη (καταγραφόμενη) και την κρυφή πλευρά, τη λεγόμενη παραοικονομία. Η συνειδητοποίηση της ύπαρξης της παραοικονομίας διεθνώς χρονολογείται στα τέλη της δεκαετίας του '70 όταν ο Peter Gutmann σε μια σημαντική του δημοσίευση « The Subterranean Economy¹⁷ », τόνιζε την ανεξήγητη αύξηση της ζήτησης τραπεζογραμματίων. Από τότε μέχρι σήμερα εκτεταμένη αρθρογραφία και βιβλιογραφία έκανε την εμφάνιση της διεθνώς. Αρκετοί οικονομολόγοι υποστηρίζουν ότι όσο αυξάνει η συγγραφική δραστηριότητα για την παραοικονομία τόσο πιο πολύπλοκο καθίσταται το εν λόγω ζήτημα. Στην Ελλάδα, παρότι τη δεκαετία του '80 υπήρχαν ίχνη παραοικονομίας, μόλις τη δεκαετία του '90 άρχισαν προσπάθειες εκτιμήσεώς της. Ο λόγος ενασχόλησης αρκετών ερευνητών και οικονομολόγων με την παραοικονομία στην Ελλάδα ήταν η ανάδειξη της ανάγκης διαρθρωτικών αλλαγών για την εκπλήρωση των κριτηρίων του Maastricht.

Η Παραοικονομία όπως συχνά τη συναντούμε στην ελληνική βιβλιογραφία είναι μια πολύπλευρη έννοια. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνεται από την πληθώρα των ονομάτων που χρησιμοποιούνται για να περιγράψουν το ίδιο αντικείμενο¹⁸. Όσον αφορά τον ορισμό της παραοικονομίας η έλλειψη σαφούς και συγκεκριμένου ορισμού περιπλέκει ακόμη περισσότερο την κατανόηση του φαινομένου. Σύμφωνα με αρκετούς οικονομολόγους η παραοικονομία, υπό ευρεία έννοια, αποτελείται από i) ένα μείγμα δραστηριοτήτων εκτός μηχανισμού της αγοράς ii) από παράνομες δραστηριότητες εντός των πλαισίων της αγοράς (όπως η απαγορευμένη παραγωγή και διάθεση ουσιών) και iii) νόμιμες δραστηριότητες της αγοράς οι οποίες δεν καταγράφονται για διάφορους λόγους, όπως η φοροδιαφυγή. Και οι τρεις κατηγορίες οικονομικών δραστηριοτήτων

¹⁷ Gutmann, Peter, M. (1977), "The Subterranean Economy", Financial Analysts Journal, 34/1, pp. 24-27.

¹⁸ Ανεπίσημη, άτυπη, ακανόνιστη, δευτερεύουσα, δυαδική, κρυφή, μαύρη, μυστική, μη καταγραφόμενη, υπόγεια, υποδόρια κλπ.

λαμβάνουν χώρα σε μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο π. χ. οικονομικό έτος. Σχετικά με τη σχέση φοροδιαφυγής-παραοικονομίας θα πρέπει να σημειωθεί ότι δεν υπάρχει ταύτιση αυτών των εννοιών γιατί η παραοικονομία συνήθως συνεπάγεται φοροδιαφυγή, ιδίως των αμέσων φόρων, αλλά η ύπαρξη φοροδιαφυγής δεν προϋποθέτει πάντοτε την ύπαρξη παραοικονομίας. Η φοροδιαφυγή, συνεπώς, είναι το σύνολο και η παραοικονομία το υποσύνολο. Από την άλλη πλευρά εξέχοντες οικονομολόγοι όπως ο Vito Tanzi (1980) διατύπωσαν έναν πιο αυστηρό ορισμό που έχει να κάνει με το μέρος του Ακαθάριστου Εθνικού Προϊόντος το οποίο δεν μετρείται και συνεπώς δεν καταγράφεται. Πάντως, οποιαδήποτε ερμηνεία κι αν υιοθετήσουμε, το πρόβλημα της κατανόησης της παραοικονομίας παραμένει, δεδομένου ότι ψυχολογικοί, κοινωνικοί, πολιτικοί και άλλου είδους λόγοι αλληλεπιδρούν με τους οικονομικούς, δημιουργώντας ένα πανδαιμόνιο για το τι ακριβώς είναι η παραοικονομία και πως μπορούμε να την εντοπίσουμε.

Κατά την επιστήμη της Δημόσιας Οικονομίας, φόρος είναι η αναγκαστική εισφορά που καταβάλλεται από τον φορολογούμενο, χωρίς ειδική αντιπαροχή και την εισπράττει το Κράτος για να αντιμετωπίσει τις δημόσιες ανάγκες του. Με άλλα λόγια φόρος είναι το ποσοστό που παίρνει το κράτος από την ιδιωτική περιουσία. Για να μπορούν να διαθέτουν τα δημόσια αγαθά δωρεάν στο κοινωνικό σύνολο, καθώς επίσης και να καλύπτουν τις διάφορες άλλες δαπάνες τους, οι δημόσιοι φορείς χρειάζονται πόρους, τους οποίους δεν διαθέτουν, γιατί η περιουσία τους είναι περιορισμένη και δεν διαθέτουν άλλους ίδιους πόρους. Για την απόκτηση αυτών των πόρων επομένως, οι δημόσιοι φορείς χρησιμοποιούν διάφορα άλλα μέσα. Ορισμένα από αυτά τα μέσα είναι μονομερή και έχουν συνήθως αναγκαστικό χαρακτήρα, τα μέσα αυτά δηλαδή συνεπάγονται παροχή των ιδιωτικών φορέων προς τους δημόσιους φορείς χωρίς αντίστοιχη ειδική αντιπαροχή των τελευταίων. Τονίζουμε την λέξη ειδική αντιπαροχή, γιατί οι δημόσιοι φορείς κάνουν μια γενική αντιπαροχή προς τους ιδιωτικούς φορείς, που περιλαμβάνει όλες τις υπηρεσίες που προσφέρουν οι δημόσιοι στους ιδιωτικούς φορείς, αλλά η αντιπαροχή αυτή δεν συνδέεται άμεσα με το ποσό φόρου που πληρώνει κάθε ιδιωτικός φορέας. Με βάση τα παραπάνω φαίνεται ότι οι φόροι έχουν δύο βασικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα:

- i) Αποτελούν αναγκαστικό μέσο μετάθεσης πόρων από τον ιδιωτικό στον δημόσιο τομέα, και
- ii) Αποτελούν μέσο μονομερές, δηλαδή μέσο που συνεπάγεται μόνο παροχή από τους ιδιωτικούς προς τους δημόσιους φορείς χωρίς αντίστοιχη ειδική αντιπαροχή των τελευταίων στους πρώτους.

Οι διάφοροι φόροι που υπάρχουν σε κάθε χώρα σε δεδομένη στιγμή (φορολογικό σύστημα), αποτελούν ένα αναγκαστικό μέσο μετάθεσης πόρων από τον ιδιωτικό στον δημόσιο τομέα, ώστε να μπορούν οι δημόσιοι φορείς να χρηματοδοτούν τις δαπάνες τους και να παρέχουν τις υπηρεσίες τους δωρεάν στο κοινωνικό σύνολο. Η λειτουργία αυτή των φόρων είναι γνωστή ως ταμειευτική λειτουργία ή ταμειευτικός σκοπός των φόρων. Είναι ίσως η σημαντικότερη λειτουργία των φόρων, δεν είναι όμως η μοναδική τους λειτουργία. Εκτός από αυτήν, οι φόροι επιτελούν και άλλες λειτουργίες γιατί χρησιμοποιούνται από τους δημόσιους φορείς ως μέσα για την άσκηση οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής. Έτσι οι φόροι διακρίνονται πολλές φορές για την οικονομική και την κοινωνική τους λειτουργία. Η οικονομική λειτουργία των φόρων αναφέρεται στη χρησιμοποίησή τους ως μέσων άσκησης οικονομικής πολιτικής, όπως για παράδειγμα ανακατανομή των πόρων, καταπολέμηση της ανεργίας και του πληθωρισμού, και προώθηση της οικονομικής ανάπτυξης μιας χώρας. Η κοινωνική λειτουργία των φόρων αναφέρεται στη χρησιμοποίησή τους ως μέσων άσκησης κοινωνικής πολιτικής, δηλαδή βελτίωσης της διανομής του εισοδήματος και του πλούτου.

3.2 ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΜΙΑΣ ΧΩΡΑΣ

Οι δημόσιοι φορείς για να πετυχαίνουν καλύτερα τις πολλαπλές επιδιώξεις τους, επιβάλλουν συνήθως περισσότερους από ένα φόρους. Αυτό είναι απαραίτητο γιατί ορισμένοι φόροι είναι περισσότερο αποτελεσματικοί στην πραγματοποίηση ορισμένων στόχων των δημόσιων φορέων, ενώ άλλοι φόροι είναι πιο αποτελεσματικοί στην επίτευξη άλλων στόχων. Έτσι οι διάφορες κατηγορίες φόρων εμφανίζουν πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα, γι' αυτό πρέπει να συνδυάζονται κατάλληλα ώστε να ελαχιστοποιούνται τα μειονεκτήματα της φορολογίας και να μεγιστοποιούνται τα πλεονεκτήματά της. Οι φόροι ανάλογα με τη φορολογική βάση στην οποία

επιβάλλονται μπορεί να είναι άμεσοι (φόροι εισοδήματος και περιουσίας) ή έμμεσοι (φόροι δαπάνης). Οι άμεσοι φόροι πλεονεκτούν έναντι των έμμεσων φόρων από άποψη κοινωνικής δικαιοσύνης, γιατί οι πρώτοι είναι συνήθως προοδευτικοί και κατανέμουν δικαιότερα το φορολογικό βάρος από τους δεύτερους, οι οποίοι είναι αναλογικοί, δηλαδή επιβάλλονται με ένα συντελεστή και δημιουργούν αντίθετη προοδευτικότητα ως προς το εισόδημα. Αντίθετα οι έμμεσοι φόροι δαπάνης πλεονεκτούν των άμεσων φόρων, γιατί δεν επηρεάζουν αρνητικά τα κίνητρα οικονομικής δραστηριότητας. Έτσι ο συνδυασμός των δύο παραπάνω φόρων πετυχαίνει καλύτερα τους στόχους των δημοσίων φορέων.

Οι διάφοροι φόροι που επιβάλλει μια χώρα αποτελούν το φορολογικό της σύστημα. Παρόλο που οι περισσότερες χώρες επιβάλλουν ανάλογους φόρους, τα φορολογικά συστήματα των διάφορων χωρών διαφέρουν μεταξύ τους, γιατί το φορολογικό σύστημα κάθε χώρας εξαρτάται από διάφορους οικονομικούς, κοινωνικούς και πολιτικούς παράγοντες και θεσμούς. Σημαντική όμως διαφορά στη διάρθρωση των φορολογικών συστημάτων παρατηρείται μεταξύ αναπτυγμένων και αναπτυσσόμενων χωρών. Στις αναπτυγμένες οικονομίες επικρατούν συνήθως οι άμεσοι φόροι και ιδιαίτερα οι φόροι εισοδήματος, ενώ στις αναπτυσσόμενες οικονομίες επικρατούν συνήθως οι έμμεσοι φόροι δαπάνης. Αυτό γίνεται γιατί στις αναπτυγμένες οικονομίες τα εισοδήματα είναι υψηλά, οι φοροτεχνικές υπηρεσίες πιο οργανωμένες, η λογιστική οργάνωση των οικονομικών μονάδων περισσότερο προχωρημένη και η τάση των φορολογουμένων για φοροδιαφυγή μικρότερη, με συνέπεια να είναι αποδοτική η φορολογία εισοδήματος, και κατ' επέκταση οι θεσμοί της εκάστοτε κοινωνίας και κράτους να λειτουργούν ορθά προς όφελος του κοινωνικού συμφέροντος. Αντίθετα στις αναπτυσσόμενες οικονομίες, το κατά κεφαλή εισόδημα είναι μικρό και η διανομή του εισοδήματος περισσότερο άνιση, με συνέπεια ένα μικρό μέρος του πληθυσμού να συμφέρει να υπαχθεί στη φορολογία εισοδήματος. Επιπλέον, στις χώρες αυτές οι φοροτεχνικές υπηρεσίες είναι λιγότερο οργανωμένες, η λογιστική οργάνωση των οικονομικών μονάδων σε χαμηλό επίπεδο και η τάση για φοροδιαφυγή σχετικά μεγάλη, που είναι συνέπεια της δυσλειτουργίας κυρίως των οικονομικών, κοινωνικών αλλά και πολιτικών θεσμών των εκάστοτε κρατών. Κατά συνέπεια η απόδοση της φορολογίας εισοδήματος και γενικότερα των άμεσων φόρων είναι μικρή, με συνέπεια οι χώρες αυτές να στηρίζονται κυρίως στους έμμεσους φόρους.

Επειδή οι φόροι αποτελούν μονομερείς παροχές των ιδιωτικών φορέων στους δημόσιους φορείς και δεν συνδυάζονται με αντίστοιχη ειδική αντιπαροχή των τελευταίων, η επιβολή τους προκαλεί αντιδράσεις από την πλευρά των φορολογουμένων, οι οποίες έχουν σκοπό να περιορίσουν τη φορολογική υποχρέωσή τους. Οι αντιδράσεις αυτές ασκούν διάφορες επιδράσεις τόσο οικονομικές όσο και κοινωνικές, γιατί οδηγούν σε κατανομή της φορολογικής επιβάρυνσης διαφορετική από εκείνη που προβλέπεται από τη φορολογική νομοθεσία. Οι κυριότερες από τις αντιδράσεις των φορολογουμένων που παρατηρούνται είναι:

- α) Η Φοροδιαφυγή,
- β) Η Φοροαποφυγή ή αποφυγή των φόρων,
- γ) Η Φοροκλοπή,
- δ) Η Μετακύλιση των φόρων.

3.3 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ

Η οικονομική κοινότητα έστρεψε την προσοχή της στην μελέτη του φαινομένου στα τέλη της δεκαετίας του εξήντα (1960) και στις αρχές του εβδομήντα (1970). Ο κύριος λόγος ήταν η δημοσίευση μιας σειράς ερευνών που τόνιζε την μεγάλη έκταση του σε πολλές Δυτικές χώρες. Παρότι οι εκτιμήσεις του πραγματικού μεγέθους της φοροδιαφυγής κατά την περίοδο εκείνη στηριζόντουσαν σε στατιστικές μεθόδους επιρρεπείς σε σημαντικά στατιστικά λάθη, η εντύπωση που δημιουργήθηκε ήταν ότι η φοροδιαφυγή αποτελούσε ένα σημαντικό κομμάτι οικονομικής δραστηριότητας στο οποίο οι οικονομικοί δρώντες αφιέρωναν πολύ χρόνο και οικονομικούς πόρους. Οι οικονομολόγοι χρησιμοποιούν τον όρο Φοροδιαφυγή για να περιγράψουν την σκόπιμη αποτυχία δήλωσης της φορολογήσιμης οικονομικής δραστηριότητας. Οι εταιρίες κρύβουν ένα μέρος από τα κέρδη τους, οι εργάτες από τους μισθούς τους και οι καταναλωτές από τα καταναλωτικά τους έξοδα, έτσι ώστε να μειωθεί η φορολογική τους βάση και οι φορολογικές τους πληρωμές. Φοροδιαφυγή είναι κάθε παράνομη πράξη ή παράλειψη του φορολογούμενου, με την οποία επιδιώκεται μείωση της

φορολογικής επιβάρυνσης ή αποφυγή καταβολής φόρου¹⁹. Τέτοιες παράνομες ενέργειες είναι π.χ. η δήλωση στη φορολογούσα Αρχή (εφορία) μικρότερου εισοδήματος από το πραγματοποιηθέν κατά τον υπολογισμό του φόρου εισοδήματος, η εμφάνιση από τις επιχειρήσεις ακαθάριστων εσόδων (τζίρος) μικρότερων από τα πραγματοποιηθέντα κατά τον υπολογισμό του φόρου κατανάλωσης, η λαθραία εισαγωγή ειδών από το εξωτερικό για να μη πληρωθούν δασμοί κλπ. Η φοροδιαφυγή δηλαδή αποτελεί καταστρατήγηση του γράμματος και του πνεύματος του φορολογικού νόμου.

Στην πραγματικότητα, η φοροδιαφυγή είναι ένα φαινόμενο το οποίο έχει τονώσει τη διεπιστημονική έρευνα. Έχει αναλυθεί όχι μόνο από τους οικονομολόγους, αλλά από κοινωνιολόγους και ανθρωπολόγους, μέσα σε ένα ευρύ φάσμα οικονομικών δραστηριοτήτων που ασκούνται εκτός του επίσημου πλαισίου της οικονομίας. Η βιβλιογραφία σχετικά με το λεγόμενο ανεπίσημο τομέα βρίσκεται σε σύγχυση όσο άφορα την ορολογία (Gerxhani, 2004). Ωστόσο, ο ορισμός της άτυπης οικονομίας κυριαρχεί στην βιβλιογραφία και είναι εκείνη που προβλέπεται από τον Schneider, η οποία συνδέεται με την επίσημη μέτρηση του εθνικού εισοδήματος: «όλες οι προς το παρόν μη καταγραμμένες παραγωγικές δραστηριότητες που πρέπει να είναι στο ακαθάριστο εθνικό προϊόν (ΑΕΠ)». Αυτό που είναι λιγότερο σαφές στη βιβλιογραφία είναι το πώς η φοροδιαφυγή και η παραοικονομία συνδέονται μεταξύ τους, καθώς συχνά οι εκτιμήσεις της τελευταίας λαμβάνονται ως δείκτες του μεγέθους της φοροδιαφυγής.

¹⁹ Θεόδωρος Α. Γεωργακόπουλος, Βασίλειος Α. Πατσουράκης, «Δημόσια Οικονομική», Αθήνα 1995.

3.4 ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΦΟΡΟΔΙΑΦΥΓΗΣ

Το φαινόμενο της φοροδιαφυγής καθώς και της παραοικονομίας συναντάται σε όλες τις ανθρώπινες κοινωνίες και τώρα αλλά και στο παρελθόν. Στην αρχαία Ελλάδα ένας Ολύμπιος θεός επανέφερε στην ζωή έναν θνητό και όταν έγινε έρευνα από τους άλλους θεούς αποδείχθηκε ότι ο θεός αυτός είχε δωροδοκηθεί. Η πρώτη επίσης περίπτωση φοροδιαφυγής σημειώθηκε το 300 π. Χ. στα σύνορα Αθηνών – Μεγάρων όταν ένας γεωργός, ο Λεύκων, προκειμένου να αποφύγει τον δασμό που επιβάλλονταν τότε στο μέλι, δοκίμασε να φέρει μέλι τότε στην Αθήνα σε ασκούς κρυμμένους μέσα σε κοφίνια με κριθάρι. Σκόνταψε όμως το γαϊδουράκι και σκορπίστηκε το φορτίο, οπότε οι τελωνειακοί ανακάλυψαν τον πρώτο δράστη φοροδιαφυγής. Η φοροδιαφυγή υπάρχει παντού σε όλο τον κόσμο και σε όλες τις χώρες, η έκταση της όμως εξαρτάται από διάφορους παράγοντες. Οι παράγοντες αυτοί ενδεικτικά είναι :

- 1) Το μέσο μορφωτικό και πολιτιστικό επίπεδο των πολιτών της χώρας και ιδιαίτερα των φορολογούμενων . Όταν το μορφωτικό και πολιτιστικό επίπεδο του πληθυσμού είναι χαμηλό, οι φορολογούμενοι δε έχουν συνείδηση του γεγονότος ότι τα έσοδα από τους φόρους διατίθενται για τη χρηματοδότηση του κόστους παραγωγής των δημόσιων αγαθών (παιδεία, υγεία, ασφάλεια κλπ), τα οποία ικανοποιούν συλλογικές ανάγκες.
- 2) Το μορφωτικό επίπεδο των φοροτεχνικών οργάνων. Όταν τα στελέχη των φοροτεχνικών υπηρεσιών (εφορία, ΣΔΟΕ κλπ.) είναι μορφωμένα και ικανά, μπορούν να διαμορφώσουν ένα φορολογικό σύστημα, που να περιορίζει τον κίνδυνο φοροδιαφυγής, και να οργανώσουν ορθολογικά τις υπηρεσίες αυτές, χρησιμοποιώντας τον κατάλληλο μηχανολογικό εξοπλισμό και ειδικευμένο προσωπικό.
- 3) Το επίπεδο της φορολογικής επιβάρυνσης του ατόμου σε σχέση με το εισόδημα του. Όσο υψηλότερο είναι το επίπεδο της μέσης φορολογικής επιβάρυνσης του φορολογούμενου (πχ επιχείρησης), τόσο μεγαλύτερη είναι η τάση του για φοροδιαφυγή, γιατί ο περιορισμός της ικανοποίησης των ατομικών του αναγκών (διατροφή – ένδυση – διασκέδαση κ.λ.π.) είναι περισσότερο αισθητός και το όφελος από το ποσό του φόρου, που ενδέχεται να εξοικονομήσει, αντισταθμίζει τον κίνδυνο που συνεπάγεται η τυχόν αποκάλυψη της φοροδιαφυγής.

4) Ο τρόπος κατανομής των φορολογικών βαρών. Όσο περισσότερο η κατανομή των φορολογικών βαρών ανταποκρίνεται στην κρατούσα αντίληψη περί κοινωνικής δικαιοσύνης, τόσο μικρότερη είναι η τάση για φοροδιαφυγή και αντίστροφα. Πράγματι όταν παραβιάζεται η αρχή της δίκαιης κατανομής των φορολογικών βαρών, με τη χορήγηση αδικαιολόγητων φορολογικών απαλλαγών και εξαιρέσεων σε ορισμένες κατηγορίες ιδιωτικών φορέων, τότε καλλιεργείται το αίσθημα της αδικίας μεταξύ των φορολογούμενων και ενισχύεται η επιθυμία τους να εξομοιωθούν φορολογικά και με οποιοδήποτε τρόπο με τους απαλλασσόμενους από το φόρο, αυξάνει το επίπεδο της συνολικής φορολογικής επιβάρυνσης των φορολογούμενων, εφόσον, με δεδομένα τα φορολογικά έσοδα, τα ποσά που θα κατέβαλαν όσοι απαλλάσσονται από τη φορολογία θα πρέπει να καταβληθούν από τους υπόλοιπους ιδιωτικούς φορείς, και δημιουργούνται άνισοι όροι ανταγωνισμού μεταξύ ευνοούμενων και μη επιχειρήσεων, εφόσον οι φόροι γενικά επηρεάζουν τα σχέδια παραγωγής και επενδύσεων όλων των ιδιωτικών παραγωγικών μονάδων.

5) Η διάρθρωση του φορολογικού συστήματος. Το είδος και η ταμειευτική σπουδαιότητα των φόρων, που απαρτίζουν το φορολογικό σύστημα μιας χώρας, προσδιορίζουν επίσης την έκταση της φοροδιαφυγής. Έτσι, αν το φορολογικό σύστημα κυριαρχείται από άμεσους φόρους (πχ φόρος εισοδήματος), τότε η τάση για φοροδιαφυγή είναι, μεγαλύτερη γιατί οι ιδιωτικοί φορείς έχουν περισσότερες ευκαιρίες για να αποκρύψουν τη φορολογητέα ύλη: τα μεν νοικοκυριά (ελεύθεροι επαγγελματίες κλπ.) δηλώνοντας εισόδημα μικρότερο από το πραγματοποιηθέν, οι δε επιχειρήσεις μεταφέροντας ένα μέρος από τα κέρδη τους σε λογαριασμούς αποσβέσεων, εξόδων παραστάσεως, έρευνας κ.ο.κ.

Αντίθετα, αν το φορολογικό σύστημα κυριαρχείται από έμμεσους φόρους, η τάση για φοροδιαφυγή είναι μικρότερη, διότι ο έλεγχος των φορολογικών οργάνων είναι αποτελεσματικότερος γιατί οι φορολογούμενες μονάδες είναι λιγότερες (μόνο οι ιδιωτικές επιχειρήσεις) και επιπλέον είναι υποχρεωμένες να τηρούν λογιστικά βιβλία, από τα οποία προκύπτει η φορολογητέα ύλη (π.χ. ΦΠΑ).

6) Ο τρόπος διαχείρισης του δημόσιου χρήματος. Όσο συνετότερη είναι η διαχείριση των φορολογικών εσόδων από το κράτος, τόσο ασθενέστερη είναι η τάση των

φορολογούμενων για φοροδιαφυγή, γιατί τόσο μεγαλύτερη είναι η εμπιστοσύνη των ιδιωτικών φορέων στη θέληση και την ικανότητα του κράτους να ικανοποιεί συλλογικές ανάγκες. Αντίθετα, η σπατάλη του δημόσιου χρήματος διαβρώνει τη φορολογική συνείδηση των ιδιωτικών φορέων, δεδομένου ότι η φορολογική τους θυσία δεν εκτιμάται ανάλογα από το κράτος.

7) Ο βαθμός οργάνωσης της αγοράς και των επιχειρήσεων. Όταν η οικονομία είναι οργανωμένη κατά τέτοιο τρόπο, ώστε ένα σημαντικό μέρος των συναλλαγών να γίνεται σε είδος (π.χ. δίνεις λάδι παίρνεις σιτάρι), η δυνατότητα φοροδιαφυγής είναι μεγαλύτερη από ότι σε μία οικονομία όπου όλες οι συναλλαγές γίνονται με χρήματα. Επίσης όταν έχουμε πολλές μικρές επιχειρήσεις που κυρίως δεν είναι οργανωμένες λογιστικά όσο μία μεγάλη επιχείρηση, τότε η τάση για φοροδιαφυγή είναι μεγαλύτερη.

8) Η συχνή και συστηματική εφαρμογή προγραμμάτων λιτότητας, ιδίως στους μισθωτούς.

9) Τα πληθυσμιακά χαρακτηριστικά της χώρας, όπως για παράδειγμα μετανάστες νόμιμοι και λαθραίοι καθώς και μετακινούμενοι πληθυσμοί από τον αγροτικό στον αστικό τομέα.

10) Η κουλτούρα ανοχής προς τους φοροφυγάδες και τους παραοικονομούντες.

3.5 ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΦΟΡΟΔΙΑΦΥΓΗΣ

Η φοροδιαφυγή έχει σοβαρές συνέπειες για κάθε χώρα, επειδή δεν επιτρέπει στους φορείς άσκησης της δημοσιονομικής πολιτικής να χρησιμοποιήσουν αποτελεσματικά τους φόρους για την επίτευξη των επιδιώξεών τους. Οι δυσμενείς αυτές συνέπειες είναι οι ακόλουθες:

1) Ο περιορισμός της δυνατότητας χρηματοδότησης των δαπανών του κράτους. Η φοροδιαφυγή μειώνει τη δυνατότητα είσπραξης φορολογικών εσόδων από το κράτος, με συνέπεια να περιορίζει τη δυνατότητα χρηματοδότησης των διαφόρων δαπανών του. Στην περίπτωση όπου το κράτος δεν επιθυμεί ή δεν δύναται να αυξήσει περισσότερο τη

φορολογική επιβάρυνση των ειλικρινών φορολογουμένων, θα πρέπει να περιορίσει τις δραστηριότητές του ή θα καλύψει τις ανάγκες του με μη ορθόδοξα μέσα, όπως σύναψη δανείων για κάλυψη επειγουσών δαπανών, η έκδοση νέου χρήματος κ.λπ. Η ως άνω κατάσταση μπορεί να δημιουργήσει χρόνιο έλλειμμα στον προϋπολογισμό κάθε κράτους, συνεχή προσφυγή σε δανεισμό, διόγκωση του δημόσιου χρέους κ.λπ.

2) Η άδικη κατανομή των φορολογικών βαρών. Η φοροδιαφυγή γενικά αντίκειται στις διατάξεις της παραγράφου 5 του άρθρου 4 του Συντάγματος, σύμφωνα με τις οποίες διατάξεις «Οι Έλληνες συνεισφέρουν στα δημόσια βάρη ανάλογα με τις οικονομικές τους δυνάμεις». Τα φορολογικά βάρη θα πρέπει να κατανέμονται δίκαια σε κάθε ευνομούμενη χώρα. Η φοροδιαφυγή έχει ως αποτέλεσμα την άδικη κατανομή των φορολογικών βαρών, δεδομένου ότι όλοι οι φορολογούμενοι δεν είναι διατεθειμένοι να παραβούν τους φορολογικούς νόμους, ούτε έχουν τις ίδιες δυνατότητες για αυτό. Συνεπώς, η φοροδιαφυγή προκαλεί διαφορές στη φορολογική επιβάρυνση ανάμεσα σε φορολογούμενους οι οποίοι έχουν την ίδια φοροδοτική ικανότητα. Επίσης οι αδικίες οι οποίες προκαλούνται από τη φοροδιαφυγή αυξάνονται δεδομένου ότι το κράτος προκειμένου να αναπληρώσει την απώλεια των εσόδων που προκαλεί η φοροδιαφυγή, αναγκάζεται να διατηρεί υψηλότερους συντελεστές φορολόγησης από αυτούς που θα έπρεπε, με αποτέλεσμα να έχουμε πρόσθετους φόρους στους ειλικρινείς φορολογούμενους.

3) Η μείωση της αποτελεσματικότητας των φορολογικών μέτρων τα οποία λαμβάνονται από το κράτος για την επίτευξη των στόχων της οικονομικής του πολιτικής. Στην προκειμένη περίπτωση, όσο αυξάνεται η φοροδιαφυγή, τόσο μειώνεται η δυνατότητα παρέμβασης του κράτους και η αποτελεσματικότητα των μέτρων της φορολογικής πολιτικής. Τέλος η φοροδιαφυγή μειώνει την αποτελεσματικότητα της πολιτικής για δικαιότερη κατανομή του εισοδήματος, όπως και την αποτελεσματικότητα των φορολογικών κινήτρων.

4) Περιορισμός της φορολογικής συνείδησης των φορολογουμένων. Μία από τις πολλές δυσμενείς συνέπειες που έχει η φοροδιαφυγή στη λειτουργία της οικονομίας είναι και ο περιορισμός της φορολογικής συνείδησης. Με την ύπαρξη της φοροδιαφυγής επηρεάζεται αρνητικά η φορολογική συνείδηση των φορολογουμένων

πολιτών, οι οποίοι είναι συνεπείς με τις φορολογικές τους υποχρεώσεις, με επακόλουθο την βαθμιαία αύξηση της φοροδιαφυγής σε όλο και μεγαλύτερο πληθυσμό. Η φορολογική συνείδηση διδάσκεται και επιβάλλεται όπου δεν υπάρχει. Οι άνθρωποι δε γεννιούνται φοροφυγάδες, συνήθως διαμορφώνονται από τις συνθήκες.

5) Άνιστοι όροι ανταγωνισμού μεταξύ των επιτηδευματιών. Η επιβολή της φορολογίας και κυρίως της άμεσης αποτελεί σημαντικό μέρος του συνολικού κόστους των επιτηδευματιών και συνεπώς αυτοί που φοροδιαφεύγουν βρίσκονται σε πλεονεκτική θέση σε σχέση με τους ανταγωνιστές οι οποίοι δεν φοροδιαφεύγουν. Συνεπώς οι φοροδιαφεύγοντες μπορούν να πωλούν τα προϊόντα τους σε χαμηλότερη τιμή από τους ανταγωνιστές τους, που δεν φοροδιαφεύγουν, με αποτέλεσμα να αποσπών από τους τελευταίους μέρος της πελατείας τους. Ο καθορισμός των ορίων της παραοικονομίας και τα της επικάλυψής της με τη φοροδιαφυγή δεν είναι εύκολη υπόθεση. Η δυσκολία αυτή δημιουργεί προβλήματα στον υπολογισμό του μεγέθους της παραοικονομίας. Τόσο η παραοικονομία όσο και η φοροδιαφυγή είναι παράνομες πράξεις, μπορεί όμως να συμβούν και σε νόμιμες συναλλαγές.

Οι επιπτώσεις τους είναι τεράστιες στην οικονομία γιατί εμποδίζουν την άσκηση αποτελεσματικής οικονομικής πολιτικής, με εξαίρεση τις περιόδους οικονομικής ύφεσης όπου η παραοικονομία περιορίζει τις αρνητικές επιπτώσεις της υποτονικής ζήτησης. Πολλοί μιλούν για παραοικονομία αλλά ελάχιστοι μπορούν να δώσουν έναν πλήρη και αποδεκτό ορισμό της γιατί είναι ένα σύνθετο κοινωνικοοικονομικό φαινόμενο και για αυτό υπάρχει διαμάχη στην διεθνή βιβλιογραφία. Κατά τους E.Feige και F.Schneider και Π.Παυλόπουλο, η παραοικονομία περιλαμβάνει τις οικονομικές εκείνες δραστηριότητες, οι οποίες δημιουργούν προστιθέμενη αξία, και δεν δηλώνονται ή είναι αδύνατο να μετρηθούν με τις υπάρχουσες στατιστικές τεχνικές. Η παραοικονομία εμπεριέχει ένα μεγάλο τμήμα της φοροδιαφυγής, τη διαφθορά, τη δωροδοκία καθώς και άλλες παράνομες δραστηριότητες. Μία απλή μέθοδος για την εκτίμηση της ύπαρξης αυτών των δραστηριοτήτων είναι η διαπίστωση ότι στους εθνικούς λογαριασμούς οι καταναλωτικές δαπάνες εμφανίζονται υπερβολικά υψηλότερες σε σχέση με τα επίσημα καταγεγραμμένα συνολικά εισοδήματα.

Αυτό συμβαίνει διότι στους εθνικούς λογαριασμούς δεν καταγράφονται πολλές νόμιμες και παράνομες συναλλαγές όπως για παράδειγμα οι αμοιβές από ιδιαίτερα μαθήματα, αδήλωτα εισοδήματα διαφόρων νόμιμων επιχειρηματικών και εμπορικών δραστηριοτήτων, αμοιβές από μη κύρια απασχόληση, αυτοαπασχόληση, οικιακές εργασίες, λαθρεργασία. Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, φοροδιαφυγή είναι κάθε παράνομη πράξη ή παράλειψη του φορολογουμένου, δηλαδή καταστρατήγηση των διατάξεων του φορολογικού νόμου, προκειμένου να μειώσει την φορολογική του επιβάρυνση. Οι πράξεις αυτές δεν εντοπίζονται από τις φορολογικές αρχές γιατί δεν καταγράφονται στις φορολογικές δηλώσεις αυτών των φορολογούμενων και κατά συνέπεια δεν περιλαμβάνονται στα εθνικολογιστικά στοιχεία. Είναι λάθος να ταυτίζεται η παραοικονομία με την φοροδιαφυγή γιατί η τελευταία μπορεί να συμβαίνει και στη νόμιμη οικονομία με τη μη έκδοση για παράδειγμα τιμολογίων αγορών. Επιπλέον η φοροδιαφυγή μπορεί να μην συνδέεται με το παραγόμενο προϊόν δεδομένου ότι παρατηρείται και στην φορολογία μεταβίβασης ακινήτων και κεφαλαίων. Η φοροδιαφυγή συνεπώς, συνδέεται με την αδήλωτη οικονομία, ενώ η παραοικονομία με την μαύρη οικονομία. Άρα είναι σαφές ότι η έννοια της φοροδιαφυγής είναι ευρύτερη εκείνης της παραοικονομίας δεδομένου ότι η πρώτη στον τομέα της παραοικονομίας έχει σχέση κυρίως με το λαθρεμπόριο, το παραεμπόριο και την λαθρεργασία.

3.6 Η ΜΑΚΡΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΦΟΡΟΔΙΑΦΥΓΗΣ

Κατ' αρχήν θα πρέπει να προσδιορίσουμε ότι όταν μιλάμε σε μακροοικονομικό επίπεδο για φοροδιαφυγή αναφερόμαστε στην μη απόδοση από την οικονομική μονάδα των αμέσων και των εμμέσων φόρων. Ένας ισχυρός δείκτης της ετήσιας συνολικής φοροδιαφυγής είναι και η υστέρηση των φορολογικών εσόδων, έναντι της ονομαστικής αύξησης του ακαθαρίστου εθνικού προϊόντος (ΑΕΠ) δηλαδή του συνόλου των αγαθών και των υπηρεσιών που παράγονται σε μία χώρα μέσα σε ένα ημερολογιακό έτος. Το ποσοστό της αύξησης είναι μικτό επειδή στην πραγματική αύξηση περιλαμβάνεται και ο ετήσιος πληθωρισμός. Οι εκάστοτε κυβερνήσεις θέτουν κάθε χρόνο ως στόχο αύξησης των εσόδων κάποιο ποσοστό το οποίο ξεπερνά κατά τι την ονομαστική αύξηση του ΑΕΠ. Αν δεν υπάρξει κάποιος ειδικός λόγος επί πλέον αύξησης των

εσόδων (π.χ. νομοθετική ρύθμιση «κλεισίματος» φορολογικών υποθέσεων) τότε συνήθως η αύξηση των εσόδων ξεπερνάει σε δέκατα της μονάδας την ονομαστική αύξηση του ΑΕΠ, ανάλογα με το πόσο καλά λειτουργεί ο φοροεισπρακτικός μηχανισμός. Η τοποθέτηση από την κυβέρνηση ιδιαίτερα φιλόδοξων στόχων, συνήθως λειτουργεί αντίθετα επειδή αποθαρρύνει τον φορολογικό μηχανισμό, φέρνοντας αρνητικά αποτελέσματα. Από την άλλη μεριά, αυξήσεις εσόδων μικρότερες της ονομαστικής αύξησης του ΑΕΠ, αποκαλύπτουν φοροδιαφυγή και αδυναμία του ελεγκτικού μηχανισμού να ανταποκριθεί. Είναι κατανοητό ότι η οργανωμένη πολιτεία στο φαινόμενο της φοροδιαφυγής και στην προσπάθεια εξάλειψής της αντιπαραθέτει την ποινή, σε οποιαδήποτε μορφή αυτής (χρηματικό πρόστιμο, προσαύξηση, διοικητική ή ποινική κύρωση). Γενικότερα αν δούμε ως ένα σύνολο τη φοροδιαφυγή ισχύει η ανισότητα:

$$P * F > G \quad (1)$$

Όπου:

P = η πιθανότητα ανακάλυψης της φοροδιαφυγής από τις Φορολογικές Αρχές

F = η επιβαλλόμενη ποινή

G = το οικονομικό ή άλλο όφελος από τη πραγματοποίηση της φοροδιαφυγής.

Είναι φανερό από την ανισότητα ότι όσο μικρότερες είναι οι τιμές των P και F τόσο μεγαλύτερη είναι και η τάση για φοροδιαφυγή. Επομένως, ο θεσμικός ρόλος των οργανισμών επηρεάζει τις τιμές των P και F, καθώς οι θεσμοί θα πρέπει να λειτουργούν σωστά ώστε να ευθυγραμμίζονται και να επιδιώκουν την αποτελεσματική καταπολέμηση της φοροδιαφυγής προς κοινωνικό όφελος. Η επιβαλλόμενη ποινή στους παρανομούντες θα πρέπει να είναι αυστηρή, ώστε να λειτουργεί αποτρεπτικά στην εμφάνιση του φαινομένου της φοροδιαφυγής, αλλά και στην διάθεση και τάση των οικονομικά δρώντων ατόμων προς αυτή την κατεύθυνση. Υψηλές τιμές των P και F, βοηθούν στην αποτελεσματική λειτουργία των θεσμών και στην αποφυγή της

φοροδιαφυγής, οπότε λειτουργούν και αποτρεπτικά τόσο στην πράξη όσο και στον ψυχολογικό τομέα των ατόμων.

Φοροδιαφυγή σημαίνει όμως και σπατάλη πηγών σε μη παραγωγικές δραστηριότητες. Αυτό συμβαίνει επειδή δημιουργεί υψηλά κόστη συναλλαγών για τους φοροφυγάδες. Με τον όρο αυτό εννοούνται όλα εκείνα τα έξοδα σε χρήμα, χρόνο και προσπάθεια, στα οποία πρέπει να υποβληθούν προκειμένου να επιτύχουν τη φοροδιαφυγή, χωρίς να συλληφθούν (π.χ. ειδικούς λογιστές και δικηγόρους, χρόνο και προσπάθεια για την τήρηση των περιβόητων διπλών βιβλίων κλπ). Όμως και για την Κυβέρνηση, η ύπαρξη της φοροδιαφυγής σημαίνει υψηλά κόστη συναλλαγών και διοικήσεως, καθώς θα πρέπει να συγκροτήσει και να διατηρήσει αποτελεσματικό, όλον εκείνο τον ελεγκτικό μηχανισμό που είναι απαραίτητος, για να γίνει η φοροδιαφυγή δυσκολότερη. Ενώ θα πρέπει να θεσπίζει και ειδικούς νόμους, όσο το δυνατόν αποτελεσματικότερους κατά της φοροδιαφυγής, που και αυτοί συνιστούν επιπλέον κόστος συναλλαγής.

Η φοροδιαφυγή σημαίνει όμως και ότι πολλά ιδιωτικά εισοδήματα μένουν εκτός των επίσημων στατιστικών και υπολογισμών, όπως αυτός του Α.Ε.Π., που δείχνουν την πραγματική κατάσταση της οικονομίας. Αυτό σημαίνει ότι η Κυβέρνηση δεν έχει την ακριβή εικόνα της κατάστασης και είναι πολύ πιθανό να λάβει λανθασμένες αποφάσεις σε σχέση με την οικονομία και πιθανώς να δημιουργήσει περισσότερα προβλήματα από εκείνα που θέλει να λύσει. Αν λάβουμε σαν δεδομένο ότι οι δραστηριότητες των φοροφυγάδων πληρώνονται πάντοτε τοις μετρητοίς, η φοροδιαφυγή μειώνει την ελαστικότητα της ζήτησης ρευστού στις αλλαγές των κρατικών επιτοκίων, κάτι που σημαίνει μεγαλύτερες δυσκολίες στην εφαρμογή νομισματικής πολιτικής.

Βέβαια ορισμένοι μπορεί να διακρίνουν και μερικές θετικές πλευρές στην φοροδιαφυγή. Αν θεωρήσουμε την κυβέρνηση σαν «Λεβιάθαν», που απομυζά τους φορολογουμένους, η φοροδιαφυγή μπορεί να είναι και ωφέλιμη σαν σήμα προς την κυβέρνηση να αλλάξει την πολιτική της. Βέβαια πίσω από αυτήν την άποψη κρύβεται η ακραία φιλελεύθερη ιδέα που υποστηρίζει ότι η φοροδιαφυγή είναι το μόνο μέσο που έχει ο φορολογούμενος στην διάθεσή του για να αντισταθεί στην αυξανόμενη παρέμβαση του κράτους στην προσωπική του ελευθερία. Ένα άλλο θετικό αποτέλεσμα της φοροδιαφυγής είναι ότι μπορεί να δώσει δυνατότητα για οικονομικώς παραγωγικές

δραστηριότητες, οι οποίες άλλως δεν θα υπήρχαν καθόλου, λόγω της φορολογίας. Είναι γνωστό ότι οι φόροι χρησιμοποιούνται και για την υποβοήθηση ορισμένων δραστηριοτήτων, είτε για την αποθάρρυνση από άλλες. Βέβαια οι κυβερνητικές αυτές επιλογές δεν γίνονται πάντα με βάση την λογική του γενικού συμφέροντος, αλλά συχνά επηρεάζεται και από διάφορες ομάδες πίεσης. Σ' αυτές τις περιπτώσεις η φοροδιαφυγή μπορεί να βελτιώσει αυτήν την κακή κατανομή πηγών. Όμως και η τυχόν σπατάλη των δημοσίων εσόδων από την κυβέρνηση συνιστά κακή κατανομή των πηγών πλούτου σε μη παραγωγικές δραστηριότητες, κάτι το οποίο πιθανώς να διορθώνεται με την φοροδιαφυγή.

3.7 ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΦΟΡΟΔΙΑΦΥΓΗΣ

Η φοροδιαφυγή, ως παραβίαση νομοθεσίας είναι ένα νομικό φαινόμενο, το οποίο έχει όμως πολύ σημαντικά οικονομικά αποτελέσματα και οικονομικές διαστάσεις. Αποτελεί λοιπόν προνομιακό πεδίο μελέτης για μια επιστήμη, όπως η Οικονομική Ανάλυση του Δικαίου, η οποία συνδυάζει την Νομική με την Οικονομική σκέψη (Γκουμπανίτσας Γεώργιος). Ως προς τα αίτια της φοροδιαφυγής, η Οικονομική Ανάλυση του Δικαίου πρωτίστως έχει αναφερθεί στην ίδια τη φύση του ανθρώπου. Με βάση τη θεμελιώδη υπόθεση της Νεοκλασικής Οικονομικής Επιστήμης, ο άνθρωπος είναι ορθολογιστής και μεγιστοποιητής χρησιμότητας. Αυτή η υπόθεση αντιπροσωπεύει ένα σημαντικό μέρος της ανθρώπινης προσωπικότητας και συμπεριφοράς. Η φοροδιαφυγή στοχεύει στην πληρωμή λιγότερου ή καθόλου φόρου. Ο φόρος είναι ένα ποσό χρημάτων που αντιστοιχεί σε μια «χρησιμότητα» για το φορολογούμενο και συνιστά απώλεια αυτής της χρησιμότητας για το συγκεκριμένο άνθρωπο. Επομένως η αναμενόμενη αντίδραση του φορολογουμένου, σύμφωνα με το παραπάνω μοντέλο της ανθρώπινης συμπεριφοράς, είναι να κάνει κάθε προσπάθεια για να προστατευθεί από αυτήν την απώλεια χρησιμότητας.

Στην ίδια βάση στηρίζεται και ένα δεύτερο αίτιο της φοροδιαφυγής που είναι οι υψηλοί φορολογικοί συντελεστές. Γνωρίζουμε ότι όσο υψηλότερη είναι η φορολογία που επιβάλλεται τόσο μεγαλύτερες θα είναι οι προσπάθειες των φορολογουμένων να φοροδιαφύγουν κι αυτό γιατί το αναμενόμενο κέρδος από τη φοροδιαφυγή μεγαλώνει

πολύ και έτσι είναι διατεθειμένοι να καταβάλουν και μεγαλύτερο ακόμα κόστος προσπαθειών για να το επιτύχουν. Οι καμπύλες του Laffer²⁰ και Guttman δείχνουν ότι μετά από ένα σημείο αύξησης φορολογικών συντελεστών, τα έσοδα του κράτους αυξάνονται αντί να μειώνονται. Βέβαια υπάρχει και αντίθετη άποψη που ισχυρίζεται ότι η αύξηση του αναμενόμενου κέρδους από τη φοροδιαφυγή εξουδετερώνεται από ένα άλλο φαινόμενο: ο φορολογούμενος με την αύξηση των συντελεστών γίνεται φτωχότερος και αυτό σημαίνει, με βάση τον «Νόμο της Αυξανόμενης Αποστροφής για τον Κίνδυνο με την αύξηση του εισοδήματος και το αντίστροφο» (Law of Decreasing Risk Aversion with the increase of income and the Opposite), ότι καθίσταται πιο επιφυλακτικός απέναντι στον κίνδυνο απ' ό,τι ήταν πριν, άρα η απόφαση για φοροδιαφυγή γίνεται δυσκολότερη. Βέβαια το πρόβλημα της άποψης αυτής είναι ότι παίρνει σαν δεδομένο ότι η αύξηση των φορολογικών συντελεστών κάνει τον φτωχό φτωχότερο, όμως αυτό είναι ένα μεταγενέστερο στάδιο, αφού ο φορολογούμενος αντιδρά άμεσα στην αύξηση των συντελεστών με φοροδιαφυγή για να αποφύγει ακριβώς αυτή την μείωση του πλούτου του.

Μπορούμε να πούμε ότι η φοροδιαφυγή και η συμμόρφωση στους φόρους είναι σαν δύο υποκατάστατα αγαθά. Αν η τιμή της συμμόρφωσης αυξηθεί εξαιτίας των υψηλών φορολογικών συντελεστών οι φορολογούμενοι πιθανότατα θα επιλέξουν φοροδιαφυγή και σε αυτήν την περίπτωση το αποτέλεσμα της υποκατάστασης δηλαδή η απώλεια των χρημάτων για το κράτος λόγω αλλαγής συμπεριφοράς των φορολογουμένων μπορεί να είναι μεγαλύτερο από την αύξηση στα έσοδα του κράτους συνεπεία της αύξησης των συντελεστών. Στην περίπτωση αυτή η ελαστικότητα της ζήτησης για συμμόρφωση με το φορολογικό σύστημα θα είναι πολύ μεγάλη και οι φορολογούμενοι θα ανταποκριθούν άμεσα σε μια αύξηση της τιμής της συμμόρφωσης (υψηλότεροι

²⁰ Η καμπύλη του Laffer πρωτοέγινε γνωστή διεθνώς τις δεκαετίες του 1970 και του 1980. Η καμπύλη στηρίζεται σε μια απλή λογική διαπίστωση: Όταν ο φορολογικός συντελεστής είναι μηδέν, το κράτος δεν εισπράττει καθόλου έσοδα. Το ίδιο ισχύει αν ο φορολογικός συντελεστής είναι ίσος με 100%, για τον απλούστατο λόγο ότι ο φορολογούμενος δεν έχει κανένα κίνητρο να δουλέψει από τη στιγμή που το κράτος θα του πάρει όλα τα λεφτά. Σύμφωνα με τον Laffer, υπάρχει ενδιάμεσα ένας ιδανικός φορολογικός συντελεστής, π.χ. για κεφάλαιο ή εισόδημα, που μεγιστοποιεί τα έσοδα του κράτους. Αν ο ισχύων συντελεστής, π.χ. εισοδήματος, είναι μεγαλύτερος από τον ιδανικό, ο κρατικός κορβανάς θα εισπράττει λιγότερα έσοδα από αυτά που θα μπορούσε. Αν είναι μικρότερος, το κράτος θα μπορούσε να τον αυξήσει για να πλησιάσει τον ιδανικό συντελεστή και να μεγιστοποιήσει τα φορολογικά του έσοδα. Όμως, η καμπύλη έμελλε να μείνει στην Ιστορία, παρότι ο οικονομολόγος κ. Arthur Laffer, από τον οποίο πήρε το όνομα, απέδωσε την αρχική ιδέα σε έναν μουσουλμάνο δάσκαλο του 14ου αιώνα και στον John Maynard Keynes.

συντελεστές) με μείωση της ζήτησής τους γι' αυτήν, δηλαδή θα προτιμήσουν τη φοροδιαφυγή. Άλλο σημαντικό αίτιο της φοροδιαφυγής θεωρείται και η ασθενής Φορολογική Ηθική. Εμπειρική έρευνα έχει δείξει ότι οι έχοντες υψηλή φορολογική ηθική επηρεάζονται πολύ λιγότερο από την αύξηση των φορολογικών συντελεστών, σε σχέση με τους έχοντες χαμηλή. Άλλο αίτιο της φοροδιαφυγής είναι ο πληθωρισμός, μια και αυτός μειώνει το πραγματικό εισόδημα του φορολογουμένου κι έτσι η χρησιμότητα που αυτός χάνει, όταν πληρώνει φόρο, είναι υψηλότερη τώρα, έστω κι αν πληρώνει το ίδιο ποσό χρημάτων με την προηγούμενη χρονιά. Αυτό είναι αποτέλεσμα του Νόμου της Ελαττούμενης Οριακής Χρησιμότητας του Χρήματος (Law of Diminishing Marginal Utility of money). Αυτό σημαίνει ότι όσο φτωχότερος είναι κάποιος, τόσο μεγαλύτερη ωφέλεια, χρησιμότητα αντλεί από κάθε επιπλέον μονάδα χρήματος. Άρα το αναμενόμενο κέρδος από την φοροδιαφυγή είναι τώρα υψηλότερο και αυτό την κάνει ελκυστικότερη. Φυσικά τα ίδια αποτελέσματα με τον πληθωρισμό έχει και κάθε κακή οικονομική κατάσταση ή κρίση στην Εθνική Οικονομία, που έχει σαν αποτέλεσμα την μείωση του προσωπικού πλούτου των φορολογουμένων (Γκουμπανίτσας Γεώργιος).

Άλλοι παράγοντες που συντελούν στην φοροδιαφυγή είναι η ύπαρξη και ανάπτυξη της Μαύρης Εργασίας (της αδήλωτης), αλλά και η αύξηση της ανεργίας. Αυτό γιατί η υψηλή ανεργία ευνοεί την αδήλωτη εργασία, αυξάνει την φτώχεια και επηρεάζει με τον τρόπο που αναφέρθηκε στην προηγούμενη παράγραφο, αλλά λειτουργεί και αμβλύνει την Φορολογική Ηθική, μια και ο άνεργος αισθάνεται εγκαταλειμμένος από το κράτος και έχει μικρή διάθεση να πληρώσει γι' αυτό. Τέλος σαν λόγος της φοροδιαφυγής μπορεί να αναφερθεί και ένας ψυχολογικός, που τον αποδέχονται και ορισμένοι συγγραφείς όπως ο Harten και Bartholomew. Συγκεκριμένα η φοροδιαφυγή μπορεί να θεωρηθεί σαν ένα είδος παιχνιδιού που δίνει ευχαρίστηση σε κάποιους ανθρώπους τουλάχιστον, την ευχαρίστηση της απόδρασης από τον κίνδυνο της σύλληψης και ποινής. Έτσι, αν δεχτούμε αυτήν την άποψη η φοροδιαφυγή μπορεί να δώσει χρησιμότητα, όχι μόνον διαμέσου του προϊόντος της, αλλά και αυτή καθαυτή σαν πράξη. Εδώ μιλούμε βέβαια για την ψυχική ευχαρίστηση σαν εκδοχή χρησιμότητας. Πέραν των αιτίων υπάρχουν και διάφοροι παράγοντες που χωρίς να αποτελούν αίτια επηρεάζουν με τον ένα ή τον άλλο τρόπο την φοροδιαφυγή. Κατ' αρχήν υπάρχουν πολλοί παράγοντες που επηρεάζουν την Φορολογική Ηθική και μέσω αυτής την φοροδιαφυγή. Ένας είναι η αύξηση των δημοσίων εξόδων.

Οι Gaudemet και Molinier αναφέρουν τον νόμο της αυξανόμενης αντίστασης στον φόρο, που είναι συνέπεια του νόμου του Wagner για την σταθερή αύξηση των δημοσίων εξόδων. Επίσης η αντίληψη των φορολογουμένων για το δίκαιο ή μη του φορολογικού συστήματος και του τρόπου της εφαρμογής του από τις Κρατικές Υπηρεσίες επηρεάζει την Φορολογική τους Ηθική. Ενώ σημαντικός παράγων φαίνεται να είναι και ο κοινωνικός περίγυρος, τα άτομα έχουν την τάση να φοροδιαφεύγουν περισσότερο, όταν γνωρίζουν ότι και άλλοι πράττουν το ίδιο. Σημαντικός παράγων φαίνεται να είναι και η κρίση αντιπροσωπευτικότητας στις σύγχρονες δημοκρατίες και η κρίση εμπιστοσύνης προς τα κόμματα και τους κρατικούς θεσμούς.

Βασικός παράγων επίσης είναι η ποιότητα και ποσότητα των προσφερομένων από το κράτος υπηρεσιών στους πολίτες. Όταν οι υπηρεσίες αντιστοιχούν κάπως με τα χρήματα που προσφέρονται, τότε ο φορολογούμενος δεν χάνει μονάδες χρησιμότητας όταν πληρώνει φόρο, αλλά μπορεί να θεωρηθεί ότι βρίσκεται στην επονομαζόμενη «Pareto optimal situation», όπου ένας τουλάχιστον κερδίζει (το Κράτος), ενώ κανένας δεν βρίσκεται σε χειρότερη κατάσταση. Φυσικά σε μια τέτοια κατάσταση ο φορολογούμενος δεν έχει αίσθηση ότι γίνεται αντικείμενο εκμετάλλευσης ή κλοπής από το κράτος, αλλά ότι αγοράζει κάτι με τα χρήματά του και είναι σαφές ότι η συμμόρφωσή του με τη φορολογική νομοθεσία σε αυτήν την περίπτωση θα είναι πολύ μεγαλύτερη.

Επίσης η διάθεση για εργασία μπορεί να επηρεάσει την απόφαση για φοροδιαφυγή. Άνθρωποι που δεν επιθυμούν να δουλεύουν πολύ, έχουν όμως ανελαστικές ή αυξανόμενες δαπάνες, είναι επιρρεπείς στην φοροδιαφυγή, με σκοπό να βρουν το επιπλέον εισόδημα που χρειάζονται, βέβαια αυτό θα συμβεί μόνον αν το αναμενόμενο κόστος της φοροδιαφυγής για τον συγκεκριμένο άνθρωπο είναι χαμηλότερο από το αναμενόμενο κόστος της προσφοράς επιπλέον εργασίας. Προσωπικοί παράγοντες όπως η ηλικία, η οικογενειακή κατάσταση, το μορφωτικό επίπεδο, το επάγγελμα επηρεάζουν επίσης. Ως προς το επάγγελμα είναι σαφές ότι τα ελεύθερα επαγγέλματα έχουν πολύ χαμηλό κόστος διάπραξης φοροδιαφυγής, ενώ και το αναμενόμενο κόστος μιας πιθανής σύλληψής τους είναι πολύ μικρότερο από αυτό των μισθωτών, αφού οι πιθανότητες να συλληφθούν είναι πολύ μικρότερες. Το επίπεδο του προσωπικού εισοδήματος φαίνεται σημαντικός παράγων που επηρεάζει την φοροδιαφυγή, όμως οι ερευνητές δεν

συμφωνούν αν αυτή αυξάνει ή μειώνεται όταν ανεβαίνει το επίπεδο του εισοδήματος. Φαίνεται σωστότερη η άποψη ότι αυτή αυξάνεται ανάλογα με το ατομικό εισόδημα, μια και κατ' αρχήν υψηλότερο εισόδημα, όπως προαναφέρθηκε, σημαίνει και μικρότερη αποστροφή προς τον κίνδυνο, άρα ευκολότερη απόφαση για φοροδιαφυγή. Επίσης αυτός που έχει μεγαλύτερο εισόδημα μπορεί ευκολότερα να καλύψει τα υψηλά κόστη της φοροδιαφυγής, ενώ μέσω ομάδων πίεσης στις οποίες έχει ευκολότερη πρόσβαση, μπορεί να επηρεάσει τόσο την φορολογική νομοθεσία, όσο και την εφαρμογή της, κάνοντας έτσι ακόμη ευκολότερη την φοροδιαφυγή και μειώνοντας το αναμενόμενο κόστος της.

Τέλος σημαντικός προσωπικός παράγων φαίνεται να είναι και η τυχόν προηγηθείσα σύλληψη του φοροφυγάδα για τον λόγο αυτό. Η παρελθούσα σύλληψη φαίνεται ότι επηρεάζει αρνητικά την φοροδιαφυγή. Τα άτομα εκτιμούν την πιθανότητα για την εμφάνιση ενός γεγονότος από την ανάμνηση παρομοίων γεγονότων του παρελθόντος. Επιπλέον σε περίπτωση υποτροπής υπάρχει υψηλότερη ποινή (άρα μεγαλύτερο αναμενόμενο κόστος), αλλά και υψηλότερη πιθανότητα σύλληψης στο μέλλον (επίσης αυξάνει το αναμενόμενο κόστος που είναι Ποινή * Πιθανότητα Σύλληψης), μια και ανήκει στους υπόπτους. Πέραν των προσωπικών, υπάρχουν και κάποιοι παράγοντες γενικής φύσης που επηρεάζουν την φοροδιαφυγή. Τέτοιοι είναι κατά πρώτον η ποινή της, καθώς επηρεάζει το αναμενόμενο κόστος.

Ο άνθρωπος, ως ορθολογιστής, εγωιστής, μεγιστοποιητής χρησιμότητας, πριν από κάθε απόφασή του, άρα και αυτήν της φοροδιαφυγής, κάνει την λεγόμενη στάθμιση κέρδους - ζημίας. Θα προχωρήσει στην φοροδιαφυγή μόνον όταν το αναμενόμενο κέρδος του είναι μεγαλύτερο από το αναμενόμενο κόστος. Επομένως αύξηση είτε της ποινής, είτε της πιθανότητας συλλήψεως οδηγούν αντίστοιχα στην μείωση της φοροδιαφυγής. Σημαντικός λόγος για την ανικανότητα αυτή αποτελεί και η πολυπλοκότητα της φορολογικής νομοθεσίας, που σημαίνει υψηλά κόστη συναλλαγής και διοίκησης για το κράτος και τελικά δυσκίνητους ελεγκτικούς μηχανισμούς. Η πολυπλοκότητα όμως αυτή πέραν αυτού, καθιστά ευκολότερη την φοροδιαφυγή και για τον λόγο ότι δημιουργεί πολλές ευκαιρίες για φοροδιαφυγή και ξεγλίστρημα των επιτηδείων μέσα από τον κυκεώνα των διατάξεων.

Το πρόβλημα της φοροδιαφυγής κατά μία άποψη συνιστά πρόβλημα ελεύθερου αναβάτη, δηλαδή αυτού που θέλει να επωφελείται από τα αγαθά χωρίς να πληρώνει, κατ' άλλη δε πρόβλημα αντιπροσώπου –αντιπροσωπευόμενου, όπου ο αντιπρόσωπος ενεργεί προς όφελος των δικών του συμφερόντων και όχι του αντιπροσωπευόμενου. Τέλος υπάρχει και η άποψη ότι πρόκειται για την περίπτωση του λεγομένου διλήμματος του φυλακισμένου, δηλαδή η περίπτωση εκείνη, όπου ενώ η συνεργασία των δύο «παικτών» θα έφερνε το καλύτερο αποτέλεσμα, εν τούτοις η άγνοια και η καχυποψία τους οδηγούν στην επιλογή της προδοσίας του άλλου αντί της συνεργασίας. Κατά τον Γ. Γκουμπανίτσα, πρόκειται βασικά για πρόβλημα ελεύθερου αναβάτη, όπου ο καθένας, ενώ επιθυμεί οι άλλοι να συμμορφώνονται (να πληρώνουν για να παρέχονται οι υπηρεσίες), αυτός δεν πληρώνει, ενώ επωφελείται από τις παρεχόμενες υπηρεσίες. Υπάρχει σαφής αλληλεπίδραση μεταξύ φορολογουμένου και Φορολογικής Αρχής κι έτσι τόσο η φοροδιαφυγή εξαρτάται από την ένταση και το είδος των ελέγχων, αλλά και η ένταση και έκταση των φορολογικών ελέγχων εξαρτάται από την αντίδραση των φορολογουμένων σ' αυτούς (Γκουμπανίτσα Γεώργιος).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΘΕΣΜΙΚΗ ΑΛΛΑΓΗ

4.1 Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΘΕΣΜΙΚΗΣ ΑΛΛΑΓΗΣ

Ο κύριος ρόλος των θεσμών σε μια κοινωνία είναι να μειώσουν την αβεβαιότητα εδραιώνοντας μια σταθερή, όχι όμως απαραίτητως και αποτελεσματική, δομή για την ανθρώπινη αλληλεπίδραση. Οι θεσμοί εξελίσσονται με συνέπεια την διαρκή τροποποίηση των διαθεσίμων επιλογών μας. Η θεσμική αλλαγή είναι μια περίπλοκη διαδικασία καθώς οι αλλαγές στα όρια μπορεί να είναι απόρροια αλλαγών στους κανόνες, στους ανεπίσημους περιορισμούς, και στο είδος και την αποτελεσματικότητα της εφαρμογής τους. Οι θεσμοί αλλάζουν χαρακτηριστικά με τρόπο επαυξητικό, δηλαδή επανάσταση και κατάκτηση, ως αποτέλεσμα της ενσωμάτωσης των ανεπίσημων περιορισμών, όπως για παράδειγμα έθιμα, παραδόσεις, κώδικες συμπεριφοράς στις κοινωνίες. Οι επίσημοι περιορισμοί μπορούν να αλλάξουν από τη μια στιγμή στην άλλη ως αποτέλεσμα πολιτικών ή δικαστικών αποφάσεων, ενώ οι ανεπίσημοι περιορισμοί είναι περισσότερο ανθεκτικοί στις αλλαγές που προκαλούνται από πολιτικές.

Αν κανείς ανατρέξει τα σχετικά θέματα στην ιστορική τους εξέλιξη, θα διαπιστώσει ότι από την αρχαιότητα μέχρι και σήμερα οικονομική ανάπτυξη και ευημερία ακολουθεί την δημιουργία δημοκρατικών θεσμών και οργανισμών. Ιστορικά και μέχρι τις μέρες μας, οι οικονομικές και κοινωνικές διεργασίες που έχουν πραγματοποιηθεί σε παγκόσμιο επίπεδο, προκάλεσαν ανακατατάξεις μεταξύ των χωρών τόσο ως προς το επίπεδο διαβίωσης και ευημερίας των ανθρώπων όσο και ως προς την δυνατότητα επιβίωσης των οικονομιών και των κοινωνιών. Έτσι εγείρονται δύο βασικά ερωτήματα: Πρώτον, τι προκάλεσε τις αποκλίσεις των κοινωνιών με την πάροδο του χρόνου. Και δεύτερον, πώς μπορούμε να εξηγήσουμε την επιβίωση ορισμένων οικονομιών ακόμη και αν σταθερά έχουν κακή επίδοση για μεγάλες χρονικές περιόδους (Σπύρος Ι. Βλιάμος). Από τη μια πλευρά, οι διάφορες χώρες είναι προικισμένες με διαφορετικούς πόρους που αναπτύσσονται σε διαφορετικές κλιματολογικές συνθήκες και από την άλλη, οι ανθρώπινες κοινότητες διαθέτουν διαφορετικές ικανότητες που οφείλονται σε διαφορετικές γλώσσες, έθιμα, παραδόσεις, νοοτροπίες και προκαταλήψεις. Σε αντίθεση λοιπόν με αυτά που τα νεοκλασικά υποδείγματα διεθνούς εμπορίου προτείνουν,

υπάρχει μεγάλη απόκλιση μεταξύ των οικονομολόγων, που ασχολούνται με την ανάλυση των θεσμών και την συμπερίληψη τους ως σημαντικό παράγοντα στην οικονομική θεωρία και πολιτική, και υποστηρίζουν ότι με την πάροδο του χρόνου ο υπέρτατος θεσμός της δημοκρατίας και της ελεύθερης επιλογής επικρατεί έναντι όλων των άλλων. Οι ανεπαρκείς θεσμοί ξεριζώνονται, οι αποτελεσματικοί επιβιώνουν και έτσι υπάρχει μια σταδιακή εξέλιξη επαρκέστερων μορφών οικονομικής πολιτικής και κοινωνικής οργάνωσης. Η θεσμική αλλαγή είναι βασικό κλειδί της οικονομικής και κοινωνικής επιβίωσης και εξέλιξης. Βέβαια οι αντιλήψεις των δρώντων παίζουν σημαντικό ρόλο στην αλλαγή αυτή.

Οι ιδεολογίες επηρεάζουν τις υποκειμενικές δομές των θεσμών που δημιουργούνται ή μεταφυτεύονται από την πολιτεία, και οι θεσμοί αυτοί καθορίζουν τις επιλογές δράσης των ατόμων μέσα σε μια κοινωνία (Σπύρος Ι. Βλιάμος). Η αλληλεπίδραση μεταξύ της πολιτείας και της οικονομίας, η ποικιλία βαθμών διαπραγματευτικής ισχύος ως προς την επιρροή της θεσμικής αλλαγής, καθώς και η εμμονή σε δεσμεύσεις του παρελθόντος, όλα αυτά συντελούν σε μια πολυπλοκότητα στην διαδικασία της εξέλιξης των κοινωνιών και οικονομιών. Οι θεσμοί αντικατοπτρίζουν ιδέες, ιδεολογίες και πεποιθήσεις από την πλευρά της πολιτείας. Συνήθως αυτές είναι μερικώς μόνον επεξεργασμένες για τις πραγματικές συνέπειες που προκαλούνται από την εφαρμογή των θεσμών που τις αντιπροσωπεύουν, και έτσι πολλές φορές υφίσταται ένα μεγάλο χάσμα μεταξύ προθέσεων και αποτελεσμάτων.

Έχουν παρατηρηθεί μερικές απόπειρες μίμησης θεσμών και αντιγραφής τους από άλλες επιτυχέστερες κοινωνίες και οικονομίες. Δυστυχώς όμως οι επιτυχέστερες οικονομίες δεν αποτελούν πάντοτε παράδειγμα προς μίμηση για τις άλλες τις μη-αποτελεσματικές οικονομίες. Μπορεί να παραχθούν νέοι θεσμοί που να είναι παρόμοιοι με τους επιτυχημένους των άλλων χωρών, να μοιάζουν αλλά να μην είναι οι ίδιοι. Δεν θα μπορούσαν όμως να είναι εφ' όσον οι ανθρώπινες κοινότητες σε διαφορετικές χώρες διαθέτουν διαφορετικές ικανότητες που οφείλονται σε διαφορετικές γλώσσες, έθιμα, παραδόσεις, νοοτροπίες και προκαταλήψεις. Αν οι καλοί ξένοι θεσμοί μεταφέρονταν εύκολα τότε η ιστορία, η πολιτική και η παιδεία δεν θα έπαιζαν κανένα ρόλο στην πορεία της χώρας. Η μεταφορά νέων θεσμών σε υποκατάσταση κάποιων άλλων παλαιών, θα ήταν μια λύση, αλλά η απλή μεταφορά τους στο παγιωμένο κοινωνικό,

πολιτικό, οικονομικό και πολιτισμικό πλαίσιο, θα δημιουργήσει ένα θεσμικό πλαίσιο λιγότερο αποτελεσματικό από ότι ήταν πριν την υποκατάσταση του. Έτσι οι νέοι εισαγόμενοι θεσμοί δεν ενσωματώνονται στην κοινωνία, και δεν προκαλούν πολλαπλασιαστικές αναπτυξιακές τάσεις, οπότε δεν προκαλούν εκείνο που οι οικονομολόγοι ονομάζουν αυξανόμενες αποδόσεις. Οι θεσμοί λοιπόν, αρχίζουν να παίζουν ρόλο από την στιγμή που παρουσιάζουν αυξανόμενες αποδόσεις (Σπύρος Ι. Βλιάμος).

Σύμφωνα με το North, όταν οι θεσμοί δημιουργούνται, το μεγάλο αρχικό κόστος εγκαθίδρυσης σε συνδυασμό με την μεγάλη αβεβαιότητα για την μονιμότητα του συγκεκριμένου κανόνα, συντείνουν σε μια πολύ μικρή επίδραση πάνω στην κοινωνική αποτελεσματικότητα. Πέραν όμως του αρχικού κόστους, θα υπάρξει και επί πλέον κόστος συντονισμού με άλλες απαραίτητες συμπληρωματικές δραστηριότητες. Όταν όμως οι θετικές μαθησιακές επιπτώσεις αποκαλύψουν το σύνολο των ευκαιριών που παρέχει το νέο θεσμικό πλαίσιο, θα προκύψουν δράσεις για να εκμεταλλευτούν τις ευκαιρίες που ορίζονται από αυτό το πλαίσιο. Όμως δεν μας βεβαιώνει κανείς ότι οι δεξιότητες που θα αποκτηθούν θα συντελέσουν στην αύξηση της κοινωνικής αποτελεσματικότητας, τουλάχιστον βραχυπρόθεσμα. Με το χρόνο όμως, θα προκύψει ένα αλληλεξαρτώμενο δίκτυο θεσμικού συμπλέγματος που θα διαμορφώσει την μακροπρόθεσμη πορεία της κοινωνίας και της οικονομίας. Αν αυτό το θεσμικό σύμπλεγμα χαρακτηρίζεται από αυξανόμενες αποδόσεις και αν δεχθούμε ότι η μακροπρόθεσμη αλλαγή της κοινωνίας είναι η αθροιστική συνέπεια αμέτρητων βραχυπρόθεσμων αποφάσεων που έχουν ληφθεί από πολιτικά και οικονομικά υποκείμενα δράσης, τότε η συνολική κατεύθυνση μακροπρόθεσμα είναι και περισσότερο προβλέψιμη και πιο δύσκολα αναστρέψιμη (North, 1990).

4.2 ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΤΗΣ ΘΕΣΜΙΚΗΣ ΑΛΛΑΓΗΣ

Όπως είπαμε οι θεσμοί μπορεί να προκύπτουν αυθόρμητα ως αποτέλεσμα μιας εξελικτικής διαδικασίας, ή ως συνειδητή επιλογή ενός συνόλου ανθρώπων. Ο Lewis (1969) τονίζει ότι οι θεσμοί σπάνια είναι το αρμονικό αποτέλεσμα της λειτουργίας ενός άορατου χεριού που συγκλίνει προς το συμφέρον όλων, Αντίθετα είναι μίγματα

σύγκρουσης και συνεργασίας αντιτιθέμενων συμφερόντων (Hume, Menger ²¹). Ως προς το ρόλο του ορθολογισμού στην δημιουργία των θεσμών, είναι περισσότερο λογικό να δεχτούμε ότι οι θεσμοί είναι αποτέλεσμα είτε μιας συνεχούς διαδικασίας δοκιμής και λαθών δεδομένης της περιορισμένης ορθολογικότητας της ανθρώπινης διάνοιας, είτε της επαναλαμβανόμενης συνήθειας που τελικά θεσμοποιείται (Berger and Luckman, 1966; Scott, 1995). Η τάση προς ικανοποίηση του κριτηρίου της αποδοτικότητας και άρα της δημιουργίας βέλτιστων θεσμών, δεν επαληθεύεται στην πράξη, αφού και οι ίδιοι οι θεσμοί περιορίζονται από την ήδη χαραγμένη διαδρομή, (Liebwitz and Margolis, 1990; Williamson, 1996), ιδιαίτερα όταν πρόκειται για αυτο-ενδυναμωμένους και άκαμπτους θεσμούς όπως το Σύνταγμα (North, 1990).

Ανάλογα με την ταχύτητα και το εύρος των αλλαγών, μπορούμε να διακρίνουμε ανάμεσα σε προσαυξητικές και καινοτόμες αλλαγές. Σύμφωνα με το North, η αλληλεπίδραση ανάμεσα στα νοητικά μοντέλα των μελών μιας κοινωνίας και στους ενσωματωμένους στους θεσμούς μηχανισμούς κινήτρων, διαμορφώνει την προσαυξητική αλλαγή²². Για την καλύτερη κατανόηση της θεσμικής αλλαγής, οφείλουμε να λάβουμε υπόψη ένα ευρύτερο του ορθολογικού οικονομικού μοντέλου, σύνολο κινήτρων. Σημαντική είναι η παρατήρηση ότι σε περιόδους κρίσης, γεννιέται μια ευκαιρία για πρόκληση ριζικών αλλαγών και ανάδυσης καινοτομιών (Shiller, 2005).

Η έννοια της καινοτομίας μπορεί να γίνει καλύτερα αντιληπτή ως μια διαδικασία αλλαγής που υπάγεται σε ένα ποικίλο σύνολο βασιζόμενη στην γνώση φαινομένων, όπως παραγωγή, διάχυση, αφομοίωση, εφαρμογή και εκμετάλλευση της γνώσης (Fischer, 2001). Η θεσμική καινοτομία είναι μια λιγότερο διαδεδομένη έννοια και στην βιβλιογραφία συνήθως αναφέρεται στις θεσμικές προσαρμογές που απαιτούνται για την ανάπτυξη της τεχνολογικής καινοτομίας. Μία ακόμα ενδιαφέρουσα διάσταση της θεσμικής αλλαγής και της καινοτομίας είναι η αποτελεσματικότητα και η βιωσιμότητα

²¹ Σύμφωνα με τον Carl Menger, οι θεσμοί διακρίνονται σε πραγματικούς και οργανικούς. Οι πραγματικοί είναι αποτέλεσμα της συνειδητής συμφωνίας μεταξύ ανθρώπων, και οι οργανικοί προκύπτουν ασχεδίαστα, σταδιακά ως το απρόβλεπτο αποτέλεσμα της επιδίωξης ατομικών συμφερόντων.

²² Τα νοητικά μοντέλα των ανθρώπων επιβραδύνουν το ρυθμό της αλλαγής οδηγώντας σε προσαυξητικές μόνο μεταβολές. Η θεσμική αλλαγή δείχνει τον τρόπο με τον οποίο το παρελθόν επηρεάζει το παρόν και το μέλλον, τον τρόπο επίδρασης στα σύνολα των εναλλακτικών επιλογών σε μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή και τη φύση της εξάρτησης διαδρομής (North, 1990). Στην προσέγγιση του North, το προσαυξητικό στοιχείο εξαρτάται από τους αργούς ρυθμούς μεταβολής των άτυπων κανόνων και συστημάτων αξιών και μελών μιας κοινωνίας.

των νέων θεσμών²³. Αυτές, διαφοροποιούνται κατά περίπτωση και κυρίως οφείλονται στην εναρμόνιση του συστήματος αξιών στο οποίο στηρίζονται οι νέοι θεσμοί και το οποίο συντηρούν, με την κοσμοθεωρία και τις αντιλήψεις των ανθρώπων. Επίσης, εξαιτίας της αλληλεπίδρασης που υφίσταται μεταξύ των θεσμών που διαμορφώνονται σε διαφορετικά επίπεδα και πεδία πολιτικής, πρέπει να λαμβάνονται υπόψη οι τυχόν συνεργατικές ή συγκρουσιακές μεταξύ τους σχέσεις. (Adam Smith, 1759).

Οι κοινωνίες μεταβάλλονται, αλλάζουν αργά ή ραγδαία, επαναστατικά ή ειρηνικά. Κοινωνική μεταβολή σημαίνει βασικά αλλαγή των θεσμών, εφόσον αυτοί αποτελούν τα βασικά όργανα λειτουργίας της κοινωνίας. Με την αλλαγή των θεσμών, αλλάζουν οι θέσεις, δηλαδή η εξουσία που έχουν τα άτομα μέσα στους θεσμούς και μαζί αλλάζουν οι ρόλοι και οι κανόνες που τους προσδιορίζουν. Επίσης οι αλλαγές σε ένα θεσμό μπορούν να επηρεάσουν και άλλους θεσμούς. Οι θεσμοί αλλάζουν όταν δεν εξυπηρετούν ικανοποιητικά τους σκοπούς τους. Ακόμα, οι θεσμοί καταργούνται, όταν έρχονται σε αντίθεση με τις ανάγκες και τις αξίες της κοινωνίας.

4.3 ΤΡΟΠΟΙ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗΣ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΤΩΝ ΘΕΣΜΩΝ

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω στο Κεφάλαιο 1 και στην παράγραφο 1.3, οι κοινωνικοί θεσμοί, ιδιαίτερα αν εξετασθούν διαχρονικά, μεταβάλλονται, αφού κάθε κοινωνική μεταβολή επιδρά σε αυτούς. Στην περίπτωση που οι στόχοι και η λειτουργία του θεσμού πάντουν να θεωρούνται αποδεκτά, μεταβληθούν οι κοινωνικές αξίες ή οι κοινωνικές σχέσεις, τότε ο θεσμός αυτός διέρχεται κρίση, τροποποιείται ή καταργείται. Στην περίπτωση που οι κοινωνικές αλλαγές πραγματοποιούνται ραγδαία, χωρίς να υπάρξει το περιθώριο αναπροσαρμογής ή δημιουργίας νέων θεσμών, τότε υπάρχει γενικευμένη κρίση θεσμών και αδυναμία κοινωνικής οργάνωσης. Στηριζόμενοι στην θεωρία της θεσμικής αλλαγής μπορούν να υπάρξουν κάποιοι τρόποι αντιμετώπισης ενδεχόμενης κρίσης των θεσμών σε μία κοινωνία, όπως:

²³ Ο σχεδιασμός και η επιβολή νέων θεσμών έχουν συχνά ανεπιθύμητες συνέπειες ή μικρή αποτελεσματικότητα. Μια εξήγηση είναι ότι το υπάρχον θεσμικό περιβάλλον αναπαριστά μια μοναδική ιστορική τροχιά ανάπτυξης των θεσμών, και μόνο θεσμικές διευθετήσεις, που είναι συνεπής ως προς αυτό, είναι βιώσιμες σε μια κοινωνία (Αοϊκί, 2001).

1. Η κατανόηση της αρχής της κοινωνικότητας. Όλοι οι άνθρωποι είμαστε ισότιμα μέλη μιας κοινωνίας . Κανένας δεν είναι πιο ίσος από τον άλλο.
2. Η οικογένεια πρέπει να προσφέρει στα νεαρά μέλη της την ασφάλεια. Οι γονείς θα πρέπει να αφιερώνουν χρόνο στα παιδιά τους, ενώ μέσα στους κόλπους της θα πρέπει να υπάρχει δημοκρατία, η οποία αντιπαρατίθεται στην ασυδοσία.
3. Η κρίση στο σχολείο και στην παιδεία να ξεπεραστεί με την προώθηση της ελεύθερης μάθησης, με τη θέσπιση της χρήσης περισσότερων του ενός εγχειριδίων στη διδασκαλία. Μόνον έτσι η εκπαίδευση θα αποβάλλει τον μηχανιστικό και ωφελμιστικό χαρακτήρα της και θα αναδιαρθρωθεί σε νέες βάσεις το εκπαιδευτικό σύστημα.
4. Αναδιάρθρωση των πολιτικών θεσμών. Οι βουλευτές θα πρέπει να επιλύουν τα προβλήματά τους με το διάλογο, αποφεύγοντας τον λαϊκισμό και την ξύλινη γλώσσα. Η πολιτεία θα πρέπει να σέβεται τα δικαιώματα του πολίτη, να εργάζεται για να τα διατηρήσει και να τα προάγει και να προσπαθεί να περιορίσει τις κοινωνικές αντιθέσεις και ανισότητες, δημιουργώντας έτσι ένα κλίμα εμπιστοσύνης και σιγουριάς στον πολίτη. Με τις ενέργειές της θα πρέπει να τον πείθει ότι δεν αποτελεί αυτοσκοπό, αλλά δημιουργήθηκε για να συμβάλλει στην υλική ευημερία και στην ηθικοπνευματική ανάπτυξη του ατόμου.

4.4 Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΠΡΑΞΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ ΚΑΙ Η ΑΛΛΗΛΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ, ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ, ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ Η ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ

Ο Eucken διατύπωσε το 1939 τη θεωρία της τάξης πραγμάτων, που εξετάζει τη δομή και τη λειτουργία των οικονομικών συστημάτων και περιθωριακά τις μεταβολές των δομών. Κατά τον Eucken, οι θετές τάξεις πραγμάτων τροποποιούνται στην πράξη. Όταν τα οικονομικά συντάγματα επιδιώκουν να επιβάλλουν μια οικονομική τάξη πραγμάτων, επί της βάσης των οικονομικών συνταγμάτων αναπτύσσονται στην πραγματικότητα οικονομικές τάξεις πραγμάτων, που δεν ανταποκρίνονται πλήρως ή δεν αντιστοιχούν στην βασική ιδέα του οικονομικού συντάγματος. Για παράδειγμα στη βιομηχανία

τέλους του 19ου και αρχές του 20ου αιώνα χρησιμοποιήθηκε η ελευθερία των συμβάσεων για να εξουδετερώσουν τον ανταγωνισμό μέσω συμφωνιών καρτέλ. Συχνά σχηματίζονται νομικοί κανόνες εντός μιας οικονομικής τάξης πραγμάτων από τα μέλη της οικονομικής διαδικασίας. Για παράδειγμα στη Γερμανία των τελευταίων δεκαετιών οι γενικοί όροι συναλλαγής των επιχειρήσεων ή των ενώσεων των διαφόρων κλάδων, και μέσω αυτού του αυτοδημιούργητου οικονομικού δικαίου εκτοπίστηκε ένα σημαντικό μέρος του αστικού δικαίου. Ο Eucken αναφερόμενος στην οικονομική συμπεριφορά των ανθρώπων γράφει ακόμη, ότι μεταξύ των μεσαιωνικών συντεχνιών και των σύγχρονων συνδικάτων ή μεταξύ των μεσαιωνικών εμπόρων μακρινών αποστάσεων και των σύγχρονων επιχειρηματιών υπάρχουν ορισμένες εντυπωσιακές ομοιότητες. Οι διαφορές, που αναμφίβολα υπάρχουν, ήταν συχνά άλλες από ότι συνήθως κάποιος σήμερα νομίζει.

Κατά τον Kuske (1927) από τις πηγές προκύπτει, ότι ο οικονομικός άνθρωπος παλαιού ρυθμού ενεργούσε πολύ περισσότερο από ότι ο άνθρωπος της νεότερης εποχής με μια κακόφημη επαγγελματική ηθική, δηλαδή με αισχροκέρδεια, νοθείες, ψευδορκίες, διαφυγή φόρων και δασμών. Δανείζονταν απερίσκεπτα, δεν πλήρωνε τους πιστωτές του και ασκούσε τοκογλυφία. Μια τέτοια συμπεριφορά αντιστοιχούσε στη μη πλήρως αναπτυχθείσα ακόμη κοινωνική του θέση, και δεν είναι ως εκ τούτου παράδοξη. Σύμφωνα με τον Schüller το οικονομικό σύστημα είναι ενταγμένο σε ορισμένες ηθικές-πολιτιστικές και νομικές-πολιτικές δομές, που επηρεάζουν συλλογικές διαδικασίες μάθησης, συνήθειες και προτιμήσεις δράσης. Επομένως όποιος γνωρίζει μόνο από οικονομικά συστήματα, φαίνεται να μην γνωρίζει τίποτε και από αυτά. Αυτό ισχύει όμως επίσης και αντίστροφα, αν ληφθεί υπόψη ότι η ηθική-πολιτιστική εξέλιξη μιας κοινωνίας επηρεάζεται από το οικονομικό σύστημα.

Κατά την αντίληψη του Eucken, η μεταβλητότητα της ανθρώπινης συμπεριφοράς είναι το αποτέλεσμα της προσαρμογής της δράσης, σύμφωνα με την οικονομική αρχή, στις εκάστοτε ταξικές συνθήκες. Γι αυτό στον Eucken ο άνθρωπος βρίσκεται στο κέντρο της σύγκρισης των συστημάτων. Το πρόβλημα αντιστοιχίας της οικονομικής τάξης πραγμάτων και ανθρώπινης συμπεριφοράς, παρουσιάζεται ως αντιδράσεις υπό μορφή παρεκκλίσεων, όπου το ατομικό συμφέρον δεν κινητοποιείται και δεν ελέγχεται με την κατάλληλη οικονομική τάξη πραγμάτων. Παρεκκλίσεις όπως άρνηση απόδοσης,

ατολμία ανάληψης ευθυνών, τάσεις ιδιώτευσης και αυτάρκειας, συγκρουσιακοί ομαδικοί εγωισμοί, υπόγεια οικονομία με πολυάριθμα φαινόμενα που εξασφαλίζουν ή αναστέλλουν την ευημερία μέσω διαπλοκής, διαφθοράς και μείωσης της κατανομής της εργασίας.

Βεβαίως παραμένει να αναρωτηθούμε με τον Tocqueville (1835/1994, σ. 241), εάν ανεξάρτητα από το σύνταγμα και την τάξη πραγμάτων υπάρχουν διάφορες αντιλήψεις ελευθερίας των ανθρώπων, σύμφωνα με την καταγωγή, τη θρησκεία, τη φύση της χώρας, την αποκτηθείσα μόρφωση, πριν ή μετά μια δημοκρατική επανάσταση. Και όπως ανέκαθεν η ανατροφή, οι θρησκείες και άλλες πολιτιστικές κλίσεις μπορούν να δώσουν στους ανθρώπους πολλές ηθικές αυτοδεσμεύσεις, όπως αυτοπειθαρχία, πνεύμα δικαιοσύνης, εντιμότητα, ευθύτητα και αμεροληψία, που είναι μια επιπρόσθετη ανεκτίμητη πηγή αύξησης της ευημερίας, εάν ταυτόχρονα υπάρχουν ανάλογοι θεσμοθετημένοι εξωτερικοί και εσωτερικοί θεσμοί.

Η πολιτική τάξη μπορεί να έρθει σε αντίφαση προς τη λογική εκτύλιξη του συστήματος, εάν ακολουθεί μια άλλη ορθολογικότητα. Η έκταση της αντίφασης αυτής μπορεί να καθορίσει αποφασιστικά τον χαρακτήρα και τα αποτελέσματα των οικονομικών συστημάτων. Τις αιτίες επ' αυτού προσπαθούν να εξηγήσουν η Νέα Πολιτική Οικονομία και η Θεωρία της διεύθυνσης του γενικού πλαισίου. Η θεωρία της τάξης πραγμάτων ανέλαβε μάλλον διστακτικά να αναλύσει τη σχέση μεταξύ οικονομικής τάξης πραγμάτων και πολιτικής, προπάντων σχετικά με τα όρια της ικανότητας της πολιτικής διεύθυνσης. Από τη θεωρία της τάξης πραγμάτων ασκείται κριτική, ότι στη Νέα Πολιτική Οικονομία η συνταγή επιτυχίας του πολιτικού που μεγιστοποιεί τις ψήφους, είναι μάλλον εναντίον των αρχών της αγοράς, αντί να λαμβάνει υπόψη της και να οξύνει το βλέμμα της για αναγκαίες μεταρρυθμίσεις. Εάν ο οικονομολόγος της Νέας Πολιτικής Οικονομίας κατά την πολιτική του συμβουλή εκκινεί επιπλέον από τους υφιστάμενους θεσμικούς περιορισμούς ως το αποτέλεσμα μιας αναπόδραστης, από την ακολουθούμενη ατραπό εξαρτώμενης πνευματικής και πολιτιστικής εξέλιξης, υπάρχει ακόμη περισσότερο ο κίνδυνος να παραμελήσει το επιστημονικό του χρέος και να καταληφθεί από τα συμφέροντα εκείνων, που επωφελούνται λιγότερο ή περισσότερο μονόπλευρα από την υφιστάμενη τάξη πραγμάτων ή από παραβιάσεις της λογικής εκτύλιξης του συστήματος.

Για την κατανόηση των αλληλεξαρτήσεων μεταξύ της οικονομικής πολιτικής και της οικονομικής τάξης πραγμάτων δεν ενδιαφέρουν μόνο οι επιδράσεις που εκπορεύονται από το σύνταγμα του κράτους και σε σχέση με αυτό από τις ενώσεις συμφερόντων, αλλά επίσης και οι επιδράσεις που ανάγονται σε προ-συνταγματικούς παράγοντες, δηλαδή σε ηθικές-πολιτιστικές μορφώσεις (κοσμοθεωρητικές δεσμεύσεις και σ' αυτές ριζωμένες πνευματικές και θρησκευτικές στάσεις). Εάν αληθεύει, ότι η συνταγματική πραγματικότητα είναι τελικά από αυτές διαμορφωμένη- εκείθεν του γραπτού συντάγματος- τότε θα έπρεπε σε αυτούς τους άτυπους εξωτερικούς θεσμούς να βρίσκεται το κλειδί της ερμηνείας για τη δράση στα οικονομικά συστήματα, που είναι καθοριστική για ορισμένα αποτελέσματα. Χωρίς αμφιβολία οι ηθικοί-πολιτιστικοί τρόποι ζωής, ως οι πνευματικές βάσεις της ανθρώπινης δράσης, είναι θεμελιώδεις για τη σχέση με τις υπάρχουσες και τις νέες τάξεις πραγμάτων. Ο Eucken (1952/1990, σ. 342), βλέπει ως χρέος της επιστήμης την προσπάθεια να επιδράσει στις εξωτερικές συνθήκες της κοινωνικής συμβίωσης των ανθρώπων, επίσης αναφορικά με το ζήτημα της ηθικής-πολιτιστικής διαμόρφωσης μιας κοινωνίας μέσω του οικονομικού συστήματος.

Με τις απόψεις αυτές γίνεται παραδεκτό για παράδειγμα, ότι οι πολιτιστικές και ηθικές παραδόσεις μιας χώρας μπορεί να είναι δυσχερείς αλλά όχι ανυπέρβλητοι περιορισμοί για μια ταξιακή πολιτική της αγοράς. Διότι, εάν μια θεωρία μας λέει, υπό ποιες ταξιακές συνθήκες ποια αποτελέσματα του προβλήματος στενότητας προκύπτουν, γνωρίζουμε τι πρέπει να γίνει στην ταξιακή πολιτική, ώστε να διαμορφωθούν ταξιακές δομές με τα επιθυμητά οικονομικά και κοινωνικά αποτελέσματα. Στην πραγματικότητα, το οικονομικό πνεύμα ενός λαού καθορίζεται ως επί το πλείστον από θεσμούς, που εμείς διαμορφώσαμε και μπορούμε να αλλάξουμε (v. Hayek 1969, σ. 30). Εάν οι μεταβολές συντελεστούν, ίσως σε πολιτικό επίπεδο, με έναν τρόπο όχι αξιόπιστο, τότε οι πολίτες θα διστάζουν να αναπτύξουν αξιόπιστες συμπεριφορές της αγοράς. Γι αυτό πριν κάποιος καταλήξει στο συμπέρασμα, ότι η εισαγωγή της αγοράς στις αναπτυσσόμενες και τις πρώην σοσιαλιστικές χώρες αποτυγχάνει λόγω των πολιτιστικών ιδιαιτεροτήτων, θα πρέπει πρώτα να εξετάσει προσεκτικά τις εθνικές και διεθνείς επιδράσεις, που καθορίζουν την αξιοπιστία της πολιτικής και των από αυτήν κυριαρχούμενων πεδίων δράσης (όπως της οικονομικής και κοινωνικής γραφειοκρατίας). Εάν είναι σωστό, ότι η επίδραση της αξιοπιστίας, που διευθύνει τη

συμπεριφορά, σχετίζεται θετικά με την ταχύτητα και την αποφασιστικότητα της πολιτικής του μετασχηματισμού, τότε οι ιδιαιτερότητες των πολιτικών διαδικασιών στην εκάστοτε πολιτιστική συνάφεια αξίζουν ιδιαίτερης προσοχής

4.5 ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Αν και ο Eucken δεν αναφέρει ρητά τους λόγους της θεσμοποίησης, είναι προφανές, ότι αιτία για τη διάσταση μεταξύ θετής και πραγματικής τάξης πραγμάτων είναι τα οικονομικά συμφέροντα. Ότι αφορά την παραβατική συμπεριφορά των εμπόρων του μεσαίωνα, αυτή εκλαμβάνεται, όπως φαίνεται, ως συνάρτηση του επιπέδου της οικονομικής ανάπτυξης. Οι απόψεις του Eucken είναι σημαντικές για μια οικονομική προσέγγιση του θέματος των αξιών στην Ελλάδα σήμερα. Ο Schüller προκρίνει τον πολιτικό παράγοντα ως κύριο φορέα των μεταβολών του οικονομικού συστήματος και μέσω αυτού της ηθικής- πολιτιστικής διαμόρφωσης μιας κοινωνίας. Η θέση του μπορεί να χαρακτηριστεί ως πολιτική βουλευσιαρχία, διότι πιστεύει στη δύναμη της πολιτικής βούλησης, που μπορεί κατά το δοκούν να διαμορφώσει τις ταξιακές δομές με τα επιθυμητά αποτελέσματα και μέσω των θεσμών να αλλάξει το οικονομικό πνεύμα ενός λαού. Επ' αυτού διατυπώνονται ορισμένες παρατηρήσεις: Πρώτον, οι πολιτικές δυνάμεις δεν είναι μίας ενιαίας αντίληψης σε μια χώρα.

Για να περιοριστούμε στις δύο κύριες τάσεις, η πολιτική εξουσία μπορεί να θέλει την συντήρηση της υφιστάμενης κατάστασης ή τον εκσυγχρονισμό της, δύο κύριες τάσεις που κυριαρχούν και στην κοινωνία. Δεύτερον η πολιτική εξουσία υπόκειται στις αυτές πολιτιστικές αξίες όπως και οι πολίτες. Αυτό σημαίνει, ότι ακόμη και αν υπάρχει η πολιτική βούληση για εκσυγχρονισμό των θεσμών, οι φορείς της πολιτικής εξουσίας πρέπει να είναι απαλλαγμένοι ή να απαλλαγούν οι ίδιοι πρώτα από τις παθογενείς συμπεριφορές που θέλουν να εξαλείψουν με τους νέους θεσμούς. Τρίτον και κυριότερο, και αν ακόμα υπάρχει η πολιτική βούληση και η ηθική ακεραιότητα για τον εκσυγχρονισμό των θεσμών, η πολιτική βούληση προσκρούει στα παγιωμένα συμφέροντα και τις αντιλήψεις μιας μερίδας της κρατικής γραφειοκρατίας και μιας μερίδας των πολιτών, που ωφελούνται από την υφιστάμενη κατάσταση πραγμάτων. Το οικονομικό πνεύμα ενός λαού δεν είναι συνάρτηση μόνο των θεσμών, που είναι

ελεγχόμενη μεταβλητή της πολιτικής εξουσίας, αλλά και του επιπέδου οικονομικής ανάπτυξης, όπως αναφέρει ο Eucken. Η νοοτροπία αλλάζει τελευταία και η πολιτική διεύθυνση έχει στο σημείο αυτό τα όριά της. Έτσι δημιουργείται διάσταση μεταξύ θετής και πραγματικής τάξης πραγμάτων, σύμφωνα με τον Eucken.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΦΟΡΟΔΙΑΦΥΓΗ ΚΑΙ ΕΛΛΑΔΑ

5.1 ΓΕΝΙΚΑ ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΦΟΡΟΔΙΑΦΥΓΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Ένα από τα βασικότερα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι ελληνικές αρχές στο πλαίσιο της προσπάθειάς τους για δημοσιονομική εξυγίανση είναι η φοροδιαφυγή. Μολονότι οι ταμειακές επιπτώσεις της φοροδιαφυγής στα δημόσια έσοδα είναι εύκολα αντιληπτές από το κοινωνικό σύνολο, λιγότερο σαφείς παραμένουν οι λοιπές ή συνακόλουθες οικονομικές και κοινωνικές προεκτάσεις του φαινομένου.

Η φοροδιαφυγή είναι ένα σύνθετο και διαρθρωτικό φαινόμενο, το οποίο συμβάλλει στη μείωση της αποτελεσματικότητας της οικονομίας και τη διεύρυνση της κοινωνικής ανισότητας²⁴. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι η φοροδιαφυγή στρεβλώνει την κατανομή και την αναδιανομή των οικονομικών πόρων βραχυχρόνια και μακροχρόνια. Πιο συγκεκριμένα η φορολογία, και κατ' επέκταση η φοροδιαφυγή, επηρεάζει το διαθέσιμο εισόδημα των πολιτών και συνεπώς, σε βάθος χρόνου, τη δομή της οικονομίας, τις αποφάσεις σχετικά με την προσφορά και ζήτηση εργασίας κατά κλάδο ή επάγγελμα, τη διαχρονική κατανομή του εισοδήματος μεταξύ κατανάλωσης και αποταμίευσης, τις τιμές, το ύψος και το ρυθμό αύξησης των εισαγωγών, τη ροή εισοδήματος στην αλλοδαπή κ.λπ. Παράλληλα, η φοροδιαφυγή περιορίζει την αναδιανεμητική λειτουργία της προοδευτικής φορολογίας από τα πλουσιότερα προς τα φτωχότερα άτομα, αυξάνει τα φορολογικά βάρη των νομοταγών φορολογουμένων και θίγει τη δίκαιη και ίση μεταχείριση ατόμων με παρόμοιο εισόδημα.

Επιπρόσθετα, στο βαθμό που αφαιρεί από το Ελληνικό Δημόσιο πόρους που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για τη χρηματοδότηση κρατικών δαπανών, η φοροδιαφυγή οδηγεί σε αύξηση των δανειακών αναγκών του κράτους, περιορισμένη δυνατότητα δημόσιων επενδύσεων, χαμηλότερη ποιότητα και ποσότητα παρεχόμενων δημόσιων αγαθών και δυσκολίες στην εφαρμογή του κοινωνικού κράτους. Από τα παραπάνω γίνεται σαφές ότι το κόστος από τη φοροδιαφυγή σε ατομικό επίπεδο διαχέεται άμεσα και έμμεσα στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο, θίγοντας έτσι και κοινωνικές ομάδες που καταβάλλουν συστηματικά και με συνέπεια τους φόρους που

²⁴ Βλ. Matsaganis, M. and M. Flevotomou (2010).

τους αναλογούν. Η έννοια και η μέτρηση της φοροδιαφυγής υπόκεινται σε θεωρητικούς και πρακτικούς περιορισμούς που πηγάζουν από την πολυπλοκότητα της ελληνικής οικονομίας, του φορολογικού πλαισίου και του φορολογικού μηχανισμού. Σε αναλύσεις πολύ συχνά παρατηρείται σύγχυση της έννοιας της φοροδιαφυγής με την έννοια της παραοικονομίας, κάτι που οδηγεί σε ανακριβή συμπεράσματα²⁵. Είναι σημαντικό να διευκρινιστεί ότι η φοροδιαφυγή δεν ταυτίζεται αναγκαστικά με την παραοικονομία, αν και ένα μέρος της φοροδιαφυγής συνδέεται με την παραοικονομία, η οποία ορίζεται ως το σύνολο της οικονομικής δραστηριότητας που δεν καταγράφεται στους εθνικούς λογαριασμούς, ενώ θα έπρεπε.

Φοροδιαφυγή μπορεί να υπάρξει στο πλαίσιο τόσο της καταγραφόμενης όσο και της μη καταγραφόμενης οικονομικής δραστηριότητας, τρέχουσας και μη (π.χ. φορολογία μεταβίβασης ακινήτων και κεφαλαίων)²⁶. Γενικότερα, η έννοια της φοροδιαφυγής θα μπορούσε να περιγραφεί ως η παράνομη ενέργεια της ηθελημένης απόκρυψης φορολογητέου εισοδήματος και άλλων φορολογικών αντικειμένων κατά τη δήλωση και τον υπολογισμό του οφειλόμενου φόρου, καθώς και η μη απόδοση του οφειλόμενου φόρου στις αρμόδιες κρατικές αρχές (π.χ. του φόρου προστιθέμενης αξίας και λοιπών παρακρατούμενων φόρων, τελών ή εισφορών). Η σύνθετη φύση της φοροδιαφυγής είναι εμφανής και από την πληθώρα των τρόπων με τους οποίους συντελείται, επί της άμεσης και έμμεσης φορολόγησης, από νομικά και φυσικά πρόσωπα και σε όλα τα συστήματα φορολογίας, των ειδών φόρου και των επαγγελματικών ομάδων (μισθωτοί, ελεύθεροι επαγγελματίες, έμποροι-βιοτέχνες κ.λπ.). Για το λόγο αυτό, η μέτρησή της καθίσταται ιδιαίτερα δυσχερής και συνήθως υπόκειται σε διάφορες a priori παραδοχές.

²⁵ Επίσης δεν θα πρέπει να συγχέεται η φοροδιαφυγή (tax evasion) με την φοροαποφυγή (tax avoidance). Η φοροαποφυγή είναι μια πράξη η οποία συντελείται χωρίς παράβαση της νομοθεσίας.

²⁶ Βλ. Μανεσιώτης Β. (1990) για λεπτομερή ανάλυση της σχέσης μεταξύ της παραοικονομίας και της φοροδιαφυγής.

5.2 ΟΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Όπως αναφέρεται και σε προηγούμενο κεφάλαιο, οι θεσμοί μπορεί να είναι τυπικοί (formal institutions) και άτυποι (informal institutions). Τυπικοί με την μορφή κανόνων δικαίου όπως είναι το Σύνταγμα, οι νόμοι και τα κανονιστικά διατάγματα, και άτυποι όπως κυρίως κανόνες κοινωνικής συμπεριφοράς και αποτελούν το απαραίτητο υπόβαθρο για να λειτουργήσουν οι τυπικοί θεσμοί. Οι άτυποι θεσμοί διαμορφώνονται μέσα στην κοινωνία, κυρίως όταν υπάρχει απουσία τυπικών θεσμών ή όταν οι τυπικοί θεσμοί δεν φαίνεται να επιλύουν αποτελεσματικά τα κοινωνικά προβλήματα. Πολλές φορές η κοινωνία αργεί πολύ να εμφανίσει τους άτυπους θεσμούς ή αυτοί που εμφανίζονται δεν επιλύουν τα προβλήματα που έχουν παρουσιαστεί σε μία κοινωνία. Μία τέτοιου είδους προβληματική περίπτωση εμφανίζεται και στην ελληνική κοινωνία, όπου η σημαντική απουσία τυπικών και άτυπων θεσμών, έχει σαν αποτέλεσμα τη διόγκωση του φαινομένου της φοροδιαφυγής, η οποία με τη σειρά της επιδρά αρνητικά στον οικονομικό και κοινωνικό τομέα. Η Ελλάδα δε διαθέτει το κατάλληλο νομικό πλαίσιο για την οικονομική ανάπτυξη, λόγω του σοβαρού ελλείμματος σε αποτελεσματικούς τυπικούς θεσμούς. Το πλαίσιο αυτό περιλαμβάνει την προστασία της ιδιοκτησίας, την εφαρμογή των συμβάσεων, την αποτελεσματική λειτουργία της δικαιοσύνης, τις θεσμικές λύσεις στις αποτυχίες της αγοράς, τα κίνητρα για επενδύσεις, την ενθάρρυνση της επιχειρηματικότητας και κυρίως την καταπολέμηση της διαφθοράς και κατ' επέκταση της φοροδιαφυγής.

Εδώ, ο ρόλος των άτυπων θεσμών είναι καθοριστικός για την ανάπτυξη των τυπικών θεσμών. Οι κανόνες κοινωνικής συμπεριφοράς, η εμπιστοσύνη και το κοινωνικό κεφάλαιο δημιουργούν την απαραίτητη θεσμική βάση για να λειτουργήσει το δίκαιο. Το επίπεδο των άτυπων θεσμών στην Ελλάδα είναι παρατηρήσιμο χωρίς να είναι απαραίτητη η χρήση εργαλείων που προσφέρουν οι κοινωνικές επιστήμες. Χαρακτηριστικά αναφέρονται, ο τρόπος οδήγησης και ο σεβασμός προς τους συνανθρώπους μας, ο παράνομος χρηματισμός, η παραπαιδεία, η φοροδιαφυγή, ο τρόπος χρήσης και κατασπατάλησης των δημόσιων αγαθών, η πελατειακή σχέση των κομμάτων με τους ψηφοφόρους τους, η αναξιοπιστία της δημόσιας διοίκησης και της πολιτικής ζωής της ελληνικής κοινωνίας, και γενικά η κουλτούρα και η ροπή της κοινωνίας προς την διαφθορά.

Σύμφωνα με τον οικονομολόγο Αρίστο Δοξιάδη, αναλύοντας την σημερινή κατάσταση της ελληνικής οικονομίας, θεωρεί ότι πίσω από τα μακροοικονομικά μεγέθη και τους αριθμούς υπάρχουν συγκεκριμένα προϊόντα και υπηρεσίες που παράγονται και αγοράζονται. Πίσω από τα προϊόντα υπάρχουν άνθρωποι, σε νοικοκυριά και σε επιχειρήσεις, που αποφασίζουν να εργαστούν με συγκεκριμένους τρόπους, και να καταναλώσουν και να επενδύσουν. Και πίσω από τους ανθρώπους, υπάρχουν οι θεσμοί που στηρίζουν ή εμποδίζουν τις ενέργειές τους. Οι άνθρωποι έχουν επίσης κυρίαρχες νοοτροπίες, που καθοδηγούν την οικονομική τους συμπεριφορά. Ο συνδυασμός τεσσάρων μεγεθών: το δημοσιονομικό έλλειμμα για πολλά χρόνια, το δημόσιο χρέος που είναι σωρευτικό αποτέλεσμα της ροής των ετήσιων ελλειμμάτων, το έλλειμμα εξωτερικού εμπορίου, και το ποσοστό αποταμίευσης στο ΑΕΠ, είναι η αιτία της σημερινής οικονομικής κατάστασης της Ελλάδας. Μεγαλύτερη έμφαση δίνει στο έλλειμμα εξωτερικού εμπορίου και στο ποσοστό αποταμίευσης. Θεωρεί ότι τα τελευταία χρόνια η Ελλάδα έχει στραφεί πάρα πολύ σε υπηρεσίες του δημοσίου αλλά και σε ιδιωτικές υπηρεσίες, που όμως δεν είναι διεθνώς εμπορεύσιμες, καθώς οδηγούν κυρίως στην εισαγωγή και όχι στην εξαγωγή προϊόντων.

Η Ελλάδα έχει τους περισσότερους αυτοαπασχολούμενους σε επιχειρήσεις κάτω των 10 ατόμων από τις 27 χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Το 57% όσων απασχολούνται στη μη χρηματοοικονομική επιχειρηματική οικονομία, είναι είτε αυτοαπασχολούμενοι είτε σε επιχειρήσεις με λιγότερους από 10 απασχολούμενους. Στο σύνολο της οικονομίας το 35% του εργατικού δυναμικού είναι αυτοαπασχολούμενοι, το οποίο είναι μακράν το μεγαλύτερο ποσοστό στην Ε.Ε., αλλά και το δεύτερο υψηλότερο στον ΟΟΣΑ μετά την Τουρκία. Η κατανομή του εργατικού δυναμικού της Ελλάδας το 2007 ήταν: το 22,5% στους μεγάλους άνω των 250 απασχολούμενων μη εμπορεύσιμων κλάδων, όπως για παράδειγμα ΔΕΚΟ, Δημόσια Διοίκηση, τράπεζες, λιανεμπόριο και μόλις το 2,5% του εργατικού δυναμικού σε εμπορεύσιμους κλάδους άνω των 250 απασχολούμενων, όπως ναυτιλία, τουρισμός, μεταποίηση. Από την άλλη, το 52,2% του εργατικού δυναμικού της Ελλάδας είναι σε μη εμπορεύσιμους κλάδους κάτω των 250 απασχολούμενων, όπως φαρμακεία, κουρεία και γενικά οικογενειακές επιχειρήσεις, και το 22,7% του εργατικού δυναμικού σε εμπορεύσιμους κλάδους κάτω των 250 απασχολούμενων, πάλι μικρές οικογενειακές επιχειρήσεις.

Αυτά τα ποσοστά, κατά κύριο λόγο, σύμφωνα με τον Αρίστο Δοξιάδη, οφείλονται στους θεσμούς του σημερινού κράτους που βοηθούν να επιβιώσει η μικρή ιδιοκτησία εμποδίζοντας παράλληλα τη μεγέθυνση των επιχειρήσεων, αλλά και στη νοοτροπία που μας αποτρέπει από το να συνεργαζόμαστε. Είναι η επίδραση της πολιτικής που το κράτος διαμόρφωσε μέσα από ρυθμίσεις, ένα θεσμικό περιβάλλον που ώθησε τις επιχειρήσεις και τα πρόσωπα να φύγουν από κάθε τι που ήταν εκτεθειμένο σε διεθνή ανταγωνισμό. Έτσι η αυτοαπασχόληση, η μικροεργοδοσία και η οικογενειακή επιχείρηση είναι σταθερός και θεμελιακός θεσμός της οικονομικής μας οργάνωσης, και φυσικά ευνοεί και συντηρεί φαινόμενα όπως η φοροδιαφυγή καθώς είναι ευκολότερο για μία μικρή οικογενειακή επιχείρηση να φοροδιαφύγει από μία μεγάλη επιχείρηση. Επίσης σημαντικό ρόλο στο φαινόμενο της φοροδιαφυγής, παίζει και η νοοτροπία που μας αποτρέπει την συνεργασία καθώς είμαστε κοινωνία χαμηλής εμπιστοσύνης με χαμηλό κοινωνικό κεφάλαιο και με καιροσκοπική νοοτροπία με αποτέλεσμα να οδηγούμαστε σε συμπεριφορές μίζας και υπερκατανάλωσης (Αρίστος Δοξιάδης).

Παραθέτω ένα απόσπασμα, του Γιώργου Σεφέρη από τη συνομιλία του με τον Γιώργο Θεοτοκά το 1968: «Δεν μου φταίνε οι θεσμοί και τα πολιτικά συστήματα. Μου φταίει το δαιμόνιο που έχουμε να εξευτελίζουμε τον κάθε θεσμό και το κάθε σύστημα και να σκεπάζουμε τα κατώματά μας με ρητορείες». Σήμερα ο έλληνας πολίτης έχει χάσει πια την εμπιστοσύνη του στους θεσμούς της χώρας. Η αμφισβήτηση και η δυσπιστία του εξελίσσονται σε πεποίθηση. Η ανάκτηση αυτής της εμπιστοσύνης δεν επιτυγχάνεται με πολιτικά κηρύγματα ή ευχολόγια. Για την ανατροπή αυτού του γενικευμένου κλίματος απαιτούνται από τις πολιτικές ηγεσίες γενναίες πρακτικές που δημιουργούν θετικά προηγούμενα. Απαιτείται σύγκρουση με όλους εκείνους τους πολυμορφικούς ιδιοτελείς, οι οποίοι δεν αφήνουν να απελευθερωθούν οι υγιείς κοινωνικές και οικονομικές δυνάμεις της χώρας που τις εμποδίζουν να προσαρμοστούν στις νέες εξελίξεις, καθηλώνοντας τη χώρα σχεδόν στη στασιμότητα. Δεν επιτρέπουν στο νέο επιστημονικό δυναμικό να δημιουργήσει καινούργια οικονομικά γεγονότα, τα οποία θα φέρουν εργασία στους νέους και πόρους που θα στηρίξουν την οικονομική ανάπτυξη και την κοινωνική συνοχή (Αλ. Παπαδόπουλος, 2009).

5.3 ΠΑΡΑΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΦΟΡΟΔΙΑΦΥΓΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Η παραοικονομική δραστηριότητα αποτελεί μια βασική ιδιαιτερότητα της Ελληνικής οικονομίας σε σχέση με αυτές των άλλων κρατών μελών της ευρωπαϊκής Ένωσης, λόγω της εξαιρετικά μεγάλης έκτασης που έχει λάβει. Η Ελληνική παραοικονομική δραστηριότητα μαζί με τη φοροδιαφυγή, ευθύνονται σημαντικά για τα ιδιαίτερα υψηλά δημόσια ελλείμματα της Ελληνικής οικονομίας. Η παραοικονομία στην Ελλάδα εντοπίζεται κυρίως σε εισοδήματα που δε δηλώνονται στις φορολογικές αρχές ενώ αποκτώνται νόμιμα, όπως για παράδειγμα εισοδήματα από δεύτερη εργασία ή από εργασία ατόμων που λαμβάνουν επίδομα ανεργίας, προκαλώντας έτσι εκτεταμένη φοροδιαφυγή. Εντοπίζεται επίσης, σε εισοδήματα από παράνομες δραστηριότητες, όπως λαθρεμπόριο καυσίμων, ποτών, τσιγάρων και ναρκωτικών. Τοκογλυφία και παραεμπόριο όπως είναι το πλανόδιο εμπόριο από οικονομικούς μετανάστες, το στεγασμένο εμπόριο χωρίς έκδοση αντίστοιχων παραστατικών πώλησης και το μαύρο χρήμα από χρηματισμούς και διαφθορά. Τέλος, εντοπίζεται σε εισοδήματα από δραστηριότητες εκτός μηχανισμού αγοράς όπως η διάθεση ειδών παραγόμενων κατ' οίκον.

Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω στο κεφάλαιο της φοροδιαφυγής, η φοροδιαφυγή είναι η με οποιοδήποτε τρόπο παράνομη απόκρυψη φορολογητέας ύλης ενός φυσικού ή νομικού προσώπου, με απώτερο σκοπό την μείωση ή εξάλειψη της φορολογικής υποχρέωσης. Έχει εξελιχθεί σε συνεχώς αυξανόμενο φαινόμενο με αρνητικές συνέπειες στα δημόσια έσοδα, μειώνοντας παράλληλα τις κοινωνικές παροχές και δημιουργώντας φορολογική ανισότητα μεταξύ των φορολογούμενων. Οι φοροφυγάδες δρουν με διαφορετικούς τρόπους, ακολουθώντας την εξέλιξη της οικονομίας αλλά και τις εκάστοτε νομοθετικές διατάξεις. Παράλληλα η πολυνομία και η αναποτελεσματική διάρθρωση των ελεγκτικών μηχανισμών συμβάλλουν στην φοροδιαφυγή, και αποτελούν βασικό στόχο της παρέμβασης για την καταπολέμησή της. Η απόκρυψη εισοδήματος τείνει να εμφανίζεται υπό την δικαιολογία της κοινωνικής αδικίας απέναντι σε μεγάλους φοροφυγάδες. Συνεπώς, βασικός στόχος της καταπολέμησης της φοροδιαφυγής είναι η αύξηση των φορολογικών εσόδων μέσω της δίκαιης κατανομής των φορολογικών βαρών και η δημιουργία φορολογικής συνείδησης μεταξύ των φορολογουμένων.

Η φοροδιαφυγή εντοπίζεται τόσο στους άμεσους όσο και στους έμμεσους φόρους. Ο φόρος εισοδήματος, φυσικών και νομικών προσώπων, συγκεντρώνει ίσως τα υψηλότερα ποσοστά φοροδιαφυγής, ως άμεσος φόρος. Ειδικότερα η φοροδιαφυγή στη φορολογία εισοδήματος εστιάζεται σε: μισθωτές υπηρεσίες, όπως στις περιπτώσεις αδήλωτης κύριας εργασίας με την μορφή πρόσθετης αμοιβής (π.χ. bonus), στη δεύτερη παράλληλη αδήλωτη εργασία όπως για παράδειγμα ιδιαίτερα μαθήματα από διορισμένους καθηγητές.

Εστιάζεται σε ελεύθερους επαγγελματίες, όπως στις περιπτώσεις μη έκδοσης δελτίου παροχής υπηρεσιών, ή έκδοσης με αναγραφόμενο μικρότερο ποσό αμοιβής από το πραγματικό, ή έκδοσης από τρίτα πρόσωπα όπως για παράδειγμα αφανείς συνεργάτες, άσκηση ελεύθερου επαγγέλματος υπό τη μορφή μονοπρόσωπης Ε.Π.Ε.

Εστιάζεται σε γεωργικές επιχειρήσεις, όπως στις περιπτώσεις πώλησης αγροτικών προϊόντων χωρίς έκδοση φορολογικού παραστατικού, ή στη διόγκωση δαπανών με λήψη εικονικών τιμολογίων με στόχο τη λήψη επιστροφής του Φόρου Προστιθέμενης Αξίας (Φ.Π.Α.).

Εστιάζεται σε εισόδημα από ενοίκια, όπως στις περιπτώσεις μη κατάθεσης μισθωτηρίου συμβολαίου για απόκρυψη εισοδήματος ενοικίασης ακινήτου, ή δήλωσης ενοικίου μικρότερου από το πραγματικά εισπραττόμενο, ή μη δήλωσης δευτερευουσών κατοικιών ή λοιπών ιδιοχρησιμοποιούμενων ακινήτων ώστε να αποφεύγεται η φορολόγησή τους.

Εστιάζεται σε εισόδημα από εμπορικές επιχειρήσεις. Στις περιπτώσεις μη έκδοσης ή ανακριβούς έκδοσης φορολογικών στοιχείων, ή λήψης ανακριβών φορολογικών στοιχείων αγορών, δαπανών και υπηρεσιών, ή έκδοσης-λήψης πλαστών και εικονικών φορολογικών στοιχείων, με συνέπεια την αποφυγή καταβολής άμεσων φόρων, λόγω μη εμφάνισης ή μείωσης ακαθάριστων εσόδων ή λόγω αύξησης του κόστους πωληθέντων-παραχθέντων που έχουν σαν αποτέλεσμα τη μείωση των κερδών ή και την εμφάνιση ζημιών, και την αποφυγή καταβολής ή του συμψηφισμού των έμμεσων φόρων κυρίως στο Φ.Π.Α. Επίσης, στις περιπτώσεις υποτίμησης της αξίας των απογραφέντων ειδών ως και εμφάνισης αυξημένων ή πλαστών δαπανών με σκοπό τη μείωση των φορολογητέων κερδών. Τέλος, στις περιπτώσεις άσκησης παραεμπορίου, όπου

εκδηλώνεται με τη διάθεση παράνομων ειδών, τα οποία προέρχονται από τρίτες χώρες και εισάγονται ή διακινούνται εντός των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, είτε προέρχονται από επιχειρήσεις που δεν έχουν εκδώσει τα προβλεπόμενα νόμιμα παραστατικά. Οι χώροι που συνήθως λαμβάνει χώρα το παραεμπόριο είναι σε λαϊκές αγορές, σε παζάρια, σε εμπορικούς δρόμους και πεζόδρομους, καθώς και κοντά σε σταθμούς λεωφορείων και τρένων.

Επίσης, φοροδιαφυγή παρατηρείται σε εισοδήματα προερχόμενα από διάφορους τομείς εμπορικής δραστηριότητας όπως κατασκευών, τουρισμού και ψυχαγωγίας, π.χ. κέντρα διασκέδασης, και σε πολυεθνικές και offshore εταιρείες. Στον κατασκευαστικό τομέα, επιχειρήσεις ανέγερσης και πώλησης διαμερισμάτων δεν εμφανίζουν την πραγματική αξία των ακινήτων αλλά την αντικειμενική, με συνέπεια οι οικοδομικές επιχειρήσεις να φορολογούνται με χαμηλότερα κέρδη, ενώ οι αγοραστές να αποδίδουν αντίστοιχα μικρότερο τεκμήριο αγοράς και φόρο μεταβίβασης ακινήτου (Φ.Μ.Α.). Απασχολούμενοι στην οικοδομή μηχανικοί δηλώνουν μικρότερες αμοιβές από τις πραγματικά εισπραττόμενες. Τα φυσικά πρόσωπα που ανεγείρουν οικοδομή δηλώνουν ως δαπάνη ανέγερσης το ελάχιστο κόστος οικοδομής, με αποτέλεσμα να φορολογούνται με μικρότερο ποσό ανέγερσης, και οι απασχολούμενοι στην οικοδομή να δηλώνουν ως εισόδημα ή τα ελάχιστα καταβαλλόμενα ημερομίσθια ή να εκδίδουν απόδειξη παροχής υπηρεσιών για ποσό ίσο με το προβλεπόμενο στο ελάχιστο κόστος οικοδομής.

Στις τουριστικές επιχειρήσεις όπου παρατηρείται μέθοδος διπλών συμβολαίων με συμβόλαια μεταξύ των ξενοδοχειακών και τουριστικών επιχειρήσεων, εξωτερικού και εσωτερικού, προκειμένου να εμφανίσουν μικρότερα έσοδα από τις παρεχόμενες υπηρεσίες, και μέρος των εσόδων που έχουν αποκρυφτεί, να παραμένουν σε λογαριασμούς στο εξωτερικό. Επίσης μη έκδοση ή ανακριβής έκδοση φορολογικών στοιχείων από την παροχή υπηρεσιών και τις παρεπόμενες ξενοδοχειακές υπηρεσίες όπως για παράδειγμα παροχή θαλάσσιων σπορ ψυχαγωγίας, εκμετάλλευση ομπρελών παραλίας, καθώς και υπηρεσιών καλλωπισμού. Πολλές από τις παραπάνω υπηρεσίες εμφανίζονται ως υπηρεσίες πακέτου, ενώ στην πραγματικότητα εισπράττεται ιδιαίτερο τίμημα το οποίο και δεν εμφανίζεται. Στις πολυεθνικές επιχειρήσεις παρατηρείται φοροδιαφυγή μέσω της πρακτικής των υπερτιμολογήσεων και των υποτιμολογήσεων.

Ειδικότερα το transfer pricing στοχεύει στη συρρίκνωση της φορολογικής επιβάρυνσης ενός πολυεθνικού ομίλου μέσω του καθορισμού μη πραγματικών τιμών των μεταξύ τους συναλλαγών. Επίσης, φοροδιαφυγή παρατηρείται μέσω των διογκούμενων δαπανών και των αυξημένων ποσοστών δικαιωμάτων που τιμολογούνται μεταξύ των εταιριών του ομίλου. Στις offshore εταιρείες οι οποίες ιδρύονται με στόχο την απόκρυψη εσόδων και κερδών από παράνομες δραστηριότητες, όπως για παράδειγμα ξέπλυμα μαύρου χρήματος, λαθρεμπόριο όπλων, ναρκωτικών, και τη μικρότερη δυνατή φορολογική επιβάρυνση και κατ' επέκταση την απαλλαγή φορολογίας από τη χώρα της μόνιμης διαμονής τους.

Εκτός του φόρου εισοδήματος αυξημένη φοροδιαφυγή εντοπίζεται στον Φ.Π.Α., σε ειδικούς φόρους κατανάλωσης, δασμούς και τέλη. Μία τέτοια κατηγορία είναι τα ενεργειακά προϊόντα και ο ειδικός φόρος κατανάλωσης. Έτσι, εκτεταμένο λαθρεμπόριο και φοροδιαφυγή παρατηρείται στον τομέα των υγρών καυσίμων, είτε με παράνομη εισαγωγή και διακίνηση καυσίμων είτε με νόθευση αυτών. Στον τομέα των επιχειρήσεων διάθεσης αλκοολούχων ποτών, όπως για παράδειγμα μπαρ, κέντρα διασκέδασης, καφετέριες και ταβέρνες, κυρίως μέσω λαθραίων και νοθευμένων αλκοολούχων ποτών. Στον τομέα καπνοβιομηχανικών προϊόντων μέσω λαθραίας εισαγωγής, διακίνησης και διάθεσης προϊόντων καπνού.

Οι συνηθέστεροι τρόποι φοροδιαφυγής στον Φ.Π.Α. που παρατηρούνται είναι αγορές και πωλήσεις χωρίς έκδοση ή ανακριβή έκδοση παραστατικών. Έκδοση και λήψη πλαστών ή εικονικών φορολογικών στοιχείων και καταχώρηση αυτών στα τηρούμενα βιβλία. Καταχώρηση αυξημένων δαπανών με σκοπό την επιστροφή, την έκπτωση και τον συμψηφισμό του Φ.Π.Α.. Διακίνηση και τιμολόγηση εμπορευμάτων από χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης με πλαστά παραστατικά ή με ανύπαρκτες εταιρείες ή εμφάνιση συναλλαγών από τρίτες χώρες ως δήθεν ενδοκοινοτικές. Έκπτωση Φ.Π.Α. για δαπάνες που δεν αναγνωρίζονται ή για πράξεις για τις οποίες δεν παρέχεται δικαίωμα έκπτωσης. Παρατηρείται επίσης στον ενδοκοινοτικό Φ.Π.Α., η οργανωμένη απάτη διαδοχικών συναλλαγών που οδηγούν στην μη καταβολή Φ.Π.Α. ή την αδικαιολόγητη απαίτηση επιστροφής του Φ.Π.Α.. Φαινόμενα φοροδιαφυγής παρατηρούνται και στη μη απόδοση άλλων φόρων, όπως για παράδειγμα μη υποβολής δήλωσης Φ.Μ.Υ. και παρακρατούμενων φόρων, καθώς και στη φορολογία κεφαλαίου, όπως για παράδειγμα

φόροι μεταβίβασης ακινήτων, κληρονομιάς, δωρεών και γονικών παροχών και φόρος ακίνητης περιουσίας. Η τελευταία συνδέεται με τη διαφορά μεταξύ πραγματικής και δηλούμενης αξίας ακινήτων ειδικά σε περιοχές που δεν έχουν ακόμη ενταχθεί στο σύστημα αντικειμενικού προσδιορισμού των αξιών και προσδιορίζονται με συγκριτικά στοιχεία.

5.4 ΚΡΙΣΗ ΑΞΙΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Το πρόβλημα των αξιών στην Ελλάδα σχετίζεται με το επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης. Με βάση τον Eucken μπορούμε να πούμε, ότι βρισκόμαστε στη φάση της πρωταρχικής συσσώρευσης, διότι είμαστε η πρώτη, το πολύ δεύτερη γενιά, που εισήλαμε από την στατική αγροτική οικονομία στη δυναμική καπιταλιστική οικονομία, χωρίς να αφομοιώσουμε πλήρως το πνεύμα της, για μια παραγωγική οικονομία και αξιοκρατική κοινωνία. Χαρακτηριστικό γνώρισμα της πρώτης φάσης της οικονομικής ανάπτυξης είναι οι οικογενειακές μικρομεσαίες επιχειρήσεις με δυνατότητες γενικευμένης διαφθοράς, όπως φοροδιαφυγή και δωροδοκίες σε σύγκριση με τις μεγάλες ανώνυμες εταιρίες των παλαιών αναπτυγμένων κρατών. Στις αναπτυγμένες κοινωνίες με τις μεγάλες ανώνυμες επιχειρήσεις δεν μπορεί να υπάρξει γενικευμένη διαφθορά σ' αυτόν τον βαθμό. Και εκείνες βέβαια δεν είναι κοινωνίες αγγέλων. Και εκεί υπάρχει μεταφορά κερδών μέσω υποτιμολογήσεων και υπερτιμολογήσεων στις εσωτερικές συναλλαγές τους, όπως και διαπλοκή οικονομικών και πολιτικών συμφερόντων, που περιορίζονται όμως στα υψηλά κλιμάκια. Σε όλες τις βιομηχανικές χώρες η τεχνολογική εξέλιξη, χωρίς αντίστοιχη μείωση του χρόνου εργασίας, ώστε να υπάρξει πλήρης απασχόληση, δημιούργησε χρόνια ανεργία. Η ανεργία αντιμετωπίστηκε παντού για κοινωνικούς και πολιτικούς λόγους με την κοινωνική πολιτική και την αύξηση των κρατικών δαπανών.

Στην Ελλάδα με συγκριτικά μεγαλύτερο το πρόβλημα της ανεργίας υπήρξε μεγάλη διόγκωση του δημόσιου τομέα με τη δημιουργία πελατειακών σχέσεων μεταξύ πολιτικών και πολιτών. Από τη μια υπήρχε πίεση των πολιτών για προσλήψεις στο δημόσιο και από την άλλη ικανοποίηση των αιτημάτων τους από τους πολιτικούς υπό την πίεση της επανεκλογής τους.

Η Ελλάδα αναπτύχθηκε στην εποχή του μονοπωλιακού καπιταλισμού περισσότερο με εξωτερικές δυνάμεις, κυρίως τον τουρισμό και το ξένο κεφάλαιο. Πολλές ξένες επιχειρήσεις εντάσεως εργασίας εγκαταστάθηκαν τις πρώτες δεκαετίες μετά τον 2ο Παγκόσμιο Πόλεμο στην Ελλάδα λόγω του φθηνότερου κόστους εργασίας. Για τους ίδιους λόγους τα τελευταία χρόνια στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης πολλές ελληνικές επιχειρήσεις μετεγκαταστάθηκαν στις γειτονικές χώρες και επέτειναν το πρόβλημα της ανεργίας και των επακόλουθων συμπεριφορών. Το εισηγμένο καταναλωτικό πρότυπο δημιούργησε από μια φτωχή κοινωνία με καταπιεστική πολιτική εξουσία, σε σχετική αύξηση της ευημερίας και τον εκδημοκρατισμό της χώρας, μια διεκδικητική κοινωνία, όπου ο δημόσιος τομέας κατάφερε να αμείβεται καλύτερα από τον ιδιωτικό.

Η αστικοποίηση για οικονομικούς και πολιτικούς λόγους, που σε τελευταία ανάλυση ήταν οικονομική, έφερε τη χαλάρωση των ηθικών ελέγχων. Όλοι αυτοί οι οικονομικοί παράγοντες μαζί, οδήγησαν σε μια ηθική του εύκολου πλουτισμού και της αύξησης της κατανάλωσης με κάθε μέσο, σε ευημερία με την καταχρέωση του κράτους και των νοικοκυριών. Η κυβέρνηση μπορεί να προωθήσει θεσμικές αλλαγές, δεν έχει όμως την παντοδυναμία να αλλάξει το οικονομικό πνεύμα του λαού, όπως αναφέρει ο Schüller. Η πολιτική εξουσία μπορεί να μετριάσει το πρόβλημα της φοροδιαφυγής και της διαφθοράς με θεσμικά μέτρα και ελέγχους μέχρι ενός σημείου. Η νοοτροπία όμως είναι ενδογενής μεταβλητή της οικονομικής ανάπτυξης και έχει βαθιές ρίζες. Στη νοοτροπία αυτή υπόκεινται όλοι, πολιτικοί και λαός. Η εκδήλωση της οικονομικής κρίσης υπήρξε ο καταλύτης που ταρακούνησε τους πολιτικούς και την κοινωνία. Ακόμη όμως και αν η πολιτική εξουσία έχει πλέον τη βούληση να πατάξει τη γενικευμένη διαφθορά και διαπλοκή, έχει να αντιμετωπίσει τις αντιστάσεις μιας μερίδας του κρατικού μηχανισμού και μιας μερίδας των πολιτών, που ευνοούνται από την υπάρχουσα κατάσταση.

5.5 ΤΑ ΣΗΜΑΝΤΙΚΟΤΕΡΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

5.5.1 ΑΝΕΠΑΡΚΕΙΣ ΘΕΣΜΟΙ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΣ

Ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα της ελληνικής οικονομίας είναι η έλλειψη ποιοτικών θεσμών, νομοθετικών, ρυθμιστικών και εκτελεστικών πλαισίων, για τον κατάλληλο έλεγχο των οικονομικών δραστηριοτήτων των επιχειρήσεων και των πολιτών. Η ανεπάρκεια των θεσμών οδηγεί σε στρεβλώσεις των κινήτρων στην οικονομία, στην κακή κατανομή του υπάρχοντος πλούτου και στην απώλεια ενός σημαντικού μέρους του παραγωγικού δυναμικού της χώρας. Πιο συγκεκριμένα τα τρία μεγάλα θεσμικά προβλήματα της ελληνικής οικονομίας είναι: οι ανεπαρκείς θεσμοί ιδιοκτησίας, η ύπαρξη διαφθοράς στη δημόσια διοίκηση, και οι ανεπαρκείς χρηματοοικονομικοί θεσμοί.

Οι θεσμοί ιδιοκτησίας είναι οι κανόνες με τους οποίους λειτουργεί μια κοινωνία [North and Thomas (1973), North (1981), Acemoglu, Johnson and Robinson (2005)]. Σε όλες τις κοινωνίες, οι πολίτες συνήθως δρουν με απώτερο σκοπό τη μεγιστοποίηση της προσωπικής ωφέλειας ή του κέρδους τους. Χωρίς την ύπαρξη θεσμών ιδιοκτησίας, αυτή η μεγιστοποίηση μπορεί να πάρει τη μορφή εξαναγκαστικών και βίαιων δραστηριοτήτων, όπως πόλεμοι, κλοπές. Η ύπαρξη κατάλληλων θεσμών ωθεί ή δίνει κίνητρα στους πολίτες να μεγιστοποιήσουν την ωφέλεια και το κέρδος τους με τρόπους που στοχεύουν στην ευημερία ολόκληρης της κοινωνίας. Οι θεσμοί ιδιοκτησίας εξασφαλίζουν ότι ο κάθε πολίτης έχει τη δυνατότητα να συμμετέχει σε οικονομικές δραστηριότητες και να αποκτήσει προσωπική περιουσία. Οι καρποί της οικονομικής δραστηριότητας του πολίτη προστατεύονται με διαφανείς νόμους που εφαρμόζονται αποτελεσματικά από το κράτος. Οπότε η ύπαρξη δυνατών θεσμών ιδιοκτησίας εγγυάται την προστασία του πολίτη από καταναγκαστική αρπαγή της περιουσίας του από άλλες ίσως ισχυρότερες κοινωνικές ομάδες και από το ίδιο το κράτος. Μερικά παραδείγματα θεσμών ιδιοκτησίας είναι ένα δίκαιο και ανεξάρτητο δικαστικό σύστημα, το οποίο, ανάμεσα στα άλλα, εγγυάται τη σωστή τήρηση συμφωνιών και συμβολαίων, ένα αποτελεσματικό νομοθετικό πλαίσιο και μία εκτελεστική εξουσία που εφαρμόζει σωστά τους νόμους.

Οι θεσμοί ιδιοκτησίας μιας χώρας θεωρούνται καλοί όταν παρέχουν προστασία σε ένα μεγάλο μέρος του κοινωνικού συνόλου [Acemoglu, Johnson and Robinson (2005)]. Η μορφή των οικονομικών δραστηριοτήτων σε μια χώρα καθορίζει αν η επιδίωξη του προσωπικού κέρδους ή της προσωπικής ωφέλειας από κάθε πολίτη είναι εποικοδομητική ή επιζήμια για την υπόλοιπη κοινωνία. Πιο συγκεκριμένα, η επιδίωξη του κέρδους μέσω της καινοτομίας, της επιχειρηματικότητας και της επένδυσης ωφελεί ολόκληρη την κοινωνία και όχι μόνο τα άτομα που εμπλέκονται στις συγκεκριμένες δραστηριότητες. Είναι γνωστό ότι η καινοτομία ή η έρευνα μπορεί να αποτελέσει βάση και να δώσει έναυσμα για περαιτέρω καινοτομία, κάτι για το οποίο ο αρχικός καινοτόμος δεν ανταμείβεται πλήρως. Έτσι τα οφέλη από την καινοτομία διαχέονται σε ολόκληρο το κοινωνικό σύνολο [Aghion and Howitt (2005)]. Επίσης, η δημιουργική επιχειρηματική δραστηριότητα οδηγεί σε νέες θέσεις εργασίας και στην παραγωγή προϊόντων που είναι χρήσιμα στους καταναλωτές. Έτσι τα οφέλη από τη δημιουργική επιχειρηματικότητα διαχέονται σε ολόκληρη την κοινωνία.

Ένας βασικός ρόλος των σωστών θεσμών ιδιοκτησίας είναι να ωθήσουν τους πολίτες προς εποικοδομητικές οικονομικές δραστηριότητες, δηλαδή να αξιοποιήσουν προς όφελος ολόκληρης της κοινωνίας τη φυσική τάση του κάθε πολίτη να μεγιστοποιήσει το προσωπικό του κέρδος. Καθώς οι δυνατοί θεσμοί ιδιοκτησίας προσφέρουν προστασία από αρπαγή του πλούτου, αποθαρρύνουν τους πολίτες από το να ασχοληθούν με αρπακτικές ή καταναγκαστικές δραστηριότητες. Σε χώρες με δυνατά θεσμικά πλαίσια τα οφέλη από αρπακτικές δραστηριότητες είναι περιορισμένα, κάτι που δίνει κίνητρο στους πολίτες να στρέψουν την προσοχή τους σε πιο κοινωνικά εποικοδομητικούς τομείς. Επομένως, ένας από τους σημαντικότερους τρόπους μέσω των οποίων η ποιότητα των θεσμών ιδιοκτησίας επηρεάζει την οικονομική ανάπτυξη και ευημερία μιας χώρας είναι η κατανομή του ταλέντου (Murphy, Shleifer and Vishny 1991, 1993; Acemoglu, 1995).

Σε χώρες με αδύναμα θεσμικά πλαίσια ο πιο εύκολος τρόπος οικονομικής επιτυχίας και καταξίωσης είναι συχνά η αρπαγή πλούτου από άλλους πολίτες παρά η δημιουργία καινούργιου πλούτου. Μερικές συνηθισμένες μέθοδοι αρπαγής είναι η λεηλασία του κράτους, η λεηλασία άλλων κρατών μέσω πολέμων και η υποδούλωση άλλων κοινωνικών ομάδων μέσω απαλλοτριώσεων ή εξοντωτικής και καταχρηστικής

φορολογίας. Ως αποτέλεσμα, η σπατάλη ενός μεγάλου μέρους του ταλέντου και ανθρώπινου δυναμικού που υπάρχει σε μια χώρα οδηγεί στη μείωση της οικονομικής ευημερίας και την επιβράδυνση της οικονομικής ανάπτυξης. Από την άλλη πλευρά, ποιοτικοί θεσμοί ιδιοκτησίας δίνουν κίνητρα στα ικανότερα και πιο παραγωγικά μέλη της κοινωνίας να στραφούν σε κοινωνικά εποικοδομητικές δραστηριότητες, οι οποίες πέρα από τους συμμετέχοντες ωφελούν ολόκληρη την κοινωνία. Σε ένα δυνατό θεσμικό πλαίσιο, ο πιο εύκολος τρόπος οικονομικής επιτυχίας και καταξίωσης είναι η δημιουργική επιχειρηματικότητα, η καινοτομία και άλλες δραστηριότητες που ωφελούν ολόκληρο το κοινωνικό σύνολο.

Ένα από τα μεγάλα προβλήματα της ελληνικής οικονομίας είναι η απουσία ποιοτικών θεσμών ιδιοκτησίας. Ένας δείκτης που συχνά χρησιμοποιείται για τη μέτρηση της ποιότητας των θεσμών ιδιοκτησίας μιας χώρας είναι ο Δείκτης του Νόμου της Παγκόσμιας Τράπεζας (World Bank Rule of Law Indicator). Το 2010 ο συγκεκριμένος δείκτης για την Ελλάδα ήταν 0,62. Έτσι, σύμφωνα με αυτόν τον δείκτη ανάμεσα στις χώρες του ΟΟΣΑ²⁷ η Ελλάδα κατέχει την προτελευταία θέση, μία θέση πάνω από την Ιταλία. Αυτό το σκορ είναι ιδιαίτερα χαμηλό εάν το συγκρίνουμε με χώρες λιγότερο ανεπτυγμένες όπως είναι η Ουγγαρία, η Σλοβενία, η Εσθονία και η Πολωνία, καθώς το κατά κεφαλή ΑΕΠ της Ελλάδας το 2010 ήταν \$27.310,680, σημαντικά υψηλότερο από το κατά κεφαλή ΑΕΠ της Ουγγαρίας \$13.023,858, της Σλοβενίας \$23.648,371, της Εσθονίας \$14.404,735 και της Πολωνίας \$12.322,773. Αυτό αποτελεί μια ένδειξη για το σοβαρό έλλειμμα θεσμών ιδιοκτησίας που υπάρχει στην Ελλάδα σε σχέση με χώρες που βρίσκονται σε παρόμοιο εισοδηματικό επίπεδο. Το αντίθετο συμβαίνει βέβαια αν συγκρίνουμε την Ελλάδα με την Ιταλία.

5.5.2 ΔΙΑΦΘΟΡΑ ΣΤΗΝ ΔΗΜΟΣΙΑ ΔΙΟΙΚΗΣΗ

Ένα πρόβλημα που συνδέεται με την ύπαρξη αδύναμων θεσμών ιδιοκτησίας είναι η διαφθορά στον δημόσιο τομέα, δηλαδή η κατάχρηση δημόσιων θέσεων και πολιτικής δύναμης για προσωπικό κέρδος. Στις σύγχρονες οικονομίες ο κρατικός τομέας

²⁷ Ο **Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης** (OECD) είναι ένας διεθνής οργανισμός των αναπτυγμένων χωρών που υποστηρίζουν τις αρχές της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας και της οικονομίας της ελεύθερης αγοράς. Δημιουργήθηκε το 1948 ως **Οργανισμός Ευρωπαϊκής Οικονομικής Συνεργασίας** (OEEC).

διαδραματίζει πολύ σημαντικό ρόλο και διαχειρίζεται πολύ σημαντικά χρηματικά ποσά. Για παράδειγμα, το φορολογικό εισόδημα του κράτους ως ποσοστό του ΑΕΠ τείνει να μεγαλώνει όσο η χώρα αναπτύσσεται περισσότερο. Για αυτόν το λόγο, η ύπαρξη μιας αποτελεσματικής δημόσιας διοίκησης και κρατικών λειτουργιών που δρουν σύμφωνα με το δημόσιο συμφέρον είναι ένας απαραίτητος πυλώνας για την οικονομική ανάπτυξη και ευημερία [Besley and Persson (2009)]. Η διαφθορά συχνά συνδέεται με την ύπαρξη ενός υπερβολικά πολύπλοκου νομοθετικού, ρυθμιστικού ή φορολογικού πλαισίου σε μία οικονομία. Όταν οι πολίτες ή οι εταιρείες αδυνατούν να ανταποκριθούν στους κανόνες του κράτους, επειδή αυτοί οι κανόνες είναι εξαιρετικά δυσβάστακτοι, ωθούνται σε ανορθόδοξες μεθόδους, όπως η δωροδοκία δημόσιων λειτουργιών για να αποφύγουν τους κανόνες. Έτσι, η πολυπλοκότητα των κρατικών κανόνων έχει ως αρνητικό αποτέλεσμα την αύξηση της διαφθοράς, καθώς ωθούν περισσότερες εταιρείες να καταφύγουν στην παραοικονομία για να αποφύγουν τελείως τους κρατικούς κανόνες (Djankov, 2002). Γενικά, χώρες που είναι περισσότερο ανεπτυγμένες οικονομικά έχουν πιο απλοποιημένα νομοθετικά και ρυθμιστικά πλαίσια.

Η πολυπλοκότητα των κρατικών κανόνων μπορεί να δημιουργήσει ευκαιρίες για προσωπικό πλουτισμό των κρατικών λειτουργιών μέσω του χρηματισμού και της διαφθοράς, καθώς οι εμπλεκόμενοι πολίτες και εταιρείες θα αδυνατούν να ανταποκριθούν στο νομοθετικό πλαίσιο χωρίς τη χρήση ανορθόδοξων μεθόδων. Αυτό αυξάνει το κόστος της επιχειρηματικής δραστηριότητας και το αυξημένο κόστος μεταφέρεται στους καταναλωτές με τη μορφή υψηλότερων τιμών ή μειωμένης ποιότητας των παρεχόμενων προϊόντων και υπηρεσιών. Η διαφθορά έχει ποικίλες αρνητικές επιδράσεις πάνω στην οικονομική ευημερία μιας χώρας. Η διαφθορά, συνδυαζόμενη και με την πολυπλοκότητα των κρατικών κανόνων αποθαρρύνει τις επενδύσεις, μειώνει τις καινούργιες θέσεις εργασίας και αυξάνει τις τιμές των παρεχόμενων προϊόντων. Επίσης, η διαφθορά δημιουργεί σημαντικές στρεβλώσεις στην κατανομή του ταλέντου στην οικονομία [Acemoglu (1995)]. Λόγω των ευκαιριών για προσωπικό πλουτισμό που παρουσιάζονται στο δημόσιο τομέα, πολλοί από τους ικανότερους πολίτες της χώρας στρέφονται προς δημόσιες θέσεις που μπορούν να τους παρέχουν τρόπους επίτευξης προσωπικού πλουτισμού. Έτσι ένα μέρος του ανθρώπινου δυναμικού της χώρας σπαταλείται σε κοινωνικά επιζήμιες δραστηριότητες, ενώ θα μπορούσε να είχε χρησιμοποιηθεί σε κοινωνικά εποικοδομητικούς τομείς.

Γενικά, υψηλότερη διαφθορά οδηγεί σε μείωση του ρυθμού οικονομικής ανάπτυξης σε μία χώρα (Mauro, 1995). Η διαφθορά στο δημόσιο τομέα αποτελεί σημαντικό πρόβλημα για την ελληνική οικονομία. Ένας δείκτης που συχνά χρησιμοποιείται για τη μέτρηση της διαφθοράς στον δημόσιο τομέα είναι ο Δείκτης Διαφθοράς της Οργάνωσης Διεθνούς Διαφάνειας²⁸ (Corruption Perceptions Index of Transparency International). Το 2011 από σύνολο 182 χωρών η Ελλάδα κατέχει την 80^η θέση, και το σκορ του συγκεκριμένου δείκτη για την Ελλάδα ήταν 3,4, με κλίμακα από 0 (= πολύ υψηλά ποσοστά διαφθοράς) έως 10 (= πολύ χαμηλά ποσοστά διαφθοράς). Σκορ ιδιαίτερα χαμηλό, δεδομένου ότι είναι χαμηλότερο από χώρες όπως Ρουμανία, Λετονία και Εσθονία, καθώς το κατά κεφαλή ΑΕΠ της Ελλάδας το 2010 ήταν \$27.310,680, σημαντικά υψηλότερο από το κατά κεφαλή ΑΕΠ της Ρουμανίας \$7.542,252, της Λετονίας \$10.680,487 και της Εσθονίας \$14.404,735. Αυτό αποτελεί μια ένδειξη για το σοβαρό πρόβλημα διαφθοράς και διάβρωσης του δημόσιου τομέα που υπάρχει στην Ελλάδα. Μία παράμετρος που έχει άμεση σχέση με τη διαφθορά είναι η ποιότητα και αποτελεσματικότητα της διακυβέρνησης μιας χώρας. Η διαφθορά διαβρώνει τις δημόσιες υπηρεσίες και οργανισμούς και μειώνει την ποιότητα των υπηρεσιών που παρέχουν (αν και η ποιότητα διακυβέρνησης εξαρτάται και από αρκετούς άλλους παράγοντες εκτός της διαφθοράς). Ένας δείκτης που συχνά χρησιμοποιείται για τη μέτρηση της ποιότητας διακυβέρνησης είναι ο Δείκτης Αποτελεσματικότητας Διακυβέρνησης της Παγκόσμιας Τράπεζας (World Bank Government Efficiency Indicator). Το 2010 ο συγκεκριμένος δείκτης για την Ελλάδα ήταν 0,52, σκορ ιδιαίτερα χαμηλό σε σύγκριση με τις παραπάνω χώρες (Εσθονία, Ουγγαρία, Σλοβενία, Πολωνία) με χαμηλότερο κατά κεφαλή ΑΕΠ από την Ελλάδα.

5.5.3 ΑΔΥΝΑΜΟΙ ΧΡΗΜΑΤΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΙ ΘΕΣΜΟΙ

Το χρηματοοικονομικό σύστημα είναι πολύ σημαντικός φορέας για την οικονομική ανάπτυξη και ευημερία μιας χώρας. Τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα διευκολύνουν τη ροή κεφαλαίων από πολίτες που έχουν τη δυνατότητα της αποταμίευσης, προς πολίτες

²⁸ Η «Διεθνής Διαφάνεια» είναι σωματείο μη κερδοσκοπικό και μη κυβερνητικό και λειτουργεί στα πλαίσια των νόμων του Ελληνικού κράτους και συγκεκριμένα του Αστικού Κώδικα. Έχει ως σκοπό να σταματήσει η εγκληματική αδιαφορία απέναντι σε θέματα διαφάνειας και λειτουργίας των θεσμών που επιτρέπει να γεννάται δικαίως στην κοινή γνώμη η αντίληψη της διαφθοράς και της σήψης. Στόχος είναι η αποκατάσταση των θεσμών και η καταπολέμηση της διαφθοράς καθώς και η άσκηση της εξουσίας με ήθος και διαφάνεια.

που έχουν τη δυνατότητα της σωστής επένδυσης και χρησιμοποίησης των κεφαλαίων. Με αυτόν τον τρόπο, ένα καλό χρηματοοικονομικό σύστημα είναι σημαντικό για την καινοτομία, την επιχειρηματική δραστηριότητα και τη δημιουργία καινούργιων θέσεων εργασίας σε μια οικονομία. Χωρίς μια ποιοτική χρηματοπιστωτική υποδομή, πολλοί ικανοί πολίτες με δημιουργικές επιχειρηματικές ιδέες αλλά χωρίς δικά τους κεφάλαια θα ήταν αποκλεισμένοι από την αγορά λόγω της έλλειψης χρηματοδότησης. Επίσης, πολλοί πολίτες με μεγάλα δικά τους κεφάλαια αλλά χωρίς επιχειρηματικές ικανότητες και ιδέες θα είχαν περιορισμένες επενδυτικές δυνατότητες. Οι χρηματοοικονομικοί θεσμοί είναι ένας ακρογωνιαίος λίθος για τη σωστή λειτουργία του χρηματοπιστωτικού συστήματος μιας χώρας. Πιο συγκεκριμένα, ένας πιστωτής που παρέχει ένα δάνειο σε μια επιχείρηση ή έναν ιδιώτη είναι ευάλωτος σε αρπακτική συμπεριφορά από τον δανειζόμενο. Αφού ο δανειζόμενος λάβει το δάνειο, μπορεί να προσπαθήσει να το χρησιμοποιήσει για ανάρμοστους σκοπούς που δεν προβλέπονται από την αρχική συμφωνία με τον πιστωτή ή και να ιδιοποιηθεί το ποσό του δανείου για προσωπικό πλουτισμό.

Για αυτόν το λόγο, η παρουσία ενός κατάλληλου νομοθετικού και εκτελεστικού πλαισίου είναι απαραίτητη για την τήρηση των συμβολαίων ανάμεσα σε πιστωτές και δανειζόμενους. Μόνο όταν οι πιστωτές έχουν εμπιστοσύνη στους χρηματοοικονομικούς θεσμούς αποφασίζουν να δώσουν σημαντικά δάνεια και υπάρχει ικανοποιητικό επίπεδο χρηματοπιστωτικής δραστηριότητας σε μία χώρα (Djankov, McLiesh and Shleifer, 2007). Με παρόμοιο τρόπο, ένας επενδυτής που παρέχει κεφάλαια σε μια επιχείρηση με τη μορφή της αγοράς μετοχών είναι ευάλωτος σε αρπακτική συμπεριφορά από τους μεγαλομετόχους ή τη διοίκηση της εταιρείας. Καθώς οι μεγαλομέτοχοι ή τα στελέχη μιας επιχείρησης είναι αυτοί που λαμβάνουν τις σημαντικές διαχειριστικές αποφάσεις, έχουν την υποθετική δυνατότητα να προχωρήσουν σε κατάχρηση της εξουσίας τους, προσπαθώντας να αποκομίσουν προσωπικά οφέλη από τα κεφάλαια των μικρομετόχων. Για αυτόν το λόγο, η παρουσία ενός κατάλληλου νομοθετικού και ρυθμιστικού πλαισίου είναι απαραίτητη για τη δυνατότητα χρηματοδότησης επιχειρήσεων από επενδυτές. Μόνο όταν οι επενδυτές έχουν εμπιστοσύνη στους χρηματοοικονομικούς θεσμούς αποφασίζουν να προχωρήσουν σε σημαντική χρηματοδότηση επιχειρήσεων μέσω αγοράς μετοχών (Shleifer and Wolfenzon, 2002).

Οι σχετικά αδύναμοι χρηματοοικονομικοί θεσμοί αποτελούν πρόβλημα για την ελληνική οικονομία. Για παράδειγμα, το 1998 οι La Porta et al. (1998) μέτρησαν το βαθμό προστασίας των πιστωτών σε διάφορες χώρες. Ο βαθμός νομικής προστασίας στην Ελλάδα είναι 1,0. Αυτό το σκορ είναι χαμηλό, αλλά κατά ένα μέρος οφείλεται στο γεγονός ότι η Ελλάδα έχει ένα νομικό σύστημα γαλλικής προέλευσης. Θεσμοί γαλλικής προέλευσης συνδέονται με σημαντικά χαμηλότερο μέσο βαθμό προστασίας των πιστωτών, πιο συγκεκριμένα, με μέσο βαθμό προστασίας 1,58 σε σύγκριση με θεσμούς αγγλικής προέλευσης που έχουν μέσο βαθμό προστασίας 3,11 (La Porta, 1998).

Όμως, ο βαθμός νομικής προστασίας των πιστωτών στην Ελλάδα είναι χαμηλότερος ακόμα και από το μέσο όρο του βαθμού προστασίας στις χώρες με θεσμούς γαλλικής προέλευσης. Επίσης, η Ελλάδα έχει χαμηλό βαθμό σε αρκετές κατηγορίες προστασίας επενδυτών και μικρομετόχων (La Porta, 1998). Μία από τις συνέπειες της αδυναμίας των χρηματοοικονομικών θεσμών στην Ελλάδα είναι η υψηλή συγκέντρωση ιδιοκτησίας στις ελληνικές επιχειρήσεις. Στη μέση ελληνική επιχείρηση το μερίδιο ιδιοκτησίας των τριών μεγαλύτερων μετόχων είναι 67%, που είναι υψηλότερο από τον μέσο όρο του 54% στις χώρες με θεσμούς γαλλικής προέλευσης, και υψηλότερο από τον μέσο όρο του 43% στις χώρες με θεσμούς αγγλικής προέλευσης. Όλα τα παραπάνω αποτελούν ενδείξεις για τη σχετική αδυναμία των χρηματοοικονομικών θεσμών στην Ελλάδα.

Τέλος, η βελτίωση των θεσμών σε μία χώρα είναι ένας εξαιρετικά δύσκολος στόχος, επειδή οι θεσμοί είναι μακροπρόθεσμες μεταβλητές που συνήθως αλλάζουν πολύ αργά. Επίσης, η αδυναμία των θεσμών συχνά αποτελεί πολιτικοοικονομικό φαινόμενο. Ενώ η αδυναμία των θεσμών είναι επιβλαβής για τη γενική οικονομική ευημερία μιας χώρας μπορεί να είναι επωφελής για σχετικά μικρές, αλλά πολιτικά οργανωμένες, κοινωνικές ομάδες που αντιτάσσονται στη βελτίωση των θεσμών. Οπότε, η μεταβολή του θεσμικού πλαισίου μιας χώρας απαιτεί την ύπαρξη ισχυρών κοινωνικοπολιτικών συμμαχιών που θα πιέσουν προς αυτή την κατεύθυνση. Από αυτή την άποψη, σε χώρες με ανεπαρκείς θεσμούς, μια οικονομική ύφεση μία προσωρινή αρνητική απόκλιση του ΑΕΠ από το δυνητικό ΑΕΠ μπορεί να αποτελέσει μία ευκαιρία για θεσμική βελτίωση. Μία ύφεση, και κυρίως μία μεγάλη ύφεση ή κρίση, συχνά αδυνατίζει πολιτικά τις κοινωνικές ομάδες που αντιτίθενται σε θεσμικές αλλαγές [Johnson (2009)]. Αυτό διευκολύνει τη

δημιουργία κοινωνικοπολιτικών συμμαχιών που επιβάλλουν τη θεσμική βελτίωση. Παρόλο που οι κρίσεις είναι πολύ δυσάρεστα φαινόμενα, που οι κυβερνήσεις πρέπει να προσπαθούν να αποφεύγουν με όποιον τρόπο μπορούν, έχει παρατηρηθεί ότι ορισμένες φορές μία κρίση μπορεί να αποτελέσει εφαλτήριο για θεσμική βελτίωση σε μία χώρα με ανεπαρκείς θεσμούς.

Η κρίση που περνάει αυτή τη στιγμή η ελληνική οικονομία είναι ένα δυσάρεστο φαινόμενο που έχει αρνητικές επιπτώσεις για ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού. Ίσως, όμως, η κρίση θα μπορούσε να διευκολύνει θεσμικές αλλαγές στην ελληνική οικονομία. Βέβαια, ακόμα και σε αυτή την περίπτωση, αυτό το θετικό αποτέλεσμα είναι πιθανώς πολύ λιγότερο σημαντικό από τις μεγάλες αρνητικές επιπτώσεις της κρίσης στο βιοτικό επίπεδο των Ελλήνων. Η βελτίωση του θεσμικού πλαισίου στην Ελλάδα θα αναβαθμίζε τη λειτουργία του κράτους και θα βοηθούσε στη μείωση του δημοσιονομικού ελλείμματος ή στη μακροπρόθεσμη αποπληρωμή του χρέους. Όμως, μία θεσμική βελτίωση πιθανώς δεν θα συνεισέφερε στην αντιμετώπιση της ίδιας της οικονομικής κρίσης, δηλαδή στην προσωρινή ή κυκλική μείωση του ελληνικού ΑΕΠ. Οι θεσμοί είναι μακροπρόθεσμες μεταβλητές που συνήθως αλλάζουν πολύ αργά, ενώ οι οικονομικές κρίσεις είναι συνήθως βραχυπρόθεσμα φαινόμενα. Για αυτόν το λόγο, ακόμα και αν η Ελλάδα επιτύχει να αναβαθμίσει το θεσμικό της πλαίσιο, τα θετικά αποτελέσματα πιθανόν δεν θα γίνουν εγκαίρως εμφανή για να βοηθήσουν στην αντιμετώπιση της κρίσης, παρόλο που θα συνεισφέρουν σημαντικά στην μακροπρόθεσμη αύξηση του ελληνικού ΑΕΠ.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η οπτική του North συνοψίζεται στη φράση: «οι θεσμοί συνήθως δε δημιουργούνται για να είναι κοινωνικά αποτελεσματικοί, αλλά δημιουργούνται για να εξυπηρετήσουν τα συμφέροντα αυτών που έχουν τη μεγαλύτερη διαπραγματευτική δύναμη να θεσπίζουν τους κανόνες». Οι θεσμοί είναι σύνολα κανόνων που σκοπό έχουν να ρυθμίσουν τη συμπεριφορά των ατόμων μέσα σε μία μικρή κοινότητα αλλά και σε μια μεγάλη κοινωνία. Μπορεί να συνδέονται ή όχι με την κοινωνική ηθική, τη θρησκεία, ή κάποια ιδεολογία αλλά ο βασικός σκοπός τους είναι η επίτευξη της ομαλής συμβίωσης και της κοινωνικής ευημερίας. Ένα θεσμικό πλαίσιο που δεν εξασφαλίζει ένα από τα δύο είναι βέβαιο ότι θα αποτύχει. Τα μεγάλα προβλήματα που εμφανίζονται στις κοινωνίες, τις οικονομίες και στα πολιτικά συστήματα εντοπίζονται ευκολότερα με την πάροδο των χρόνων, όταν προσεγγίζονται με κριτήριο την υποκατάσταση των θεσμών από «παράθεσμους». Κι αυτό συμβαίνει γιατί πλάι και μέσα στους θεσμούς της οικονομίας αναπτύσσεται και λειτουργεί η παραοικονομία, πλάι και μέσα στους θεσμούς της πολιτικής αναπτύσσεται και λειτουργεί η παραπολιτική και πλάι και μέσα στους θεσμούς της διοίκησης και του κράτους αναπτύσσονται και λειτουργούν οι «θεσμοί» της παραδιοίκησης. Όσο αυτοί οι παραθεσμοί διογκώνονται, τόσο απαξιώνονται οι επίσημοι θεσμοί.

Με βάση το διάγραμμα ροής που παρουσιάστηκε στην εισαγωγή της εργασίας συμπεραίνουμε ότι, εάν θεωρήσουμε την κοινωνία ως έναν οργανισμό, οι θεσμοί αποτελούν τα επιμέρους όργανά του και τα άτομα τα κύτταρα αυτών των οργάνων. Τα χαρακτηριστικά των οργανισμών είναι ότι αποτελούνται και δημιουργούνται από άτομα σε μία οργανωμένη κοινωνία, παρέχοντας έτσι μια δομή στην ανθρώπινη αλληλεπίδραση. Στους οργανισμούς περιλαμβάνονται πολιτικά σώματα (τα πολιτικά κόμματα, ένα Δημοτικό Συμβούλιο, μια Ρυθμιστική Υπηρεσία), οικονομικοί φορείς (εταιρείες, συνδικάτα, οικογενειακά αγροκτήματα, συνεταιρισμοί), κοινωνικά σώματα (εκκλησίες, σύλλογοι, αθλητικές ενώσεις) και εκπαιδευτικοί φορείς (σχολεία, πανεπιστήμια, κέντρα επαγγελματικής εκπαίδευσης). Τόσο το είδος των οργανισμών που δημιουργούνται όσο και ο τρόπος με τον οποίο εξελίσσονται, επηρεάζονται ουσιαστικά από το θεσμικό πλαίσιο. Με τη σειρά τους επηρεάζουν και αυτοί την εξέλιξη του θεσμικού πλαισίου, αποτελώντας φορείς θεσμικών αλλαγών.

Σκοπός τους είναι η θεσμοθέτηση, άρα είναι αυτοί που θέτουν τους κανόνες του παιχνιδιού. Αυτοί οι κανόνες που κυρίως καθορίζονται από τους οργανισμούς είναι οι θεσμοί. Κατά συνέπεια υπάρχει αλληλεπίδραση μεταξύ θεσμών και οργανισμών. Οι θεσμοί στις κοινωνίες έχουν ως υπόβαθρο τον πολιτισμό τους. Παράγονται, διαμορφώνονται και διαφοροποιούνται μέσα στους κόλπους της κοινωνικής και ταξικής διαστρωμάτωσης. Χώρες με θεσμική ολοκλήρωση αποδέχονται μεν τις πάσης φύσεως ιεραρχίες στις κοινωνίες τους, δεν αναγνωρίζουν όμως την ύπαρξη ιδιαίτερων νομικών αλλά και ουσιαστικών προνομίων ή συμπεριφορών που προέρχονται από την ιδιότητα οποιουδήποτε προσώπου ή συστήματος εξουσίας και λειτουργούν σε βάρος της ισονομίας και της ισοπολιτείας. Οι θεσμοί επιτρέπουν σε μία οικονομία να είναι περισσότερο ή λιγότερο αποτελεσματική, περισσότερο ή λιγότερο ασφαλής και αποδοτική. Η αποτελεσματικότητα κρίνεται από την ύπαρξη υψηλού ή χαμηλού κόστους των συναλλαγών, ενώ η ασφάλεια και η αποδοτικότητα της κρίνεται από τον τρόπο διευθέτησης των περιουσιακών δικαιωμάτων και τη συνέπεια του κράτους στην τήρηση των δεσμεύσεων έναντι του πολιτών του και των διεθνών εταίρων του.

Σε αυτό το σημείο, σύμφωνα με το διάγραμμα ροής, υπάρχουν δύο περιπτώσεις. Στην πρώτη περίπτωση όταν υπάρχει ισχυρό θεσμικό πλαίσιο, έρρυθμη λειτουργία ελεγκτικών μηχανισμών, αποτελεσματικοί και αποδοτικοί θεσμοί, κατάλληλη κουλτούρα, παιδεία, νοοτροπία και συνεργασία, όλα τα παραπάνω αποτελούν παράγοντες και θέτουν ισχυρή βάση πάνω στην οποία μπορεί να στηριχτεί ένα κράτος και να βαδίσει προς την κατεύθυνση της οικονομικής ανάπτυξης.

Στην δεύτερη περίπτωση όπου υπάρχει διαφθορά, οι στόχοι και η λειτουργία ενός θεσμού πάψουν να θεωρούνται αποδεκτοί και αποδοτικοί και μεταβληθούν οι κοινωνικές αξίες ή οι κοινωνικές σχέσεις, τότε ο θεσμός αυτός διέρχεται κρίση, τροποποιείται ή καταργείται. Στην περίπτωση που οι κοινωνικές αλλαγές πραγματοποιούνται ραγδαία, χωρίς να υπάρξει το περιθώριο αναπροσαρμογής ή δημιουργίας νέων θεσμών, τότε υπάρχει γενικευμένη κρίση θεσμών και αδυναμία κοινωνικής οργάνωσης. Ένα φαινόμενο αποδιοργάνωσης της κοινωνίας είναι και η φοροδιαφυγή. Η επιβολή των φόρων προκαλεί αντιδράσεις από την πλευρά των φορολογούμενων, με σκοπό να περιορίσουν την φορολογική τους υποχρέωση, πράγμα που οδηγεί σε κατανομή της φορολογικής επιβάρυνσης κατά παράκληση της

φορολογικής νομοθεσίας. Μία από αυτές τις αντιδράσεις είναι και η φοροδιαφυγή, καθώς όπως λέει και ο Ράμφος (2011):

“ ... στον ξεπεσμό του κράτους οι πολίτες αντιστέκονται με την φοροδιαφυγή και την διαφθορά.”

Η φοροδιαφυγή αναιρεί τον κοινωνικό χαρακτήρα του κράτους, το οποίο στερεί από τους αναγκαίους πόρους για την εκπλήρωση της αποστολής του. Εμποδίζει την αναδιανομή του εθνικού πλούτου με την άσκηση της οικονομικής αποστολής της πολιτείας για τη βελτίωση της θέσης των οικονομικά ασθενέστερων τάξεων. Αποδυναμώνει την άσκηση πολιτικής για την καταπολέμηση της ανεργίας, την εκτέλεση έργων υποδομής και την εν γένει οικονομική ανάπτυξη της χώρας. Στρεβλώνει τον ανταγωνισμό προς όφελος των ανέντιμων εμπόρων. Δημιουργεί φαινόμενα άνιση μεταχείρισης των πολιτών και αμβλύνει τη φορολογική συνείδηση των ειλικρινών φορολογούμενων, εντείνει το δημοσιονομικό πρόβλημα της χώρας με τη μείωση των δημοσίων. Τέλος, συρρικνώνει το δημόσιο πλούτο, ο οποίος παράνομα συσσωρεύεται σε αυτούς που φοροδιαφεύγουν.

Το άτομο χρησιμοποιεί την φοροδιαφυγή σαν μέσο αντίστασης στην αυξανόμενη παρέμβαση του κράτους στον προσωπικό του πλούτο. Έτσι, ο άνθρωπος ως ορθολογιστής και μεγιστοποιητής χρησιμότητας, πριν από κάθε απόφασή του κάνει στάθμιση κέρδους – ζημίας. Θα προχωρήσει στην φοροδιαφυγή μόνο όταν το αναμενόμενο κέρδος του είναι μεγαλύτερο από το αναμενόμενο κόστος του. Ιδιαίτερη έμφαση πρέπει να δοθεί στον έλεγχο και στην αστυνόμευση των θεσμών με την επιβολή ποινής. Η οργανωμένη πολιτεία στο φαινόμενο της φοροδιαφυγής και στην προσπάθεια εξάλειψής της, αντιπαραθέτει την ποινή (χρηματικό πρόστιμο, διοικητική ή ποινική κύρωση). Η πολιτική, οικονομική και κοινωνική ανοχή στο φαινόμενο της φοροδιαφυγής, καθώς και οι άστοχες κυβερνητικές πολιτικές και αποφάσεις σε φαινόμενα όπως η φοροδιαφυγή, μας οδηγούν και αποτελούν παράγοντες οικονομικής ύφεσης.

Όμως σημαντική είναι η παρατήρηση του Shiller (2005):

“ ... σε περιόδους κρίσης γεννιέται μια ευκαιρία για πρόκληση ριζικών αλλαγών και ανάδυσης καινοτομιών.”

Έτσι η θεσμική αλλαγή είναι το βασικό κλειδί της οικονομικής και κοινωνικής επιβίωσης και εξέλιξης. Κύριος φορέας θεσμικών αλλαγών είναι οι οργανισμοί. Η βελτίωση των θεσμών σε μια χώρα είναι ένας εξαιρετικά δύσκολος στόχος, καθώς οι θεσμοί είναι μακροπρόθεσμες μεταβλητές που συνήθως αλλάζουν πολύ αργά. Είναι μια διαδικασία αλλαγής στους τυπικούς και άτυπους θεσμούς. Ο συνδυασμός της θεσμικής αλλαγής με τον έλεγχο, την αστυνόμευση και την επιβολή της ποινής συμβάλλουν στην επάνοδο ενός κράτους ξανά στην οικονομική ανάπτυξη.

Τέλος, οι απαντήσεις στα βασικά ερωτήματα που θέτει η παρούσα εργασία, στην ουσία περιγράφονται μέσα από την άποψη του Amable (2003), ο οποίος καταλήγει πως:

“ ... Οι θεσμικές λοιπόν περιοχές της εκπαίδευσης, του χρηματοοικονομικού συστήματος και των εργασιακών σχέσεων προσδιορίζουν τις επιδόσεις της χώρας αφού καθορίζουν την εξειδίκευσή τους”.

Έτσι, στην ουσία η φοροδιαφυγή αποτελεί έναν άτυπο θεσμό και ανεπίσημο περιορισμό, όπου επιδρά αρνητικά στην σωστή λειτουργία των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών θεσμών σε ένα κράτος και σε μια κοινωνία. Όπου με την μακροχρόνια χρήση του και κυρίως με την καθολική αποδοχή του από την κοινωνία, εξελίσσεται σε θεσμό. Παράγοντες σημαντικοί είναι η ανθρώπινη συμπεριφορά και αλληλεπίδραση, καθώς και μεγιστοποίηση του ατομικού πλούτου και ατομικού αλτρουισμού που επιδιώκει το κάθε άτομο μέσα σε μία κοινωνία, μέσω των οικονομικών συναλλαγών που πραγματοποιούνται σε όλες τις οργανωμένες ανθρώπινες κοινωνίες. Το φαινόμενο της φοροδιαφυγής είναι εντονότερο σε κοινωνίες και κατ'επέκταση κράτη, όπου οι επίσημοι περιορισμοί όπως νόμοι, θεσμοί και ποινές δεν εφαρμόζονται ή παρουσιάζονται χαλαροί, ή σε κοινωνίες με δαιδαλώδες νόμους και νομοθετικά πλαίσια καθώς και έντονη γραφειοκρατία.

Οι θεσμοί κατά την εφαρμογή τους δημιουργούν κόστος (συναλλακτικό κόστος) και έτσι εισέρχονται στις συναρτήσεις κόστους της οικονομίας. Είναι λάθος η αντιγραφή και απομίμηση θεσμών από άλλες επιτυχέστερες κοινωνίες και οικονομίες. Αποτελούν μακροπρόθεσμες μεταβλητές, αλλάζουν πολύ αργά, και χρειάζεται χρόνος για την εμφάνιση των αποτελεσμάτων τους. Θα πρέπει να υπάρξει γρήγορη αντίληψη από την κοινωνία για την αντικατάσταση ή κατάργηση θεσμών προς κοινωνικό συμφέρον.

Οι αποκλίσεις που παρατηρούνται στις αποδόσεις των χωρών έχουν να κάνουν με: διαφορετική κοινωνική υποδομή (θεσμοί, κυβερνητικές πολιτικές) όπου καθορίζουν το οικονομικό περιβάλλον μέσα στο οποίο τα άτομα αποκτούν δεξιότητες, οι επιχειρήσεις συσσωρεύουν κεφάλαιο και παράγουν εμπορεύματα. Σημαντικό επίσης ρόλο παίζουν η γεωγραφία, η κουλτούρα, τα ήθη, τα έθιμα, η παιδεία, οι παραδόσεις, η νοοτροπία, οι προκαταλήψεις, οι διαφορετικές ικανότητες, οι διαφορετικοί πόροι (δηλαδή γενικές οι άτυποι θεσμοί που επικρατούν σε κάθε κοινωνία). Σημαντικό επίσης ρόλο παίζει και η παιδεία, η κουλτούρα και το επίπεδο διαβίωσης που επικρατεί σε μια κοινωνία. Έτσι σε χαλαρές κοινωνίες το φαινόμενο της φοροδιαφυγής έχει εξελιχθεί σε θεσμό, που είναι ζημιογόνος για την κοινωνία και την κοινωνική ευημερία. Η δημιουργία αποτελεσματικών θεσμών ενισχύουν την οικονομική ανάπτυξη, ενώ μειώνουν και την κοινωνική και οικονομική αβεβαιότητα δημιουργώντας σταθερές κοινωνικές και οικονομικές δομές.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

1. Βαβούρας Ι.Σ., 1990. Παραοικονομία, Τεύχη Πολιτικής Οικονομίας, Ειδική Έκδοση 1, Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα.
2. Βαβούρας Ι.Σ., 1998. Οικονομική Πολιτική, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.
3. Βαβούρας Ιωάννης, Μανωλάς Γιώργος, Συρμαλή Μαρία-Ελένη, 2010. Διακυβέρνηση, Δημοκρατία και Διαφθορά: οι σχέσεις – επιπτώσεις τους στην οικονομική ανάπτυξη, Αθήνα Πάντειο Πανεπιστήμιο, Μάιος.
4. Βλιάμος Ι. Σπύρος, 2011. Θεσμοί και Οικονομία, Απρίλιος (http://axiotes.blogspot.gr/2011/04/blog-post_29.html).
5. Γεώργα Δ., Κοινωνική Ψυχολογία, Τόμος Ι, ΙΙ.
6. Γεωργακόπουλος Α. Θεόδωρος, Πατσουράκης Α. Βασίλειος, 1995. Δημόσια Οικονομική, Αθήνα.
7. Γιωτάκου Κωνσταντίνα, 2012, Κοινωνικοί θεσμοί, Εκπαιδευτήρια Καίσαρη.
8. Γκανάς Νικήτας, 2012. Οικονομική αποτελεσματικότητα των θεσμών, εφημερίδα “Η Έρευνα, αρ. φύλλου 16098, Σελίδα 30, Μάιος.
9. Γκιζελή Β, 1994. Απλά μαθήματα Κοινωνιολογίας, Ο.Ε.Δ.Β, Αθήνα.
10. Γκιζελή Β., Γεδεών, Βακαλιός, Ευστρατόγλου, Κάκουρος, Πολυδωρίδη, Λοϊζου, Βέικου, 1995. Προβλήματα της κοινωνίας και του ατόμου, Ο.Ε.Δ.Β, Αθήνα.
11. Γκουμπανιτσάς Γεώργιος, 2004. Οικονομική ανάλυση του φαινομένου της φοροδιαφυγής, Αθήνα.
12. Δοξιάδης Αρίστος, 2011. Θεσμοί και νοοτροπίες: η βάση της κρίσης και της ανάκαμψης, διάλεξη στο Ινστιτούτο Διπλωματίας και Διεθνών Εξελίξεων, Πανεπιστήμιο Yale.
13. Ζουμπουλάκης Σ. Μιχαήλ, 2001. Οι σχέσεις Ιστορίας και Οικονομικής Θεωρίας μετά τη Νέα Θεσμική επανάσταση, Αθήνα.
14. Ιωαννίδης Σταύρος, 1995. Σύγχρονες Θεωρίες για τη Φύση της Επιχείρησης: Ανάλυση και Κριτική, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.

15. Καλυβιανάκης, Ξανθάκης Κ., Λεβέντης Μ., Μανεσιώτης Α., Θεοδωρόπουλος Β., Τραχανάς Σ., Φλεσιοπούλου Κ., 1993. Φορολογικό καθεστώς, παραοικονομία και φοροδιαφυγή στην Ελλάδα, Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
16. Μανεσιώτης Β., 1990. Παραοικονομία και Φοροδιαφυγή: Μια Πρώτη Διερεύνηση της Μεταξύ τους Σχέσης, Εκδόσεις Κριτική.
17. Μάτσος Ι. Γεώργιος, 2007. Η αλήθεια για τον φαύλο κύκλο της φοροδιαφυγής, Αθήνα.
18. Μελάς Δημήτριος, 1995. Οι αιτίες φοροδιαφυγής και οι τρόποι περιστολής της, Επιτροπή Ερευνών του Πανεπιστημίου Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη.
19. Νάσαινα Γ. Σ., Φράγκου Δ. Γ., 1995. Ο ρόλος του ατόμου στον κοινωνικό περίγυρο, Ναύπλιο.
20. Παπαδόπουλος Αλέξανδρος, 2009. Η θεσμική ανάταξη της χώρας, άρθρο στο περιοδικό "Politics News", Μάρτιος.
21. Ράμφος Στέλιος, 2011. Η λογική της παράνοιας, Αθήνα.
22. Ράπανος Βασίλης, 2008. Θεσμοί και οικονομική ανάπτυξη, Αθήνα.
23. Ρουσόπουλος Βασίλης, 2011. Η κρίση αξιών στην Ελλάδα σήμερα. Μια οικονομική προσέγγιση με βάση και σε αντιπαράθεση με τη θεωρία της τάξης πραγμάτων, Λάρισα.
24. Στυλιανούδη Λίλυ, 2006. Προκαταλήψεις και θεσμοί: οι αντιστάσεις στην αλλαγή των θεσμών, Μάρτιος
(http://www.ododeiktes.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=239:history5&catid=53:istoriapolitismoι&Itemid=49).
25. Χατζής Αριστείδης, 2001. Το θεσμικό Έλλειμμα, Το κείμενο έχει δημοσιευθεί στο συλλογικό τόμο Φύλλα Ελευθερίας (Αθήνα: Forum για την Ελλάδα 2011), σ. 133-140, Αθήνα.

Ξενόγλωσση

26. Abed G. T., Gupta S., 2002. Governance, Corruption and Economic Performance, IMF.
27. Acemoglu, Daron, 1995. Reward Structures and the Allocation of Talent, *European Economic Review* 39, January, pp. 17-33.
28. Acemoglu D., Johnson S., Robinson J., 2001. The Colonial Origins of Comparative Development: An Empirical Investigation, *American Economic Review*, vol. 91, pp. 1369-1401.
29. Acemoglu D., Daron, Simon, Johnson, Robinson A. James, 2005. Institutions As a Fundamental Cause of Long-Run Growth, in Philippe Aghion and Durlauf N. Steven (eds), *Handbook of Economic Growth, Volume 1A*, Amsterdam: Elsevier, pp. 385-472.
30. Aghion, Philippe, Howitt Peter, 2005. Growth with Quality-Improving Innovations: An Integrated Framework, in Philippe Aghion and Durlauf N. Steven (eds), *Handbook of Economic Growth, Volume 1A*, Amsterdam: Elsevier, pp. 67-110.
31. Amable Bruno, 2003. *The Diversity of Modern Capitalism*, Oxford University Press, New York.
32. Amundsen I., 1999. Political Corruption: An Introduction to the Issues, Working Paper, 99:7, Bergen, Chr. Mickelsen Institute.
33. Andvig J., Odd-Helge Fjeldstad, Amundsen I., Sissener T., Soreide T., 2000. Research on Corruption, A Policy Oriented Survey, Commissioned by NORAD, Final Report.
34. Ankarloo Daniel, 2002. New Institutional Economics and Economic History, *Capital & Class* #78, pp. 9-37.
35. Aoki M., 2001. *Toward a comparative institutional analysis*, Cambridge Massachusetts: The MIT Press.
36. Aron J., 2000. Growth and Institutions: A Review of the Evidence, *World Bank Research Observer*, vol. 15, pp. 99-135.
37. Arrow, Keneth J., 1969. The Organization of Economic Activity: Issues Pertinent to the Choice of Market Versus Nonmarket Allocation, στο Haverman,

- R.H. and J. Margolis (eds) 1970, *Public Expenditure and Policy Analysis*, Chicago: Markham.
38. Becker G.S., Murphy K.M., Tamura R., 1990. Human Capital, Fertility and Economic Growth, *Journal of Political Economy*, vol. 98, pp. 12-37.
 39. Berger P., Luckman T., 1966. *The social construction of knowledge*, London: Penguin books.
 40. Besley, Timothy, Persson Torsten, 2009. The Origins of State Capacity: Property Rights, Taxation, and Politics, *American Economic Review* 99, September, pp. 1218-1244.
 41. Brunetti A., 1997. Political Variables in Cross-Country Growth Analysis, *Journal of Economic Surveys*, vol. 11.
 42. Brunetti A. and B. Weder, 1998. Investment and Institutional Uncertainty: A Comparative Study of Different Uncertainty Measures, *Weltwirtschaftliches Archiv*, vol. 134.
 43. Caiden G.E., 2001. *Corruption and Governance*, Caiden G.E., Dwivedi O.P., Jabbra J., (eds.).Where Corruption Lives, Kumarian Press.
 44. Campos J.E., Lien D. and Pradhan S., 1999. The impact of Corruption on Investment: Predictability Matters, *World Development*, vol. 27, No. 6.
 45. Chavance B., 2008. *Institutional Economics*, London, Routledge.
 46. Chong A., Calderón C., 2000. Causality and Feedback between Institutional Measures and Economic Growth, *Economics and Politics*, vol. 12, pp. 69-81.
 47. Coase Ronald, 1937. The Nature of the Firm, *Economica*, vol. 4, pp. 386-405.
 48. Coase Ronald, 1960. The Problem of Social Cost, *Journal of Law and Economics*, vol. 3, pp. 1-44.
 49. Coase, Ronald, 1984. The New Institutional Economics, *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, Vol. 140, pp. 229-231.
 50. Commons J., 1934. *Institutional Economics: Its Place in Political Economy*, New York, Macmillan.
 51. Djankov, Simeon, Rafael La Porta, Florencio Lopez-De-Silanes, Andrei Shleifer, 2002. The Regulation of Entry, *Quarterly Journal of Economics* 117, pp. 1-37, February.

52. Djankov, Simeon, Caralee McLiesh, Andrei Shleifer, 2007. Private Credit in 129 Countries, *Journal of Financial Economics* 84, pp. 299-329, May.
53. Domar E., 1946. Capital Expansion, Rate of Growth and Employment, *Econometrica*, vol. 14, pp. 137-147.
54. Durkheim E., 1901 (1950). *The rules of Sociological Method*, Glence IL: Free Press.
55. Durkheim E., 1978. *On institutional analysis*, Chicago: Chicago University Press.
56. Eucken Walter, 1939. *The Foundations of Economics. History and Theory in Analysis of Economic Reality*, Translated by T.W. Hutchison, Springer Verlag, Berlin Heidelberg 1992.
57. Eucken Walter, 1952/1990. *Grundsätze der Wirtschaftspolitik*, 6. Auflage, Tübingen. Homann, Karl und Ingo Pies, 1991. *Wirtschaftsethik und Gefangenendilemma*, in: *Wist*, 20 Jg, Heft 12, S. 608-614.
58. Eggertsson Thrain, 1990. *Economic Behavior and Institutions*, Cambridge, Cambridge University Press.
59. Feige E., 1979. How big is the irregular economy?, *Challenge*, vol.22, pp.5-13.
60. Furubotn E. G., Richter R., 2005. *Institutions and Economic Theory: An Introduction to and Assessment of the New Institutional Economics*, 2nd ed. Ann Arbor, Mich.: University of Michigan Press.
61. Gaudemet Paul-Marie, Molinier Joël, 1998. *Finances publiques*, Montchrestien, October.
62. Gerxhani K., 2004. The Informal Sector in Developed and Less Developed Countries: A Literature Survey, *Public Choice* 120, 267-300.
63. Gupta S., Davoodi H., R. Alonso-Terme, 1998. Does Corruption Affect Income Inequality and Poverty?, *IMF Working Paper*, May.
64. Gupta S., Luiz de Mello, Sharan R., 2000. *Corruption and Military Spending*, *IMF Working Paper*, February.
65. Gupta S., 2002. Global Sustainable Development Governance: Institutional Challenges from a Theoretical Perspective, *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics* 2, 4, 361-388.

66. Gutmann M. Peter, 1977. The Subterranean Economy, *Financial Analysts Journal*, 34/1, pp. 24-27.
67. Hall R., Jones C., 1999. Why Do Some Countries Produce So Much More Output per Worker than Others?, *Quarterly Journal of Economics*, vol. 114, pp. 83-116.
68. Harrod R., 1939. An Essay in Dynamic Theory, *Economic Journal*, vol. 49, pp. 14-33.
69. Hayek, Friedrich A. von 1969, *Freiburger Studien*, Tübingen.
70. Hodgson, G. M., 1998. The approach of Institutional Economics, *Journal of Economic Literature*, 36, 1, 166-192.
71. Hume D. [1739–40], 1969. *A Treatise of Human Nature*, London: Penguin Books.
72. Johnson S., Kaufmann D., and P. Zoido-Lobaton, 1998. Regulatory Discretion and the Unofficial Economy, *American Economic Review*, vol. 88, No. 2.
73. Johnson S., Kaufmann D. and P. Zoido-Lobaton, 1999. Corruption, Public Finances and the Unofficial Economy, *World Bank Discussion Paper*, No. 2169.
74. Jones C.I., 1995. Times Series Tests of Endogenous Growth Models, *Quarterly Journal of Economics*, vol. 110, pp. 495-525.
75. Keefer P., Knack St., 1996. Institutions and Economic Performance: Cross Country Tests Using Alternative Institutional Measures, *Economics and Politics*, vol.7.
76. Keefer P., Shirley M., 2000. Formal versus informal institutions in economic development, In: Claude MÉNARD (ed). *Intuitions, Contracts and Organizations*, Edgard Elgar: 88-107.
77. Klein G. Peter, 1999. *New Institutional Economics*, Department of Economics, University of Georgia.
78. Koopmans T.C., 1965. On the Concept of Optimal Economic Growth, in *The Econometric Approach to Development Planning*, Amsterdam, North Holland.
79. Kuske B., 1927. *Die Entstehung der Kreditwirtschaft und des Kapitalverkehrs in Kreditwirtschaft (Kölner Vorträge)*.

80. La Porta, Rafael, Florencio Lopez-de-Silanes, Andrei Shleifer, Robert Vishny, 1998. Law and Finance, *Journal of Political Economy*, December, pp. 1113-1155.
81. Lambsdorff J.G., 1998. An Empirical Investigation of Bribery in International Trade, *European Journal for Development Research*, vol. 10.
82. Lambsdorff J.G., 1999. The Impact of Corruption on Capital Accumulation, Unpublished manuscript, Gottingen University.
83. Lambsdorff J.G., 2000. The Institutional Economics of Corruption and Reform: Theory, Evidence and Policy, Cambridge University Press.
84. Lewis D., 1969. *Contention. A Philosophical Study*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press.
85. Liebowitz S., Margolis E., 1990. The Fable of the Keys, *Journal of Law and Economics*, 22, pp.1-26.
86. Lucas R.E., 1998. On the Mechanics of Economic Development, *Journal of Monetary Economics*, vol. 22, pp. 3-32.
87. Matsaganis Manos, Flevotomou Maria, 2010. Distributional implications of tax evasion in Greece, Greece, Paper No31, January.
88. Matthews R.C.O., 1986. The Economics of Institutions and the Sources of Growth, *Economic Journal*, vol. 96, pp. 213-23.
89. Mauro P., 1995. Corruption and Growth, *Quarterly Journal of Economics*, vol. 110.
90. Mauro P., 1997. The Effects of Corruption on Growth, Investment and Government Spending: A Cross-Country Analysis, *Corruption and the Global Economy*, Institute for International Economics.
91. Mauro P., 1998. Corruption and the Composition of Government Expenditure, *Journal of Public Economics*, vol. 69.
92. Menard, Claude, 2001. Methodological Issues in New Institutional Economics, *Journal of Economic Methodology*, January, pp. 1-12.
93. Menger (1883) (1963). *Problems of Economics and Sociology*, Translated by F.J. Nock from the German edition of 1883. Ed. By L. Schneider, Urbana: University of Illinois Press.

94. Murphy M. Kevin, Shleifer Andrei, Vishny W. Robert, 1991. The Allocation of Talent: Implications for Growth, *Quarterly Journal of Economics* 106, May, pp. 503-530.
95. Murphy M. Kevin, Shleifer Andrei, Vishny W. Robert, 1993. Why Is Rent-Seeking So Costly to Growth?, *American Economic Review* 83, May, pp. 409-414.
96. North, Douglas C., Thomas P. Robert, 1973. *The Rise of the Western World: A New Economic History*, Cambridge: Cambridge University Press,.
97. North, Douglas C., 1981. *Structure and Change in Economic History*, New York: Norton.
98. North C. Douglass, 1986. The New Institutional Economics, *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, vol. 142, pp. 230-237.
99. North C. Douglass, 1989. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, New York: Cambridge University Press.
100. North C. Douglass, 1990. *Institutions, Institutional Change, and Economic Performance*, New York, Cambridge University Press.
101. North C. Douglass, 1994. Economic Performance through Time, *American Economic Review*, vol. 84, no. 1, pp.359-368.
102. North C. Douglass, 2005. Institutions and the Performance of Economies over Time, In: MÉNARD, Claude e SHIRLEY, Mary M. (eds), *Handbook of New Institutional Economics*, Springer: 21-30.
103. Pavlopoulos P., 1987. Shadow economy in Greece: a first quantitative demarcation, Athens: Institute of Economic and Industrial Research (in Greek).
104. Ramsey F., 1928. A Mathematical Theory of Saving, *Economic Journal*, vol. 38, pp. 543-559.
105. Rebelo S., 1991. Long-Run Policy Analysis and Long-Run Growth, *Journal of Political Economy*, vol. 99, pp. 500-521.
106. Richter R., 2000. *Macroeconomics from the Viewpoint of Modern Institutional Economics*, Working Paper Series in Economics, Hoover Institution, Stanford University.

- 107.Rodrik D., Subramanian A., Trebbi F., 2004. Institutions Rule: The Primacy of Institutions over Geography and Integration in Economic Development, *Journal of Economic Growth*, vol. 9, pp. 131-165.
- 108.Romer P. M., 1986. Increasing Returns and Long-Run Growth, *Journal of Political Economy*, vol. 94.
- 109.Romer P. M., 1990. Endogenous Technological Change, *Journal of Political Economy*, vol. 98.
- 110.Rosen Harvey S., Ράπανος Β. Θ., Gayer Ted, Καπλάνογλου Γ. 2009. Δημόσια Οικονομική, Β΄ τόμος, Εκδόσεις Κριτική.
- 111.Rutherford M., 1994. *Institutions in Economics, the Old and the New Institutionalism*, Cambridge University Press.
- 112.Schenk Karl – Ernst, 2003. *Economic Institutions and Complexity: Structures, Interactions, and Emergent Properties*, Edward Elgar Publishing.
- 113.Schneider Friedrich, Torgler B., 2007. *Shadow Economy, Tax Morale, Governance and Institutional Quality: A Panel Analysis*, CES Working Paper No.1923.
- 114.Schneider Friedrich, 2010. *Size and Development of the Shadow Economy of 31 European Countries from 2003 to 2010 (Revised Version)*.
- 115.Schneider Friedrich, Buehn, Andreas, Montenegro, Claudio E., 2010. *New Estimates for the Shadow Economies all over the World*, *International Economic Journal*, 24: 4, 443 - 461.
- 116.Schneider Friedrich, 2010. *The Influence of the economic crisis on the shadow economy in Germany, Greece and the other OECD countries in 2010: What can be done?*
- 117.Scott, R. W., 1995. *Institutions and organizations*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- 118.Schüller Alfred, 2000. *Theorie des wirtschaftlichen Systemvergleichs– Ausgangspunkte, Weiterentwicklungen und Persepektiven* in: H. Leipold und I. Pies (Hg) *Ordnungstheorie und Ordnungspolitik*, Lucius & Lucius Verlag, Stuttgart.
- 119.Shiller R.J., 2005. *Behavioral Economics and Institutional Innovation*, Cowles Foundation Discussion Paper no. 1499, January-2005.

- 120.Simon, Herbert, 1959. Theories of Decision-makings in Economics and Behavioral Sciences, American Economy Review, Vol. 49, pp. 253-283.
- 121.Smith A., 1759, 1976. The Theory of Moral Sentiments, Oxford: Oxford University Press.
- 122.Smith A., 1776. An Inquire into the Nature and Causes of the Wealth of Nations, edited by Cannan, NY, Modern Library.
- 123.Solow R., 1956. A Contribution to the Theory of Economic Growth, Quarterly Journal of Economics, vol. 70, pp. 65-94.
- 124.Swan T.W., 1956. Economic Growth and Capital Accumulation, Economic Record, vol. 32, pp. 334-361.
- 125.Tanzi, V., 1983. The underground economy in the United States: annual estimates, 1930-1980', IMF Staff Papers, vol.30, no.2, pp.283-305.
- 126.Tanzi V., Davoodi H. 1997. Corruption, Public Investment, and Growth, IMF Working Paper Series WP/97/139.
- 127.Tanzi V., 1998. Corruption Around the World: Causes, Consequences, Scope and Cures, IMF Working Paper, No. 63.
- 128.Tanzi V., 2000. Policies, Institutions and the Dark Side of Economics, Edward Elgar, Cheltenham, U.K.
- 129.Tanzi V., Davoodi H., 2000. Corruption, Growth and Public Finances, IMF Working Paper Series WP/00/182.
- 130.Tocqueville Alexis, 1835/1994. Über die Demokratie in Amerika, Stuttgart.
- 131.Turnovsky S.J., 2000. Growth in an Open Economy: Some Recent Developments, NBB Working Paper, No. 5, Brussels, National Bank of Belgium.
- 132.Veblen T., 1899. The Theory of the Leisure Class, Reprinted 1934, New York, the Modern Library.
- 133.Wagner A., 1883. Finanzwissenschaft, 3rd edition, 1883, Leipzig, partially translated in Musgrave and Peacock, 1958.
- 134.Wei S.-J., 1997. How Taxing is Corruption on International Investors, National Bureau of Economic Research Working Paper, No. 6030, Cambridge MA.
- 135.Wei S.-J., 2000. Natural Openness and Good Government, National Bureau of Economic Research Working Paper, No. 7765, Cambridge MA.

136. Williamson O., 1975. *Markets and Hierarchies: Analysis and Antitrust Implications*, New York, Free Press.
137. Williamson Oliver, 1985. *The Economic Institutions of Capitalism*, New York: Free Press.
138. Williamson O., 1996. *Mechanisms of Governance*, New York: Oxford University Press, Fuchs, D.A. and Arentsen, M.J., 2002, Green electricity in the market place: the policy challenge, *Energy Policy*, 30, pp. 525-538.

Διαδίκτυο

International Monetary Fund. World Economic Outlook Database, www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2010/01/weodata/index.aspx, 2010.

Heritage Foundation, 2010, Index of Economic Freedom, <http://www.heritage.org/index/Explore.aspx>

Transparency International, Corruption Perceptions Index, www.transparency.org, 2011.

World Bank, 2011. Worldwide Governance Indicators, www.worldbank.org/wbi/governance/data.

www.3comma14.gr

<http://www.oecd.org>